

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК 343.2.01

БІЛОБРОВКА ЛЮБОМИР ПЕТРОВИЧ

**ДИСЕРТАЦІЯ
МЕТОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ**

Спеціальність 081 «Право»
Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Л. П. Білобровка

Науковий керівник: Фріс Павло Львович, доктор юридичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2026

АНОТАЦІЯ

Білобровка Л. П. *Методи кримінально-правової політики.* - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право»). - Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Міністерство освіти і науки України, м. Івано-Франківськ, 2026.

Дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального права комплексним монографічним дослідженням методів кримінально-правової політики, у якому їх розглянуто не як успадкований доктриною перелік операцій, а як замкнений за предметною ознакою ряд цілеспрямованих операцій над нормативно визначеними обсягами злочинного, караного і кримінальної відповідальності - від становлення самої категорії та критерію, за яким явище визнається методом, до критерію вибору методу і критерію його дієвості.

У першому розділі метод кримінально-правової політики розглянуто як наукову категорію. Точкою відліку обрано ухвалення Кримінального кодексу України 2001 р., з яким доктрина дістала принципово новий нормативний матеріал. Установлено, що категорія стала загальновживаною раніше, ніж дістала дефініцію, а критерію, який відмежовував би метод від напрямку, засобу, форми і принципу, не дістала досі; розбіжності в її розумінні пролягають не між школами і не між поколіннями, а всередині однієї авторської лінії, причому розуміння методу частіше переймають разом з усталеним вживанням, аніж обирають власну позицію. Поза вітчизняною доктриною цей категоріальний ряд узагалі не формується: там, де українська література розробляє перелік методів, англомова розробляє перелік принципів-обмежень і встановлює межу поняття через зміст операції, а не через її назву. Метод відмежовано від суміжних категорій ряду - напрямку, засобу, форми, рівня і принципу - п'ятьма розрізняльними ознаками:

питальною, предметною, суб'єктно-стадійною, рівневою і результативною. Ознаки ці не є рівнозначними: перша й друга визначають належність явища до ряду методів, третя й четверта - його місце в ряді, п'ята виконує роль перевірки; вони є розрізняльними, а не повними, бо не описують ані внутрішньої будови методу, ані співвідношення методів між собою. Щоб відповісти на питання, чим метод є, використано загальноприйнятий критерій самої ознаки: ознака належить поняттю, якщо вона загальна, необхідна і змістова, тобто виводиться з самої операції, а не з її зіставлення з іншою категорією. За цим критерієм ознаками поняття визнано предметну, результативну і засадничу, до яких додається родова, і сформульовано дефініцію: *метод кримінально-правової політики* - цілеспрямована операція уповноваженого суб'єкта, яка здійснюється за власною підставою і власними засадами, має предметом нормативно визначений обсяг злочинного, караного і кримінальної відповідальності і завершується нормативною зміною цього обсягу. Головний результат розділу методологічний: розмежування і визначення є різними операціями, і перша другої не заміщує, бо розмежування відповідає на питання, чим явище не є; джерелом розбіжностей у доктрині виявився саме брак цього розрізнення, а не брак дефініцій.

Другий розділ присвячено системі методів кримінально-правової політики. Установлено, що прийоми методів пізнання, правового регулювання, забезпечення і державного управління не задовольняють ні предметної, ні результативної ознаки. Водночас родові означення методу і вимога мати власні засади здійснення виявилися спільними для всіх цих рядів і поза доктриною методів політики сформульовані раніше й повніше, - звідси висновок, що ознаки, які описують метод, належать категорії методу взагалі, а відрізняють метод політики лише ті дві, що вказують на його предмет і на характер його результату. Класифікацію методів проведено за предметом впливу, доповненим напрямом зміни обсягу. Предмет методу не є однорідним, кожен із трьох його складників є самостійним обсягом, який операція здатна змінити, не зачіпаючи двох інших, а кожен обсяг припускає лише два напрями

зміни - розширення і звуження. Перелік методів закритий шістьма одиницями у трьох парах: криміналізація і декриміналізація, пеналізація і депеналізація, диференціація й уніфікація кримінальної відповідальності; закритий він за предметною ознакою - доти, доки нормативно визначений обсяг вичерпується злочинним, караним і кримінальною відповідальністю. Доведено також, що ряд методів один, а ряд методів, властивих лише стадії застосування закону, порожній, і порожній він не тому, що правозастосування маловажливе, а тому, що його результат за природою інший: слова «творення» і «реалізація» розрізняють не методи, а стадії, на яких діє результат методу, а уявна поява двох рядів постає з двох несумісних значень слова «реалізація», які науковці зазвичай не розмежовують. Звідси запропоновано наскрізну назву *«методи здійснення кримінально-правової політики»*, із залишенням слів «творення» і «реалізація» для позначення стадій. Ні взаємодія із суміжними складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю, ні зовнішній вимір впливу (наприклад, через кримінально-правову політику ЄС) власних методів цій політиці не дають і предмета наявних не розширюють: обидва виміри діють на підставу операції, на коло її суб'єктів і на межі її допустимості, а узгодженість підсистем забезпечується координацією методів кожної з них. Власні методи має та підсистема політики, яка має власний нормативний обсяг.

У третьому розділі методи кримінально-правової політики розглянуто у правотворенні та правозастосуванні. Критерієм належності до нормативно визначеного обсягу злочинного визначено нормативне визначення діяння як кримінального правопорушення, а не його суспільну небезпечність, яка є підставою операції, а не її результатом; операція над обсягом можлива за трьох умов: зміна має бути нормативною і цілеспрямованою, предметом її має бути сам обсяг, а не поділ усередині нього і не наслідки, які він тягне, а межа, яку операція переносить, має бути вже проведена поза кримінальним правом. Розведення обсягу караного і обсягу кримінальної відповідальності знімає сталу плутанину між пеналізацією, депеналізацією і диференціацією: перший змінюється тоді, коли змінюється санкція, другий - коли за незмінної санкції

змінюється коло випадків її застосування у повному розмірі. Установлено, що симетрія пари не є повною: зворотний член має підставу, якої прямий мати не може, і зміст цієї підстави щоразу свій. Межа між методом і правозастосуванням проходить не по суб'єктові і не по мірі свободи, з якою він діє, а по тому, чи змінюється нормативно визначений обсяг, а зв'язок між ними є двобічним і несиметричним: у прямому напрямі правозастосування є умовою настання нормативного результату і здатне не дати йому настати, не зачепивши самого обсягу, а у зворотному «постачає» творенню підстави для наступних операцій, не здійснюючи їх самостійно. Індивідуалізацію кримінальної відповідальності визначено не як метод і не як спосіб здійснення методу, а як простір розсуду (дискреція), який операція над обсягом лишає тому, хто цей обсяг застосовує. Запропоновано критерій вибору методу - метод обирається не за очікуваним наслідком і не за функцією, яку він обслуговує, а за тим, який із нормативно визначених обсягів потребує зміни, - одиницю вимірювання результату, якою є зміна того самого обсягу в тому вимірі, у якому операція його змінювала, і двобічний критерій дієвості з двома нерівноправними питаннями: про результат операції і про можливість її застосування. Від недієвості відмежовано незастосованість і деформацію: недієвий метод потребує зворотної операції, незастосований не потребує жодної, деформований потребує нової операції над тим самим обсягом. Умову застосовності переспрямовано: вона належить не окремому методові, а способові дії методу як такого; межу ж досяжного визначено як характеристику предмета, а не методу. Наскрізним результатом дослідження є те, що нормативно визначений обсяг виявився і предметом операції, і одиницею вимірювання її результату - тим самим обсягом, узятим двічі: як межа і як шкала.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання: у науково-дослідній сфері - як підґрунтя для подальшого опрацювання категоріального апарату кримінально-правової політики та для перевірки запропонованої класифікації на новому нормативному матеріалі; у

правотворчій (законопроектній) діяльності, насамперед у процесі рекодифікації кримінального законодавства, де критерій вибору методу дає правило, яке відносить потрібну зміну до конкретної операції, а критерій дієвості - спосіб перевірити, чи операція дала результат, і відрізнити недієвість норми від її незастосованості, що потребують різних засобів виправлення; у правозастосовній діяльності; в освітньому процесі - під час викладання кримінального права та спеціальних дисциплін, пов'язаних з політикою у сфері боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: політика у сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-правова політика, правова політика ЄС, динаміка кримінально-правової політики, метод кримінально-правової політики, законотворчість, правозастосування, методи здійснення кримінально-правової політики, (де)криміналізація, (де)пеналізація, диференціація кримінальної відповідальності, уніфікація кримінальної відповідальності, кваліфікація, індивідуалізація кримінальної відповідальності, рекодифікація кримінального законодавства.

SUMMARY

Bilobrovka L. P. Methods of Criminal-Law Policy. - Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 «Law» (field of knowledge 08 «Law»). - Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2026.

The dissertation is the first comprehensive monographic study in Ukrainian criminal-law scholarship of the methods of criminal-law policy, in which they are considered not as a list of operations inherited from the doctrine but as a series, closed by the subject-matter feature, of purposeful operations upon the normatively defined scopes of the criminalized, the punishable and criminal liability - from the emergence of the category itself and the criterion by which a phenomenon is recognized as a method, to the criterion for choosing a method and the criterion of its efficacy.

The first chapter examines the method of criminal-law policy as a scholarly category. The point of departure is the adoption of the Criminal Code of Ukraine of 2001, with which the doctrine obtained a fundamentally new normative material. It is established that the category came into general use earlier than it acquired a definition, and that it has not acquired to this day a criterion delimiting a method from a direction, a means, a form and a principle; the divergences in its understanding run neither between schools nor between generations but within a single authorial line, an understanding of the method being adopted together with established usage more often than a position of one's own is chosen. Outside Ukrainian doctrine this categorial series is not formed at all: where Ukrainian scholarship elaborates a list of methods, Anglophone scholarship elaborates a list of limiting principles and establishes the boundary of the concept through the content of the operation rather than through its name. The method is delimited from the adjacent categories of the series - direction, means, form, level and principle - by five distinguishing features: the interrogative, the subject-matter, the subject-and-

stage, the level and the result features. These features are not of equal weight: the first and the second determine the belonging of a phenomenon to the series of methods, the third and the fourth its place within the series, and the fifth performs the role of verification; they are distinguishing and not exhaustive, since they describe neither the internal structure of a method nor the relation of methods to one another. In order to answer the question of what a method is, the generally accepted criterion of the feature itself is applied: a feature belongs to the concept if it is general, necessary and substantive, that is, if it is derived from the operation itself rather than from its comparison with another category. By this criterion the features of the concept are the subject-matter feature, the result feature and the foundational feature, to which the generic feature is added, and a definition is formulated: a method of criminal-law policy is a purposeful operation of an authorized subject, carried out on its own ground and according to its own principles, having as its subject matter the normatively defined scope of the criminalized, the punishable and criminal liability, and concluding in a normative change of that scope. The principal result of the chapter is methodological: delimitation and definition are different operations, and the former does not replace the latter, since delimitation answers the question of what a phenomenon is not; it is precisely the absence of this distinction, and not the absence of definitions, that proved to be the source of the divergences in the doctrine.

The second chapter is devoted to the system of methods of criminal-law policy. It is established that the devices of the methods of cognition, of legal regulation, of provision and of public administration satisfy neither the subject-matter nor the result feature. At the same time the generic designation of a method and the requirement to have its own principles of implementation proved to be common to all these series and, outside the doctrine of the methods of policy, to have been formulated earlier and more fully - whence the conclusion that the features which describe a method belong to the category of method in general, whereas a method of policy is distinguished only by those two that point to its subject matter and to the character of its result. The classification of methods is carried out by the

subject matter of influence supplemented by the direction of the change of scope. The subject matter of a method is not homogeneous: each of its three components is an independent scope that an operation is able to change without affecting the other two, and each scope admits only two directions of change - expansion and contraction. The list of methods is closed by six units in three pairs: criminalization and decriminalization, penalization and depenalization, differentiation and unification of criminal liability; and it is closed by the subject-matter feature - for as long as the normatively defined scope is exhausted by the criminalized, the punishable and criminal liability. It is likewise proved that the series of methods is single, while the series of methods proper to the stage of application of the law alone is empty, and that it is empty not because the application of law is unimportant but because its result is different in nature: the words "making" and "implementation" distinguish not methods but the stages at which the result of a method operates, while the apparent emergence of two series arises from two incompatible meanings of the word "implementation" which scholars usually do not keep apart. Whence the cross-cutting designation "methods of the exercise of criminal-law policy" is proposed, the words "making" and "implementation" being reserved for the stages. Neither the interaction with the adjacent components of crime control policy nor the external dimension of influence (for example, through the criminal-law policy of the European Union) gives this policy methods of its own or broadens the subject matter of the existing ones: both dimensions act upon the ground of the operation, upon the range of its subjects and upon the limits of its permissibility, while the coherence of the subsystems is secured by the coordination of the methods of each of them. Methods of its own belong to that subsystem of policy which has a normatively defined scope of its own.

The third chapter examines the methods of criminal-law policy in law-making and in the application of law. The criterion of belonging to the normatively defined scope of the criminalized is the normative designation of an act as a criminal offence rather than its social danger, which is the ground of the operation and not its result; an operation upon the scope is possible on three conditions: the change must be

normative and purposeful, its subject matter must be the scope itself rather than a division within it or the consequences it entails, and the boundary that the operation moves must already have been drawn outside criminal law. The separation of the scope of the punishable from the scope of criminal liability removes the persistent confusion between penalization, depenalization and differentiation: the former changes when the sanction changes, the latter when, the sanction remaining unchanged, the range of cases of its application in full measure changes. It is established that the symmetry of a pair is not complete: the reverse member has a ground that the direct member cannot have, and the content of that ground differs in each case. The boundary between a method and the application of law runs neither along the subject nor along the measure of freedom with which it acts, but along whether the normatively defined scope changes, while the connection between them is bilateral and asymmetrical: in the direct direction the application of law is a condition of the occurrence of the normative result and is able to prevent it from occurring without affecting the scope itself, whereas in the reverse direction it "supplies" law-making with grounds for subsequent operations without carrying them out on its own. The individualization of criminal liability is defined not as a method and not as a mode of carrying out a method, but as the space of discretion that an operation upon the scope leaves to the one who applies that scope. A criterion for choosing a method is proposed - a method is chosen neither by the expected consequence nor by the function it serves, but by which of the normatively defined scopes requires change - together with a unit for measuring the result, which is the change of that same scope in the dimension in which the operation changed it, and a two-sided criterion of efficacy with two questions of unequal standing: the question of the result of the operation and the question of the possibility of its application. Non-application and deformation are delimited from ineffectiveness: an ineffective method requires a reverse operation, an unapplied one requires none, and a deformed one requires a new operation upon the same scope. The condition of applicability is reassigned: it belongs not to a particular method but to the mode of action of a method as such; while the limit of the attainable is defined as a

characteristic of the subject matter rather than of the method. The cross-cutting result of the study is that the normatively defined scope proves to be both the subject matter of the operation and the unit for measuring its result - the same scope taken twice: as a boundary and as a scale.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of their use: in scholarly research - as a foundation for the further elaboration of the conceptual apparatus of criminal-law policy and for testing the proposed classification on new normative material; in legislative drafting, primarily in the recodification of criminal legislation, where the criterion for choosing a method supplies a rule that refers the required change to a particular operation, and the criterion of efficacy supplies a way of verifying whether the operation produced a result and of distinguishing the ineffectiveness of a norm from its non-application, which call for different remedies; in the application of law; in the educational process - in teaching criminal law and the special disciplines connected with crime control policy.

Keywords: crime control policy, criminal-law policy, legal policy of the European Union, dynamics of criminal-law policy, method of criminal-law policy, law-making, application of law, methods of the exercise of criminal-law policy, (de)criminalization, (de)penalization, differentiation of criminal liability, unification of criminal liability, legal characterization of an offence, individualization of criminal liability, recodification of criminal legislation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України категорії Б:

1. Білобровка Л. П. Становлення категорії «метод кримінально-правової політики» в українській доктрині. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Випуск 59, 2022. С. 226-237.

DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.59.226-237>

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/11166>

2. Білобровка Л. П. Поняття, ознаки і критерій методу кримінально-правової політики. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Випуск 60, 2022. С. 302-313.

DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.60.302-313>

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/11167>

3. Білобровка Л. П. Відмежування методів кримінально-правової політики від суміжних понятійних рядів. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Випуск 61, 2023. С. 1.90-1.101.

DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.61.1.90-1.101>

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/11168>

Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Білобровка Л. П. Методи кримінально-правової політики: теоретичні засади та практичне застосування. Вдосконалення правового регулювання: погляд молодих науковців : матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів освіти та молодих вчених (м. Івано-Франківськ, 9 травня 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 287–289.

URL: <https://law.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/100/2025/12/youth2025.pdf>

5. Білобровка Л. П. Застосування методів кримінально-правової політики для забезпечення охорони довкілля. Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції :

матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 214–216.

URL: <https://ktetap.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/85/2026/01/zbirnyk-materialiv-ivano-frankivsk-21.11.2025.pdf>

6. Білобровка Л. П. Забезпечення охорони основ національної безпеки України імперативним та диспозитивним методами кримінально-правової політики. Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 11–12 грудня 2025 р.). Житомир : Житомирська політехніка, 2025. С. 202–205.

URL: <https://nung.edu.ua/sites/default/files/2026-01/povnyj-tekst.pdf>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1	
МЕТОД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ	23
1.1. Становлення категорії «метод кримінально-правової політики» в українській доктрині	23
1.2. Метод у категоріальному ряді кримінально-правової політики	35
1.3. Поняття, ознаки та критерій методу кримінально-правової політики.....	52
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2	
СИСТЕМА МЕТОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ	72
2.1. Відмежування методів кримінально-правової політики від методів пізнання, правового регулювання, забезпечення та державного управління	72
2.2. Класифікація методів кримінально-правової політики і межі їх переліку.....	87
2.3. Методи творення і методи реалізації кримінально-правової політики.....	100
2.4. Методи кримінально-правової політики у взаємодії із суміжними політиками та в зовнішньому вимірі.....	115
Висновки до розділу 2	129
РОЗДІЛ 3	
МЕТОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У ПРАВОТВОРЕННІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННІ	131
3.1. Методи визначення меж злочинного: криміналізація і декриміналізація.....	131
3.2. Методи визначення караності та розподілу кримінальної відповідальності: пеналізація, депеналізація, диференціація, уніфікація	145
3.3. Методи кримінально-правової політики і правозастосування.....	157
3.4. Вибір методу, його результат і межі дієвості.....	168
Висновки до розділу 3	174
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	182
ДОДАТОК А.....	206
ДОДАТОК Б	208

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кримінально-правова політика (далі - КПП) є складовою політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка визначає зміст і межі кримінально-правового впливу: коло діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями, обсяг їх караності та розподіл кримінальної відповідальності. Категорія методу належить до понятійного апарату цієї політики й описує те, як саме політика діє, - якими операціями змінюється нормативний матеріал галузі. Від того, чи має ця категорія визначений зміст і перевірюваний критерій, залежить не лише впорядкованість доктрини: від цього залежить, чи можна обґрунтовано обрати операцію, якою досягається потрібна зміна, і чи можна встановити, що вона цієї зміни досягла.

Актуальність теми зумовлена сукупністю чинників. По-перше, категорія «метод кримінально-правової політики» стала в українській доктрині загальноновживаною раніше, ніж дістала дефініцію, а критерію, який відмежовував би метод від напрямку, засобу, форми і принципу, не дістала досі; наявні переліки методів різняться і складом, і підставою поділу, причому підстава здебільшого не називається. По-друге, розбіжності в розумінні категорії пролягають не між школами і не між поколіннями, а всередині окремих авторських досліджень. Водночас, розуміння методу зазвичай переймають разом з усталеним вживанням, аніж обирають власну позицію, - через що питання не ставиться як самостійне і, відповідно, не розв'язується у відповідному дослідженні. По-третє, підготовка проєкту нового Кримінального кодексу України ставить питання про вибір операції практично: рішення про криміналізацію, пеналізацію і розподіл кримінальної відповідальності ухвалюються в обсязі, якого вітчизняна нормотворчість досі не знала, а правила, яке вказувало б, яка саме операція здатна дати потрібний нормативний результат, доктрина не пропонує. По-четверте, дієвість методів описується в літературі переважно оцінними категоріями - надмірна

криміналізація, помилковість операцій, метод проб і помилок, - жоден з яких не містить одиниці, якою брак результату виміряно, і саме тому спір про ефективність методів відтворюється без просування.

Стан наукової розробки проблеми. Загальнотеоретичні засади кримінально-правової політики і місце в ній категорії методу розробляли П. Л. Фріс, В. І. Борисов, І. В. Козич, О. В. Острогляд, Д. О. Балобанова, М. О. Красій, О. С. Тубелець. Окремі проблеми прояву того чи іншого методу (криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію, диференціацію й уніфікацію кримінальної відповідальності) - досліджували в своїх роботах Ю. А. Пономаренко, Н. О. Антонюк, В. О. Гацелюк, Н. О. Пустова, Н. О. Гуторова, К. Б. Марисюк, В. С. Канцір, Н. А. Орловська, Є. О. Письменський, М. В. Карчевський та ін. Метод правового регулювання (в контексті кримінально-правової політики) і суміжні категоріальні ряди¹ опрацьовано у працях М. І. Панова, П. В. Хряпінського та Е. М. Гануляка, останній з яких диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики позначив предметом самостійного дисертаційного дослідження; наднаціональний вимір - у працях Ю. І. Микитина, О. О. Житнього та ін. Водночас праці, предметом якої були б методи кримінально-правової політики як система, у вітчизняній науці кримінального права немає: категорію вживають, не визначаючи, а переліки методів наводять, не називаючи підстави поділу. Наведене й зумовило вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації затверджено Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 5 від 31 травня 2022 року). Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми «Політика у сфері боротьби зі злочинністю в умовах євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0125U000669) на кафедрі політики у сфері боротьби зі злочинністю та

¹ Тут і надалі поняття «ряд» використовується для позначення однорівневих явищ чи процесів (методів, операцій).

кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формування цілісного теоретичного уявлення про методи кримінально-правової політики як замкнений за предметною ознакою ряд цілеспрямованих операцій над нормативно визначеними обсягами злочинного, караного і кримінальної відповідальності та обґрунтування на цій основі критерію вибору методу і критерію його дієвості.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*:

1) з'ясувати стан наукової розробки проблеми методів кримінально-правової політики і простежити становлення самої категорії «метод кримінально-правової політики» в українській доктрині (з моменту прийняття Кримінального кодексу України (далі – КК України));

2) відмежувати метод кримінально-правової політики від суміжних категорій понятійного ряду КПП - напрямку, засобу, форми, рівня і принципу;

3) сформулювати поняття методу кримінально-правової політики, визначити його ознаки і критерій, за яким ознака визнається ознакою поняття;

4) відмежувати методи кримінально-правової політики від методів пізнання, методів правового регулювання, методів забезпечення і методів державного управління;

5) класифікувати методи кримінально-правової політики та встановити, чи є їх перелік закритим і за якою ознакою;

6) з'ясувати, чи утворюють методи творення і методи реалізації кримінально-правової політики самостійні ряди;

7) визначити, чи дає кримінально-правовій політиці власні методи її взаємодія із суміжними складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю та її зовнішній вимір;

8) розкрити зміст методів, що діють на нормативно визначені обсяги злочинного, караного і кримінальної відповідальності, і провести межі між ними;

9) установити співвідношення методів кримінально-правової політики і правозастосування;

10) запропонувати критерій вибору методу, одиницю вимірювання його результату і критерій його дієвості.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення кримінально-правової політики України.

Предметом дослідження є методи кримінально-правової політики.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить система загальнонаукових і спеціальнонаукових методів пізнання, застосованих відповідно до предмета й завдань дослідження. Розмежування методів пізнання і методів політики є при цьому одним із результатів роботи (підрозділ 2.1), тому далі йдеться про прийоми, якими дослідження велося. Із загальнонаукових методів основоположним є діалектичний, застосований наскрізно для розкриття суперечливості самої категорії методу і зв'язку між операцією, її підставою і її результатом. Історико-правовий метод застосовано для простеження становлення категорії в українській доктрині від ухвалення Кримінального кодексу України 2001 р. (підрозділ 1.1). Логіко-семантичний метод разом з аналізом і синтезом, індукцією й дедукцією, абстрагуванням і узагальненням забезпечив розведення суміжних категорій ряду, вироблення критерію ознаки і формулювання дефініції (підрозділи 1.2, 1.3). Системно-структурний метод і метод класифікації стали провідними при побудові системи методів за предметом впливу і напрямом зміни обсягу та при встановленні меж її переліку (підрозділ 2.2). Функціональний метод застосовано при розмежуванні стадій творення і застосування закону та при встановленні співвідношення методу і правозастосування (підрозділи 2.3, 3.3); метод моделювання - при побудові критерію вибору методу і критерію його дієвості (підрозділ 3.4).

Зі спеціальнонаукових методів наскрізним є формально-юридичний (догматичний), застосований для аналізу нормативного матеріалу і встановлення того, чи змінює операція нормативно визначений обсяг

(розділ 3). Порівняльно-правовий метод використано на теоретичному й наднаціональному матеріалі - при зіставленні вітчизняного категоріального ряду із англomовною доктриною, яка розробляє перелік принципів-обмежень, а не перелік методів, та при розгляді зовнішнього виміру політики (підрозділи 1.1, 2.4). Комплексне поєднання зазначених методів забезпечило цілісність дослідження й вірогідність його результатів.

Застереження щодо використання допоміжних цифрових інструментів. Під час підготовки дисертації як допоміжний засіб використано інструмент штучного інтелекту (Claude, розробник - компанія Anthropic) для редагування граматики та стилю, а також опрацювання джерел іноземними мовами. Зазначений інструмент не використовувався для генерування наукових результатів чи висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального права комплексним монографічним дослідженням методів КПП, у якому їх розглянуто не як успадкований доктриною перелік, а як замкнений за предметною ознакою ряд цілеспрямованих операцій над нормативно визначеними обсягами злочинного, караного і кримінальної відповідальності. До положень, що мають наукову новизну, належать такі:

у перше:

- на основі загальноприйнятих характеристик ознаки будь-якого поняття (загальність, необхідність і змістовість) визначено ознаки методу КПП: родову, засадничу, предметну і результативну; на цій підставі запропоновано авторську дефініцію, за якою *метод кримінально-правової політики* є цілеспрямованою операцією уповноваженого суб'єкта, що здійснюється за власною підставою і власними засадами, має предметом нормативно визначений обсяг злочинного, караного і кримінальної відповідальності і завершується нормативною зміною цього обсягу;

- запропоновано класифікацію методів КПП за предметом впливу і напрямом зміни обсягу та доведено, що перелік методів закритий шістьма

одинацями у трьох парах - криміналізація і декриміналізація, пеналізація і депеналізація, диференціація й уніфікація кримінальної відповідальності; закритість визначено за предметною ознакою: доти, доки нормативно визначений обсяг вичерпується злочинним, караним і кримінальною відповідальністю;

- визначено, що ряд методів КПП один, а ряд методів, властивих лише стадії застосування закону, порожній: слова «творення» і «реалізація» розрізняють не методи, а стадії, на яких діє результат методу; звідси запропоновано наскрізну назву *«методи здійснення кримінально-правової політики»*;

- запропоновано критерій вибору методу (за тим, який із нормативно визначених обсягів потребує зміни), і критерій його дієвості з двома питаннями: про результат операції і про можливість її застосування; відповідно розмежовано три стани норми (недієвість, незастосованість і деформацію), які різняться засобами подальшого виправлення; при цьому встановлено, що нормативно визначений обсяг є і предметом операції, і одиницею вимірювання її результату;

удосконалено:

- розмежування методу КПП з напрямом, засобом, формою, рівнем і принципом - п'ятьма розрізняльними ознаками, які не є рівнозначними: перші дві визначають належність явища до ряду методів, наступні дві його місце в ряді, п'ята виконує роль перевірки;

- відмежування методів КПП від методів пізнання, правового регулювання, забезпечення і державного управління: встановлено, що розмежування залежить від предметної і результативної ознак, тоді як родова і засаднича ознаки є спільними для всіх цих рядів;

- визначення меж ряду методів КПП: критерієм є не суб'єкт операції, а нормативна зміна обсягу; на цій підставі індивідуалізацію кримінальної відповідальності визначено як простір розсуду (дискреція), який операція над

обсягом лишає правозастосувачеві, а поділ методів на основні й приватні - як межу роду, а не як поділ усередині нього;

- характеристику парності методів КПП: полярність, яку доктрина застосовує лише до двох пар, поширено на всі три і показано, що симетрія пари не є повною - зворотний член має підставу, якої прямий мати не може;

дістали подальшого розвитку:

- уявлення про становлення категорії «метод кримінально-правової політики» в українській доктрині: категорія стала загальноновживаною раніше, ніж дістала дефініцію, а критерію, який відмежовував би метод від напряму, засобу, форми і принципу, не дістала досі; розбіжності при цьому пролягають усередині авторських досліджень;

- положення про взаємодію КПП із суміжними складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю та про її зовнішній вимір: ні взаємодія, ні зовнішній вимір не дають цій політиці власних методів і не розширюють предмета наявних, оскільки власні методи має та політика, яка має власний нормативний обсяг.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання:

- у науково-дослідній сфері - як підґрунтя для подальшого опрацювання категоріального апарату КПП та для перевірки запропонованої класифікації на новому нормативному матеріалі;

- у правотворчій (законопроектній) діяльності - насамперед у процесі рекодифікації кримінального законодавства: критерій вибору методу дає правило, яке відносить потрібну зміну до конкретної операції, а критерій дієвості - спосіб перевірити, чи операція дала результат, і відрізнити недієвість норми від її незастосованості, що потребують різних засобів виправлення;

- у правозастосовній діяльності - з огляду на розмежування методу і правозастосування та визначення індивідуалізації кримінальної відповідальності як простору розсуду (дискреція);

- в освітньому процесі - під час викладання кримінального права та спеціальних дисциплін, пов'язаних з політикою у сфері боротьби зі злочинністю чи КПП.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та рекомендації дисертації оприлюднено на трьох науково-практичних конференціях: щорічній Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів освіти та молодих вчених «Вдосконалення правового регулювання: погляд молодих науковців» (м. Івано-Франківськ, 9 травня 2025 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції» (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття» (м. Житомир, 11-12 грудня 2025 року).

Публікації. Результати дисертації відображено у 6 наукових публікаціях, з яких 3 - статті у наукових фахових виданнях України з юридичних наук (категорія «Б»), 3 - тези доповідей на всеукраїнських та міжнародній науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що об'єднують одинадцять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і двох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок, з них основного тексту - 167 сторінок. Список використаних джерел налічує 158 найменувань на 24 сторінках.

РОЗДІЛ 1

МЕТОД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

1.1. Становлення категорії «метод кримінально-правової політики» в українській доктрині

Категорія «метод кримінально-правової політики» належить до тих понять, якими українська наука кримінального права користується постійно, рідко звертаючись до питання про їх становлення і змістове наповнення. Її вживають як готову - у переліках, у назвах статей, в текстах проєктів нормативних актів. Тим часом, вона має доволі дискусійний зміст, причому дискусія розгортається скоріше з питань вживання, ніж у явній полеміці: праці, де категорію було б спеціально введено й обґрунтовано, віднайти не вдалося.

Хронологічні межі розгляду потребують застереження. Не применшуючи значення досліджень XIX і XX ст., які заклали підвалини вітчизняної науки кримінального права і вчення про кримінальну політику, точкою відліку тут обрано початок 2000-х років. Підстава змістова: з ухваленням Кримінального кодексу України, прийнятого 5 квітня 2001 р. і чинного з 1 вересня того ж року, доктрина дістала принципово новий нормативний матеріал, на якому почали складатися нові підходи до кримінально-правового регулювання та охорони, а разом із ними - й новітнє розуміння КПП загалом: її предмета, рівнів, суб'єктів, засобів впливу. Категорія методу належить саме до цього шару понять і в його межах сформувалася.

Однією з перших українських праць, де КПП описано як систему, є докторська дисертація П. Л. Фріса: у ній визначено рівні політики, її предмет, цілі, сфери завдань, джерела та принципи [1]. Матеріал, з якого згодом складеться вчення про методи, наявний тут доволі повно - криміналізація і декриміналізація розглянуті, пеналізація визначена як «синтетичний процес,

який складається з нормативного визначення характеру караності діянь та практики призначення покарання за конкретний злочин» [1, с. 58], - тоді як узагальнювальна категорія, яка охопила б ці явища як однорідні, на той час ще не склалася.

Показово, які поняття виконують цю роль. Криміналізацію і декриміналізацію кваліфіковано як інструмент: «криміналізації та декриміналізації діянь, як основного інструменту кримінально-правової політики» [1, с. 10]. Одиницею поділу політики виступає напрям, причому критерій його виділення сформульовано чітко: «Напрями кримінально-правової політики визначаються на підставі групування об'єктів злочинних посягань...» [1, с. 34]. Засобами названо кримінальне законодавство і правозастосовну практику [1, с. 49]. Термін «методи» трапляється у двох ролях, жодна з яких не є суто термінологічною: у складеному звороті поряд із напрямками [1, с. 65] і в дефініції методів оцінки ефективності політики [1, с. 275], тобто у значенні методу пізнання. В будь-якому випадку, зазначену роботу П. Л. Фріса можна вважати *вихідною точкою української доктрини КПП в цілому*.

Варто зауважити, що величезна кількість праць в подальшому покладається на дослідження П. Л. Фріса як на фундамент розробки проблем КПП. Зокрема, О. В. Острогляд відтворює повний перелік двадцяти напрямів політики за нею [2, с. 183-184], тобто сприймає її як джерело вчення про напрями, і на цій підставі полемізує: «Таким чином криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію і т.д. явно не можна визначати як напрямки кримінально-правової політики» [2, с. 184]. Дійсно, у розробках П. Л. Фріса вони є інструментом [1, с. 10], а напрями будуються за об'єктами посягань [1, с. 34]. Складається враження, що *категорія методу входить в українську доктрину як на заміну чи новітнє осмислення чогось такого, що вже давно було визначено*, ніж як відповідь на спеціально поставлене питання, причому сама ця заміна лишається здебільшого поза обговоренням.

В кандидатській дисертації Д. О. Балобанової «Теорія криміналізації» метод КПП визначається значно чіткіше: «Важливе місце в цій сфері належить кримінально-правовій політиці та такому методу її здійснення як криміналізація» [3, с. 3]. Категорію тут введено для одного явища, а не для групи, а окреслення ознак методу КПП як окремого ряду текст не містить, що й зрозуміло, адже предметом дослідження є криміналізація. Визначення до того ж залишається рухомим в межах самої праці: те саме явище названо «складовою» [3, с. 3], «одним із основних методів» [3, с. 32] і процесом [3, с. 176]. На цьому етапі «метод КПП» швидше *служує зручним позначенням для криміналізації, ніж виступає самостійним елементом теорії*.

Наступний крок знову робить П. Л. Фріс, і робить його в дещо іншому напрямі. Термін уже вживається як робочий, але наповнення в нього інше: «Визначаючи перспективні методи, за допомогою яких має здійснюватись українська кримінально-правова політика в напрямку євроінтеграції можна виділити наступні: асиміляція; гармонізація; оптимізація сфери кримінально-правової заборони» [4, с. 96]. Жодного елемента класичної четвірки серед них немає: методи тут розглядаються скоріше як вектори КПП, а не операції із законом. Термін, отже, уже вживається, а змісту, який стане звичним через деякий час, ще не має. Це чергове свідчення того, що на початковому етапі зміст поняття «метод КПП» лишався відкритим.

В подальшому В. І. Борисов і П. Л. Фріс пишуть: «В основі кримінально-правової політики перебувають її методи, які поділяються на основні і приватні та диференціюються залежно від сфери своєї дії» [5, с. 30]. Крім того, П. Л. Фріс і І. В. Козич пропонують поділ на загальні та приватні методи, відносячи до основних криміналізацію (декриміналізацію) та пеналізацію (депеналізацію) [6]; близьку конструкцію П. Л. Фріс формулює й у праці «Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці» [7, с. 19]. О. В. Острогляд вже подає ширший перелік: «До методів (способів) реалізації кримінально-правової політики слід відносити: криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію, диференціацію й

індивідуалізацію кримінальної відповідальності» [8, с. 196]. Н. О. Гуторова обмежується чотирма, відносячи до методів криміналізацію, пеналізацію, диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності [9, с. 74].

Спільне в цих текстах є не менш показовим, ніж відмінності між ними: у жодному з них категорія спеціально не вводиться - вона вже вживається як усталена, перехід від «інструмента» чи «напрямку» до «методу» ніде не обґрунтовано, і жоден з авторів не застерігає, що авторський підхід є новим.

Як бачимо, на *початкових етапах* категорія «метод КПП» вживається як *усталена загальновідома категорія*. В цьому контексті, не менш істотним є те, з яким наповненням вона стала загальноновживаною. Тільки на підставі названих праць можна констатувати, що впродовж короткого періоду часу доктрина дістає щонайменше три різні відповіді на питання про склад переліку - чотири методи [9, с. 74], шість [8, с. 196] і дворівневу конструкцію «основні та приватні» [5, с. 30; 7, с. 19], - хоча критерію, який дозволив би обрати між ними, жоден із текстів не пропонує. Дискусійність ситуації відмічає О. В. Острогляд: «Напевно, одним із найбільш дискусійних і нерозроблених у теорії кримінально-правової політики є питання методів (способів) реалізації кримінально-правової політики» [8, с. 195]. Отже, відбувається певне розшарування в теорії КПП: науковці одночасно висловлюють тезу про *дискусійність і недостатню розробленість питання* одночасно з розумінням того, що «метод КПП» є *усталеним і загальноновживаним поняттям*.

Схоже становище простежується і щодо визначення поняття. Той же О. В. Острогляд зазначає, що: «Таким чином метод (спосіб) реалізації кримінально-правової політики це система прийомів практичного здійснення, втілення у життя кримінально-правової політики» [2, с. 185]. Ця формула відтворюється протягом десяти років без істотних змін – фактично дослівно у подальших працях автора [10, с. 77; 11, с. 284]. Таку стабільність можна тлумачити двояко: і як свідчення того, що *формула виявилася вдалою* як для автора, так і для всіх інших, і як ознаку того, що *вона не ставала предметом спеціального обговорення*. На користь другого промовляє те, що за ці роки

дефініція не дістала ні розгорнутої критики, ні уточнень, ні конкурентних варіантів, які б із нею співвідносилися.

Подальший розвиток категорії найвиразніше простежується не в міжшкільній полеміці КПП й не у зміні поколінь дослідників, а всередині окремих авторських ліній, де підходи самих авторів помітно видозмінюються. Найдовшу з таких ліній утворюють праці П. Л. Фріса: від інструмента 2005 р. [1, с. 10] вона веде до трьох векторних методів 2011 р. [4, с. 96], далі до основних і приватних методів 2013 р. [7, с. 19] і до зв'язку методу з функцією у 2014 р. [12, с. 78]; у 2016 р. перелік подано в закритій формі [13, с. 19]; у 2021 р. та сама четвірка входить в означення науки КПП [14, с. 32]; у 2026 р. перелік знову розмикається: «Безумовно, вони є конститутивними методами кримінально-правової політики. Однак ними не можна обмежуватися» [15, с. 293]. Цілком зрозуміло, що йдеться, вочевидь, не про непослідовність, а про *поступове уточнення власної позиції в міру розширення матеріалу і накопичення власних ідей* щодо теоретичних постулатів КПП.

Чому перелік то замикається, то розмикається, добре пояснює інша пара досліджень П. Л. Фріса. У статті про місце КПП в системі суспільних наук перелік зведено до чотирьох - політика діє «за допомогою притаманних їй методів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації» [13, с. 19]. У розділі колективної монографії, присвяченому загальним питанням політики у сфері боротьби зі злочинністю (далі - ПСБЗ), переліку методів не наведено: їх згадано один раз, у складеному звороті [16, с. 11]. Там, де перелік був би доречний за предметом, автор його не подає; там, де він з'являється побіжно, набуває вичерпної форми. Це дозволяє припустити, що *закритість переліку здебільшого є наслідком стислості та мети викладу конкретного дослідницького матеріалу*, а не рішення про межі системи методів.

Окремої уваги заслуговує лінія, у якій метод дістає самостійний дослідницький статус. У 2018 р. диспозитивний метод реалізації КПП уперше стає предметом самостійного дослідження на рівні кандидатської дисертації

[17], а Е. М. Гануляк при цьому обережно оцінює попередню дискусію: «Методи кримінально-правової політики зазвичай ототожнювалися з методами кримінального права» [17, с. 71]. Тим самим у межах доктрини визнано, що розмежування методу політики і методу галузі доти проводилося непослідовно; сама ж поява такої роботи означає, що *окремий метод КПП уже сприймається як тема*, достатня для монографічного опрацювання.

Ще виразніше цю лінію продовжує докторська дисертація І. В. Козича, присвячена функціям КПП, де співвідношенню функцій і методів відведено окремий підрозділ [18]. Позиція автора щодо методів подвійна і сама по собі показова для стану дискусії. З одного боку, питання про методи свідомо винесено за межі предмета: «Питання про методи кримінально-правової політики виходять за межі дослідження» [18, с. 322, прим. 89]. З другого - обійтися без нього не вдається: автор фіксує панівний погляд [18, с. 341], прив'язує методи до функцій, розводячи нормотворчу й нормозастосовчу [18, с. 342], і обґрунтовує розмикання переліку: «не применшуючи ваги криміналізації (декриміналізації) та пеналізації (депеналізації) як основних (базових) методів, слід аргументовано визнати, що вони аргументовано не являються єдиними методами кримінально-правової політики» [18, с. 348]. На цій підставі до наукового обігу вводиться новий метод - кримінально-політичної ідентифікації [18, с. 10], а критерієм вибору пропонується функція [18, с. 322]. Поєднання винесення питання за межі предмета з потребою зайняти щодо нього змістовну позицію доволі точно передає становище категорії «метод КПП»: *обійти її при дослідженні КПП не вдається, а спеціального розгляду вона досі не дістала*.

Праці Н. О. Гуторової та Ю. А. Пономаренка дають чи не найпоказовіший приклад зміни змістових підходів при збереженні змісту. Одна з публікацій має назву «Пеналізація як напрямок кримінально-правової політики» [19], а публікація у колективній монографії - «Пеналізація як метод кримінально-правової політики» [20], тоді як у самому тексті вживання лишилося попереднім: «Як напрямок (складова частина) кримінально-

правової політики пеналізація злочинів має спільні та відмінні риси з іншими її напрямками (складовими частинами)» [20, с. 54]. Це підтверджує висловлене вище припущення, що *застосування терміну «метод», як і його окремих видів, здебільшого є наслідком мети викладу конкретного дослідницького матеріалу*. Це додатково свідчить і про *близькість*, а подекуди й про *взаємозамінність* цих понять у тогочасній літературі.

Подібні часово-термінологічні зміщення простежуються й в інших авторів. У Ю. В. Бауліна 2013 р. криміналізація, пеналізація і диференціація розглядаються в контексті принципів [21, с. 24], у 2022 р. ті самі явища вміщено в перелік кримінально-правових засобів [22, с. 16], а у 2025 р. диференціація та індивідуалізація знову з'являються серед принципів політики [23, с. 56]. У Д. О. Балобанової після кандидатської дисертації [3, с. 3] методи спершу співвіднесено з одним рівнем політики [24, с. 155], згодом запропоновано процедуру оцінки наслідків окремо для кожного з них [25, с. 7], у докторській дисертації 2021 р. криміналізацію названо і «інструментом» [26, с. 180], і «методом» [26, с. 196], а у 2022 р. підстави всіх чотирьох процесів співвіднесено із законодавчою технікою [27, с. 10]. Змістове наповнення категорії, і це цілком зрозуміло, щоразу підпорядкована предметові конкретної праці, тож автори на цих переходах не зупиняються; сукупно ж вони показують, наскільки рухомим лишається місце цих явищ у понятійному ряді.

У П. П. Андрушка видозмінюється не кваліфікація явища, а обсяг самого терміна. У 2012 р. формами названо рівні - «доктринальну, законотворчу (законодавчу) і правозастосовну (правореалізаційну)» [28, с. 97-98], тоді як криміналізація і диференціація належать до змісту вузького розуміння політики [28, с. 98]. У 2026 р. формами названо вже самі явища: першою - визначення законодавцем злочинного і диференціацію відповідальності, другою - індивідуалізацію [29, с. 122]. Термін «форма», отже, перемістився з рівнів політики на операції із законом, тобто зайняв те місце, на яке раніше претендував «метод».

Трапляється і зворотний рух, коли категорія з викладу відступає, знову ж таки, очевидно, виходячи з цілей та змісту конкретного дослідження: у Є. О. Письменського 2015 р. методи становлять основу опису [30, с. 230], а в статті 2024 р., присвяченій реалізації політики, одиницею опису виступає вже суб'єкт [31, с. 301]; так само у статті О. В. Острогляда 2020 р. «Поняття та ознаки кримінально-правової політики» методів не згадано [32, с. 98]. Ідеться не про відмову від категорії, а про те, що вона *не є обов'язковою для опису політики*. Звідси впливає надзвичайно важливий для даного дослідження висновок - місце методу в понятійному апараті КПП ще не усталилося.

Та сама авторська лінія доводить категорію до форми норми: після вже згаданих робіт 2013 р. [8; 2] О. В. Острогляд повертається до методів двома парними публікаціями 2022 р. [10; 33], відтворюючи дефініцію без змін, а у 2023 р. вміщує ту саму формулу в текст регулятивного призначення - у проєкті Концепції КПП перехідного періоду метод визначено нормативно [11, с. 284], і недотримання вимог відповідного розділу має тягнути зняття законопроєкту з розгляду [11, с. 286]. Категорія доходить до форми правила правотворчості, зберігаючи дискусійний зміст: на сусідній сторінці диференціацію та індивідуалізацію названо принципами політики [11, с. 285], і це співвідношення не обумовлене.

Особливий випадок становлять ряд публікацій К. Б. Марисюка і В. С. Канціра, бо тут протягом двох років видозмінюється не визначення окремого явища, а склад самого переліку методів. У статті 2018 р. перелік подано у відкритій формі й без посилання, як усталене положення: «Методи здійснення кримінально-правової політики у своїй сукупності можуть бути диференційовані на основні та приватні» [34, с. 132]; приватні методи названо, але не розкрито. У статті 2019 р. тих самих авторів перелік наведено в закритій формі: «Для цього використовують чотири основні методи, а саме криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію та депеналізацію» [35, с. 192]. У третій статті того самого року перелік знову відкритий і вперше в серії розкритий, до того ж із покликанням «за словами П. Фріса»: приватні методи

«витікають з основних, деталізують їх, вирішують відповідні завдання без застосування основних методів» [36, с. 24].

Останнє твердження дозволяє з'ясувати питання, яке доти лишалося відкритим: доктрина основних і приватних методів, що з 2013 р. фактично переказується як загальновідома, належить П. Л. Фрісу [7, с. 19]; двічі, у 2018 і 2019 рр., вона відтворена без посилання, як загальноновживана, і лише втретє атрибутована. Разом із іншими згаданими дослідженнями це дає друге, незалежне підтвердження тієї самої закономірності: *перелік методів набуває закритої форми переважно в текстах, які його згадують принагідно, а не в тих, які його спеціально обговорюють*. Водночас, у багатьох випадках поняття «метод» не завжди має силу витіснити суміжні поняття навіть через півтора десятиліття після появи: наприклад, у статті про підстави криміналізації зазначено, що «Одними із основних напрямків кримінально-правової політики є криміналізація і декриміналізація суспільно-небезпечних діянь» [37, с. 48-49], а терміна «метод» цей текст не вживає.

Отже, як уже зазначалося, видозміна розуміння категорії «метод КПП» відбувається здебільшого не між школами і не між поколіннями, а всередині відповідної авторської лінії, причому переходи рідко супроводжуються застереженнями: розуміння методу частіше переймають разом з усталеним вживанням, аніж обирають специфічне змістове наповнення. Саме тому говорити про сталий поділ доктрини на школи з різними поглядами на природу методу було б перебільшенням - розбіжність існує, але питання здебільшого не ставиться як самостійне.

Простежений часовий ряд має свої особливості й у порівняльному вимірі, причому стосуються вони не стільки змісту поняття, скільки самої його наявності. Сучасна англomовна доктрина описує межі кримінального права, не вдаючись до поняття методу політики: Д. Гусак, розбираючи шість невіршених питань надкриміналізації, оперує принципами, обмеженнями і межами і відзначає неусталеність самих базових термінів - «Jurisdictions, legal commentators, and citizens do not use the terms crime, offense, criminalize,

decriminalize, or legalize clearly or consistently» [38, с. 267]; вихід він бачить не в побудові категоріального ряду, а в нормативній теорії, яка відмежувала б легітимне застосування кримінальної санкції від нелегітимного [38, с. 270]. Там, де українська доктрина з двохтисячних років розробляє перелік методів, англومовна розробляє перелік принципів-обмежень.

Спостереження близького змісту, хоч і щодо іншого предмета, робить С. В. Шевченко: у неподадянських правопорядках систем принципів криміналізації, за його оцінкою, не формують, а виводять один-два принципи з деталізуючими правилами [39, с. 76]. Твердження стосується принципів, а не методу, і спирається на невелику кількість праць, тож ототожнювати одне з одним не слід. Важливішим видається пояснення, яке автор пропонує для української площини досліджень КПП: «Стан дослідження системи принципів криміналізації у вітчизняній доктрині права значною мірою детермінований напрацюваннями радянської доктрини» [39, с. 80]; стосовно категорії методу ця гіпотеза потребує окремої перевірки.

Є, втім, і власне українська передісторія терміна, яка допомагає пояснити подальше змішування значень. Відійшовши від означених вище хронологічних рамок даного дослідження, можна, все ж таки, зазначити, що у працях українських криміналістів середини XIX - початку XX ст. слово «метод» у кримінально-правовій науці має доволі певне значення: це метод пізнання. За викладом С. Ф. Денисова і М. В. Пузиревського, О. Ф. Кістяківський уважав, що порівняльний метод «припускає сукупність того матеріалу, що охоплюється методом догматичним та історичним» [40, с. 107], а М. П. Чубинський «завжди підкреслював, що наукова критика теперішнього та пропозиції для кращого майбутнього неодмінно ґрунтуються саме на історичному та порівняльному вивченні величезного обсягу правового матеріалу» [40, с. 109]. Термін, який у сучасності дедалі частіше прикладають до операцій із законом, століттям раніше в тій самій традиції позначав спосіб дослідження, тож застосування терміну «метод КПП» у різноманітних

значеннях, яке доктрина відтворює донині, має історичне підґрунтя і навряд чи пояснюється самою лише термінологічною неточністю.

Небагатим на зразки виявляється й законодавче поле, у якому працює українська доктрина. За оцінкою В. В. Голіни, «На жаль, визначення підстав, приводів, умов та порядку криміналізації і декриміналізації у вітчизняному законодавстві та у законодавстві більшості іноземних держав не існує. Єдиним кримінальним кодексом, де вони визначені, є КК Іспанії» [41, с. 111]; приклад автор наводить за М. І. Хавронюком. Якщо ця оцінка правильна, то згадане бачення Концепції КПП [11, с. 284-286] доцільніше розглядати не як запізніле запозичення чужого стандарту, а як самостійну спробу в площині, де усталених зарубіжних зразків просто бракує.

Оцінку стану розробки дала й сама доктрина. Тут варто принагідно нагадати вже згадані твердження: в одній публікації питання методів назване «одним із найбільш дискусійних і нерозроблених» [8, с. 195]; в іншій: «в розумінні методів (способів) реалізації кримінально-правової політики неоднозначність підходів до понятійного апарату напевне найбільш відчутна, оскільки використовуються різні класифікації методів... з різною кількістю елементів (від чотирьох до шести)» [10, с. 77]. Оцінка лишилася по суті тією самою, хоч і спирається вже на значно ширший матеріал, а наслідок сформульовано стисло: «Невизначеність теоретичних положень призводить до проблем і помилок в практичній реалізації декриміналізації» [10, с. 80].

Подібні оцінки дають й інші вищезгадані автори, які досліджують окремі методи, причому як висновок власних праць: щодо депеналізації - «відсутність єдиного розуміння поняття та суті депеналізації не дає можливості повною мірою реалізувати цей метод кримінально-правової політики на практиці» [34, с. 134]; щодо пеналізації, в іншій роботі, - «не зважаючи на значну кількість публікацій, присвячених пеналізації як методу кримінально-правової політики, на сьогодні остання не досліджена повною мірою...» [36, с. 26]. При цьому у багатьох працях наголошується *на потребі в подальшому опрацюванні методів КПП*.

Зустрічаються в доктрині й доволі категоричні оцінки стану розробки: «Водночас чи не єдиним вітчизняним науковцем, який працював над теоретичним та понятійним аспектами кримінально-правової політики, є П. Фріс...» [35, с. 192]. Якщо говорити про формування бази вчення про КПП, то, безумовно, це твердження є цілком справедливим і беззаперечним. Однак, якщо говорити про доктрину в цілому, як фактичне твердження, ця оцінка надто рішуча - коло дослідників, які зверталися до понятійного апарату КПП, ширше, що видно й з наведеного вище матеріалу; показова вона радше як самооцінка наукового середовища. На суміжному рівні подібне спостереження справедливо робить П. Л. Фріс: «питання про наукову приналежність кримінально-правової політики в українській науковій літературі не обговорювався» [13, с. 11].

Відповідно, якщо дискусійним лишається статус самої КПП, то тим природніше, що не усталився й статус її внутрішніх категорій. До прикладу, побічно про це свідчить і стан методологічної рефлексії у спеціальності 12.00.08, де, за аналізом дисертацій і авторефератів щодо інституту покарання, «лише в одній тридцять п'ятій дисертації... наявна та розкрита проблематика дослідження окремого аспекту інституту покарання» [42, с. 125].

Сучасний зріз фахової думки виявляє характерну асиметрію. Експертне опитування 2024 р. засвідчило, що термін «методи кримінально-правової політики» перебуває в активному професійному вжитку: серед чинників, які погіршують якість кримінального закону, названо «намагання вирішити будь-які проблеми за допомогою методів кримінально-правової політики» [43, с. 155]. Водночас «саме конструктивна гіпотеза найбільше „провалилася“ при її перевірці» [43, с. 157]: «попри однакове розуміння суті проблем... та причин, які їх зумовлюють, разом з тим способи розв'язання цих проблем є різнобічними» [43, с. 158]. Щодо оцінки стану згода є, щодо засобів - думки розходяться; це та сама асиметрія, яку показує історія категорії: явища, якими політика оперує, названі й перелічені в доктрині, а питання про те, чим вони є, лишається дискусійним. Темп засвоєння законодавством уже вироблених ідей

робить таке становище тривалим: провідні ідеї першого проєкту КК України 1993-1998 рр. «реалізуються й сьогодні в останніх змінах до законодавства» [44, с. 296]. Хоча тут справедливо треба зазначити, що розроблений на сьогодні проєкт нового КК України, абсолютно міняє парадигму кримінально-правового регулювання та охорони.

Викладене дозволяє підсумувати становлення (з точкою відліку від 2001 р.) категорії «метод кримінально-правової політики» кількома положеннями. Перша відома її поява припадає на докторське дослідження і монографію П. Л. Фріса, а протягом наступних шести-восьми років вона стала загальноновживаною, не діставши ні усталеної дефініції, ні критерію; дефініція з'являється набагато пізніше і протягом тривалого періоду часу не зазнала істотних змін [10, с. 77; 11, с. 284], тоді як питання про критерій, який відмежовував би метод від напрямку, засобу, форми і принципу, лишається відкритим. В подальшому вона знаходить те чи інше відображення форми нормативного припису (відповідні проєкти Концепції та КК України) у площині, де в принципі бракує усталених іноземних зразків.

Зміст категорії від початку є дискусійним, причому дискусія розгортається переважно всередині авторських підходів і має дві форми: видозміну кваліфікації явища в межах однієї лінії досліджень і зміну складу самого переліку методів. Водночас потреба в категорії відчувається дедалі гостріше: її не вдається обійти навіть тим дослідникам, які свідомо виносять питання про методи за межі свого предмета [18, с. 322]. Питання про поняття, ознаки і критерій методу КПП, таким чином, перестає бути суто теоретичним: від відповіді на нього залежить і зміст процедурних вимог до законодавця.

1.2. Метод у категоріальному ряді кримінально-правової політики

Метод не існує в доктрині кримінально-правової політики окремо: його описують в оточенні категорій, межі між якими проведено лише частково, - напрямку, засобу, форми, рівня, принципу, функції та завдання. Одні й ті самі явища - криміналізація, декриміналізація, пеналізація й депеналізація -

потрапляють то в одну з них, то в іншу, нерідко в межах одного тексту. Масштаб такого слововжитку зафіксував П. Л. Фріс: за його спостереженням, (де)криміналізація «в дискурсі кримінально-політичної концепції розглядається як вираз, компонента, метод, напрям, одна з основ, складова, спосіб, засіб, форма реалізації кримінальної політики, засіб протидії злочинам» [15, с. 292]. Такий перелік назв для однієї пари явищ означає або те, що ці категорії змістово не розрізняються, або те, що вони відповідають на різні питання, які в тексті не розведено. Нижче обстоюється друге припущення, а разом із ним - можливість вивести ознаки, за якими метод відмежовується від решти ряду.

Першу групу розбіжностей породжує те, що саму політику ділять за кількома різними підставами, а результат поділу щоразу називають однаково. За однією підставою частини політики виділяють за об'єктом кримінально-правової охорони: як зазначають В. І. Борисов і П. Л. Фріс, «Напрями кримінально-правової політики визначаються на підставі групування об'єктів злочинних посягань» [5, с. 19], - і перелік таких напрямів сягає двадцяти [2, с. 183-184]. За другою підставою поділ проводять за засобами матеріального кримінального права, і Ю. А. Пономаренко обстоює цей критерій як єдино придатний: «найбільш виваженим і практично придатним критерієм виділення її напрямів може бути виключно пов'язаність його (критерію) саме із засобами цієї галузі права» [45, с. 355]. Ту саму вісь використовує й О. С. Бучинська, описуючи КПП як діяльність, «що здійснюється засобами кримінальної репресії, а саме, за допомогою засобів матеріального кримінального права» [37, с. 48]. Третя підстава - суб'єкт і рівень здійснення; четверта - тип політики, де результатом поділу є вже не частина політики, а її якісна характеристика [5, с. 26; 17, с. 22, 176]. П'ята - спосіб дії, і саме вона дає метод.

Оскільки результат поділу за кожною з цих підстав називають напрямом, найбільше навантаження несе саме це слово: ним позначають групу об'єктів охорони [5, с. 19], сферу дії засобів галузі [45, с. 355], сполучення інститутів

матеріального і процесуального права [46, с. 138-139; 47, с. 83], протиставлення внутрішньої і зовнішньої політики - «Кримінально-правова політика реалізується в двох напрямках: внутрішня та зовнішня кримінально-правова політика» [26, с. 244], - а також окреме явище: Ю. Б. Курилюк убачає напрям у диференціації кримінальної відповідальності [48, с. 57], Д. О. Колодін - у забезпеченні балансу між повноваженнями законодавця і дискрецією суду [49, с. 136]. Наведених шість значень одного терміна є наслідком не шести поглядів на природу напряму, а шести різних підстав поділу: змінюється підстава - змінюється й позначуване, тоді як назва лишається спільною.

Другу групу розбіжностей породжує те, що одне явище поміщають на різні рівні. Назвавши його методом, напрямом чи принципом, автори ставлять його в один ряд з іншими одиницями політики; назвавши складовою принципу [50, с. 210; 45, с. 399] або функцією [18, с. 342], переносять нижче, у внутрішню будову іншої категорії; назвавши родовим поняттям галузі [48, с. 58-59] чи родом щодо власних методів [51, с. 258], - вище. Прямої суперечності тут здебільшого немає: твердження про те, що диференціація кримінальної відповідальності є методом, і твердження про те, що вона є складовою принципу справедливості, відповідають на різні питання - про місце явища в ряді категорій політики і про засаду, якою це явище керується.

Третю групу породжує багатозначність самої назви політики, на що звертає увагу велика кількість дослідників (до прикладу, у докторській дисертації І. В. Козича наведено численні такі підходи) [18]. О. В. Острогляд також стверджує: «терміном "кримінально-правова політика" можуть рівною мірою позначатися чотири хоч і споріднених, проте відмінних між собою явища» [32, с. 98] - діяльність держави, державна концепція, наука і навчальна дисципліна. Оскільки автори, дослідження яких використовує автор, здебільшого не зазначають, у якому значенні вживають назву, метод політики-діяльності й метод політики-науки подекуди опиняються в одному переліку, а розбіжність, що звідси постає, видається уявною.

Спільне для всіх трьох груп те, що розбіжність усувається не вибором однієї назви з кількох і не їх поєднанням, а відновленням питання, на яке відповідає кожна категорія. За цим критерієм і варто пройти ряд, рухаючись від пар, де межа проведена виразно, до тих, де вона стерта.

Найвиразніше розведено метод і напрям. Напрямок відповідає на питання, щодо чого політика здійснюється: це або група об'єктів охорони [5, с. 19], або сфера дії засобів галузі [45, с. 355], або, за найзагальнішою дефініцією Є. В. Лашука, «діяльність суб'єкта кримінально-правової політики, спрямована на досягнення мети і виконання завдань останньої у певній сфері суспільних відносин» [52, с. 150]. Метод відповідає на питання, як саме політика діє, і тому, як наполягає той самий автор, класичну четвірку явищ не можна визнавати напрямками, «оскільки вони є інструментами (способами, методами) зазначеної політики, за допомогою яких суб'єкт останньої формує цю політику в певному напрямі» [52, с. 150]. До того самого висновку з іншої сторони доходить О. В. Острогляд, обмежуючи напрям спрямованістю: «під напрямками кримінально-правової політики все ж таки варто розуміти спрямованість кримінально-правової політики на протидію конкретному роду злочинів» [2, с. 184].

Розведення за питанням тут не лише узгоджує дві дефініції, а й дає працездатну перевірку. До прикладу, протидія корупційним або воєнним злочинам відповідає на питання, щодо чого діє політика, і методом бути не може; криміналізація відповідає на питання, як саме політика діє, і напрямом бути не може, хоч би скільки авторів уживали це слово. Перевірка спрацьовує й там, де назва усталена: диференціація кримінальної відповідальності, яку відносять до напрямів [48, с. 57], є операцією над обсягом відповідальності, тобто відповіддю на питання «як».

Значно гірше розведено метод і засіб, причому межа між ними, на відміну від попередньої, має самостійний зміст. Засіб відповідає на питання, чим політика діє: це норма, санкція, інститут - матеріал, з яким виконується операція. Водночас, метод відповідає на питання, як саме цей матеріал

змінюють. Саме так проводить загальнотеоретичну межу О. М. Мельник, наголошуючи, що метод «не можливо прирівнювати до одного із юридичних засобів впливу» [53, с. 33], бо він є впорядкованою сукупністю засобів, а не одним із них. Відмінність не зводиться до обсягу: сукупність засобів, узята як перелік, лишається переліком, і методом її робить саме спосіб їх застосування.

У доктрині КПП цю межу не втримано, і показово, що змішування часто відбувається в одному й тому ж дослідженні. До прикладу, О. В. Острогляд формулює дефініцію методу, а вслід за нею автор подає паралельну формулу: «Або іншими словами методи (способи) реалізації кримінально-правової політики - це знаряддя за допомогою яких кримінально-правова політика протидіє злочинності (бореться зі злочинністю)» [2, с. 185]. Знаряддя відповідає на питання «чим» і належить до ряду засобів; система прийомів - на питання «як». Дві рівнозначно подані відповіді роблять дефініцію придатною водночас для методу й для засобу, після чого жодне з наступних тверджень уже не має опори в самому визначенні.

Наслідки помітні в обох напрямках. З одного боку, класичні явища порівнюють із засобами охорони: до прикладу, В. В. Кузнецов зазначає «Підтримуючи визнання серед засобів кримінально-правової охорони саме норм кримінального законодавства, слід виділяти й певні методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація) кримінально-правової охорони, які безпосередньо впливають на формування самих цих норм» [54, с. 109]. З другого боку, засіб стає підставою поділу політики на напрями [45, с. 355], і відповідь на питання «чим» починає виконувати роботу відповіді на питання «щодо чого».

Ще одним доказом того, що назва категорії не несе самостійного смислового навантаження, дає дослідження О. Попович, яка в одній з публікацій зазначає, що «одним із основних методів реалізації кримінально-правової політики держави є криміналізація суспільно небезпечних діянь» [55, с. 209], і в іншій праці, написаній у співавторстві, авторка відтворює ту саму конструкцію з однією заміною: «Одним із ключових інструментів

реалізації кримінально-правової політики держави є криміналізація суспільно небезпечних діянь» [56, с. 472]; у такому вигляді формулу підхоплює й А. А. Мацола [57, с. 143]. Заміна відбулася в межах однієї фрази (метод-інструмент), не спричинивши змін ні в її змісті, ні в подальшому викладі. Там, де назва категорії може бути замінена без наслідків, вона ще не є категорією.

Форма і рівень відповідають на питання, ким і де політика здійснюється, і з методом не конкурують доти, доки це питання втримується на віддалі від методу. Незакріпленість тут, однак, найбільша, і зафіксував її О. В. Острогляд: «часто ототожнюються для означення одного поняття терміни: "рівні кримінально-правової політики", "форми кримінально-правової політики" і "платформи кримінально-правової політики"» [8, с. 195]. Кожен із цих термінів має своїх носіїв: формами виразу називають доктринальний, законотворчий і правозастосовний рівні [28, с. 97-98]; Н. А. Савінова оперує окресленими І. В. Козичем платформами, які «доцільно поділяти на доктринальну, концептуальну, законодавчу, правовиконавчу, правозастосувальну і наукову» [58, с. 625]; форми реалізації зводять до правотворчої та правозастосовної [59, с. 168] або доповнюють проміжною інтерпретаційною ланкою [60, с. 209]; П. П. Андрушко і А. А. Стрижевська вводять паралельно з формами ще й аспекти політики, виділені за суб'єктами [29, с. 123]. Підстава поділу одна, а назв для її результату щонайменше чотири.

Для співвідношення з методом істотне не це розмаїття саме собою, а те, що ряд форм подекуди поглинає ряд методів. Там, де формами названо вже самі явища [29, с. 122], а основною формою реалізації політики Д. О. Балобанова називає кримінальний закон [3, с. 30], відповідь на питання «ким і де» заміщує відповідь на питання «як». Проте саме ця пара дає й найпростіший спосіб перевірки: форма і рівень належать до суб'єктного боку політики, тож те, що можна замінити зазначенням суб'єкта без утрати змісту, методом не є. Криміналізацію так замінити не можна: вказівка на законодавця говорить, хто здійснює операцію, але нічого не говорить про саму операцію.

Принципи відповідають на питання, за якими засадами діє метод, і це, напевно, найбільш опрацьовані явища в доктрині КПП. Є. В. Лащук визначає принципи КПП як «концептуальні ідеї, базові положення у сфері кримінально-правового нормотворення і правозастосування, що виступають ідеологічною основою для формування і реалізації кримінально-правової політики» [61, с. 171], а критерієм їх відмежування пропонує три ознаки принципів права - нормативність, фіксацію і забезпеченість [61, с. 170]. Жодна з цих трьох ознак до методу не прикладається без залишку: метод не має власної нормативної фіксації і не забезпечується примусом, він сам по собі є операцією, якою такі положення втілюються в законі.

Ще чіткіше розведення дає двошарова модель, яку С. В. Шевченко побудував щодо криміналізації: «підстава криміналізації - це об'єктивна умова, яка відображає необхідність криміналізації, а принцип криміналізації - це ідея, що визначає методологію оцінки тієї чи іншої підстави криміналізації» [39, с. 79]. Модель складається з об'єктивного стану і способу його оцінки, і вона придатна до перенесення на метод: якщо принцип визначає методологію оцінки підстави, то метод є дією, яку виконують за результатами такої оцінки. Відтак, три шари (підстава, принцип, метод) розміщуються послідовно і не конкурують.

Розведення за місцем у системі дає той самий результат: К. Б. Марисюк і В. С. Канцір, услід за Л. Тимофєєвою, зазначають, що «І принципи, і методи кримінально-правового регулювання існують у єдиній системі загальних засад кримінального права поряд із метою, завданнями, функціями» [35, с. 193]. Однорідність цих категорій підтверджує й перелік складників внутрішньої структури політики, де поряд названо «задачі цих видів політики, їх джерела, типи, принципи, історію розвитку, методи здійснення, ефективність» [13, с. 18]. Проте однорідність витримують не всюди: М. О. Красій включає принципи до дефініції рівнів і ставить їх над методами - вони «визначають структуру, методи реалізації кримінально-правової політики відповідно до завдань, які стоять перед нею» [47, с. 107]. Одна й та сама пара категорій

виявляється то сусідньою, то ієрархічною, і вибір між цими двома моделями ніде не обґрунтовано.

Потребу в розмежуванні Ю. В. Баулін визначає прямо. На його думку, «існує необхідність проводити більш чітке розмежування між принципами кримінально-правової політики і принципами Кримінального кодексу та його застосування» [23, с. 58]. Труднощі, однак, глибші, ніж розрізнення двох рядів принципів, тому Є. В. Лащук справедливо ставить під сумнів змістовність самого питання: «ми не знайшли жодного принципу кримінального права, який не виступав би одночасно й принципом кримінально-правової політики» [61, с. 170], через що питання про пріоритетність принципів «нагадує певну теоретичну фікцію, адже усі принципи кримінального права є продуктом (результатом) кримінально-правової політики» [61, с. 170]. Твердження про повний збіг подано як результат перевірки, самої перевірки не викладено, і воно потребує підтвердження. Для співвідношення з методом істотно інше: якщо принципи права є результатом політики, а метод - операцією, якою цей результат досягається, то принцип і метод точно стоять на неоднакових точках однієї послідовності й назвами одного й того самого бути не можуть.

Функція відповідає на питання, що політика робить, і співвідношення її з методом дістало дві протилежні відповіді.

За першою, функція є діяльністю, а метод - способом її здійснення; І. В. Козич прив'язує кожен метод до своєї функції: «методи криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації проявляють себе при реалізації нормотворчої функції, а методи диференціації та індивідуалізації - нормозастосовчої функції» [18, с. 342]. Та сама послідовність лежить в основі спостереження П. Л. Фріса, що майже всі функції «реалізуються, у першу чергу, за допомогою методів криміналізації та декриміналізації діянь» [12, с. 78]; через методи автор пояснює й механізм впливу ідеології на політику: «Саме через методи, які застосовуються під час реалізації функцій, і здійснюється вплив ідеології на кримінально-правову політику» [15, с. 288].

За другою відповіддю співвідношення обернене. До прикладу, М. І. Панов уміщує метод усередину функції і виводить його із завдань, які «формують не лише модель прогнозованого й очікуваного результату, а й методи і засоби його досягнення, що становить зміст і сутність функцій» [62, с. 17]. Таке розведення дає, однак, підставу для подальших пошуків, бо функція описує дію політики назовні - те, що вона робить із суспільними відносинами, - тоді як метод описує дію всередині нормативного матеріалу. Відтак, операція над законом не може бути частиною функції, бо функція реалізується вже через змінений закон; натомість зворотна послідовність жодних труднощів не створює.

Завдання відповідає на питання, заради чого політика діє, і від методу відмежовується найпростіше, хоч саме тут назви змішують найчастіше. Н. А. Савінова відносить класичну четвірку явищ до завдань КПП [58, с. 626], а Ю. В. Луценко, досліджуючи роботи А. А. Митрофанова, подає це одразу у двох редакціях: до загальних завдань віднесено «питання криміналізації суспільнонебезпечних діянь, пеналізації, декриміналізації тощо», а ту саму четвірку разом із міжнародним співробітництвом названо спершу спеціальними задачами, а через речення - спеціальними заходами [63, с. 91]. У суміжній галузі знання ті самі явища віднесено до правових завдань [64, с. 109]. Проте завдання формулюється як бажаний стан, а не як дія, оскільки зниження рівня злочинності певного виду є завданням, криміналізація - операцією, якою його досягають. Те, що одне явище по черзі названо задачею і заходом в рамках одного дослідження, свідчить, як було визначено у підрозділі 1.1, про незакріпленість усталеного і єдиного за змістом вживання.

Окремої уваги потребує співвідношення методу КПП з методом кримінального права як галузі: тут ідеться не про сусідні категорії одного ряду, а про два різні ряди з однаковою назвою. У галузевому ряді методом називають не криміналізацію, а спосіб регулювання, зокрема, за М. І. Пановим, визнання діянь злочинними і визначення заходів примусу

«становить сутність і зміст кримінально-правового регулювання. Саме у такий специфічний спосіб (імперативний метод) держава регулює суспільні відносини» [62, с. 18]. Ту саму конструкцію в узагальненому вигляді подає В. Олійник: науковці «визначають як головний формально-логічний метод кримінально-правового регулювання - визнання суспільно небезпечних діянь злочинами і встановлення виду та розміру покарання за їх вчинення» [65, с. 59]. Класичні явища тут не є методами, вони є тим, у чому метод галузі втілюється.

Цей ряд представлено найширше, і в новітніх працях він набув сталої формульної редакції, яку Ю. В. Орлов і Н. О. Прібиткова наводять як загальноприйняту: «Вважається, що кримінально-правова політика є частиною державної політики у сфері протидії злочинності, що здійснюється засобами і методами кримінального права, втілюється в явищах криміналізації та декриміналізації, пеналізації і депеналізації» [66, с. 40]; ту саму формулу відтворює А. А. Мацола [57, с. 142]. Формула внутрішньо послідовна, дійсно, засоби й методи належать галузі, політиці - явища, у яких вони втілюються. Водночас, суперечність із методами КПП виникає лише тоді, коли обидва ряди накладають один на одний, тобто коли криміналізацію називають методом і водночас утіленням методу.

Розв'язати таке змістове накладання дозволяє питання про напрям обумовленості між політикою і правом, на яке дано дві протилежні відповіді. За першою, обстоюваною П. Л. Фрісом, «Первинною завжди є політика (у тому числі кримінально-правова), що визначає зміст, напрями, методи та ін. конкретного інструментарію її реалізації» [67, с. 115]; того самого погляду дотримується В. Н. Кубальський, за яким «право розвивається в напрямі вироблених політичних установок» [60, с. 211]. За другою, яку проводить Ю. В. Луценко, політика ґрунтується на чинному кримінальному законодавстві [63, с. 88]. Якщо прийняти першу відповідь, метод КПП є родовим щодо методу галузі: імперативність є властивістю вже створеного закону, а криміналізація - операцією, якою цей закон створюють. Тоді

застосування поняття «метод» не конкурують, а розміщуються послідовно, і назва явища залежить лише від того, який із двох рівнів розглядають.

Досі йшлося про розбіжності, які зникають після розгляду конкретних відповідей на питання. Лишається, однак, група випадків, де методом названа група явищ.

Перший такий випадок – це ситуація, за якої явищу приписують усі назви водночас. В. Ф. Примаченко фіксує, що диференціація кримінальної відповідальності «вченими ... визнається і напрямом, і, методом, і принципом, і метою, і завданням кримінальної політики» [68, с. 230], а Р. А. Бориславський закріплює цю формулу як підсумок огляду [69, с. 13-14]. Таке об'єднання проблему скоріше знімає, ніж розв'язує, бо якщо явище є водночас методом, принципом, метою і завданням, критерію, який відрізняв би ці категорії, не лишається взагалі, а перелік назв перестає нести інформацію про саме явище.

Другий випадок - відмова обирати. Звівши конкуруючі визначення в одне речення - «Так, диференціацію розглядають як одним із принципів, методів чи напрямів кримінально-правової політики, основоположну ідею чи особливий інститут кримінального права, один із перспективних напрямів удосконалення Кримінального кодексу тощо» [48, с. 56-57], - Ю. Б. Курилюк підсумовує: «Безумовно, кожен із дослідників має рацію» [48, с. 57], після чого додає до переліку власне визначення [48, с. 57, 58-59]. Я. О. Лантінов формулює таку відмову прямо: «Не вдаючись до суто термінологічної дискусії про віднесення цих видів діяльності органів державної влади до форм, способів, інструментарію чи методів кримінально-правової політики» [70, с. 327]. Питання визнається термінологічним - а це вже змістова позиція, яку варто було б обґрунтувати, бо вона передбачає, що названі категорії самостійного змісту не мають.

Третій випадок - зміна назви всередині одного тексту без обумовлення переходу. К. Б. Марисюк і В. С. Канцір, винісши в заголовок розуміння депеналізації як методу, далі називають її напрямом - «депеналізація є

напрямом здійснення кримінально-правової політики, а отже, видом соціальної діяльності» [34, с. 133], - самостійним кримінально-правовим явищем [34, с. 133] та інструментом [34, с. 134]. Подібне й з декриміналізацією. Звівши п'ятнадцять дефініцій інших авторів, Н. Пустова відзначає, що розходження стосуються не лише ознак, «а й того, чим зрештою є "декриміналізація"» [71, с. 60], і сама відносить це явище до методів [71, с. 60]; в іншій праці авторка описує його вже як спосіб реалізації політики [51, с. 253] і, нарешті, як рівень, що має власні методи: «Кримінально-політичні методи декриміналізації є спеціальними щодо загальноправового методу диференціації правового регулювання і юридичної відповідальності» [51, с. 258]. Остання формула робить родовою категорією диференціацію, яку та сама доктрина здебільшого вважає методом одного з декриміналізацією рівня. Суперечність тут уже справжня: явище не може бути і членом ряду, і родом щодо нього.

Те саме зміщення, але на щабель вище, трапляється й із самою політикою, адже нерідко її називають методом управління діяльністю, спрямованою на зниження рівня злочинності, а класичні явища зводять до заходів впливу [72, с. 119, 117]. Те, що в інших працях є носієм методів, саме стає методом.

Спільна риса всіх цих випадків одна. Жодна з конкуруючих кваліфікацій не спирається на критерій, який утримував би явище на визначеному рівні. Тому впорядкування досягне не через вибір однієї з наявних назв і не через їх сукупність, а через вироблення ознак, за якими явище може бути визнане методом.

Перш ніж їх формулювати певні критерії чи поняття, варто скористатися інструментами перевірки, які доктрина виробила для суміжних предметів. Перший із них, запропонований Ю. М. Канібером, стосується самої можливості ототожнення: докази тотожності правових явищ «завжди умовні, ґрунтуються на обмеженнях ознак порівняння і ступенів конкретизації критеріїв порівняння, зумовлені підміною одного явища групою явищ під

однією назвою або змішуванні явища і його проявів» [73, с. 151-152]. Цінні тут не так самі твердження (надто рішучі, щоб бути безумовними), як названі причини хибного ототожнення, оскільки обидві у розглянутому матеріалі трапляються, причому змішування явища з його проявами лежить в основі накладання ряду методів політики на ряд методів галузі.

Другий інструмент - правило усвідомленої омонімії (М. Ю. Валуйська) – визначає, що збіг термінів у різних науках сам по собі вадою не є, бо «кожна наука має розвивати власний понятійний апарат, омонімічні складові якого можуть не співпадати за змістом» [74, с. 63], але стає неприпустимим тоді, «коли через збіг форми (співпадіння термінів, якими позначається це явище чи процес) виникає неоднозначність тлумачення норми права» [74, с. 56]. У кримінальному праві, за авторкою, криміналізація означає результат, а в кримінології - «антисоціальний процес» [74, с. 63]. Частина збігів справді нешкідлива, до прикладу, якщо А. О. Поляков називає методами прийому навчання - «сократівський метод, лекційний метод, метод кейс-стаді, змагальний метод» [75, с. 25], - омонімія є суто зовнішньою. Проте межа допустимості наближається, адже вже зазначалося що категорія методу в окремих роботах дістала нормативне визначення у проєкті концептуального акта [11, с. 284], а від цієї точки неусталеність починає впливати на тлумачення.

Третій інструмент, також запропонований С. В. Шевченком, - діагностика змішування, за якої дослідники, «формуючи свої підсистеми, інколи змішують принципи криміналізації та її підстави, а також кримінологічні фактори» [39, с. 79]; четвертий, застосований Ю. Б. Курилюком, - перевірка визначення на логічну помилку кола [48, с. 64]. Варто при цьому враховувати межі очікуваного результату, адже неусталеність родового слова існує не лише в доктрині КПП, а й у загальній теорії права, де О. М. Мельник у тій самій праці, що обстоює нетотожність методу й окремого засобу, по черзі називає метод сукупністю юридичних засобів [53, с. 33], інструментом державно-владного впливу [53, с. 34] і

набором юридичного інструментарію [53, с. 37]. Частину розбіжності доктрина КПП, отже, успадкувала, і вимагати від неї більшої строгості, ніж має загальнотеоретичний рівень, підстав немає.

Показовим є й погляд ззовні, адже поза вітчизняною доктриною цей ряд узагалі не формується, а межу поняття встановлюють через зміст операції, а не через її назву. Д. Гусак зазначає: «If the state simply replaces one type of punishment with another for breaches of a given statute, the result cannot be described as decriminalization» [38, с. 268] (якщо держава просто замінює один вид покарання іншим за порушення певного закону, результат не може бути описаний як декриміналізація – *переклад Л. Б.*). Критерієм тут є нормативний результат операції, а не її місце в переліку категорій.

Викладене дозволяє запропонувати ознаки, за сукупністю яких явище може бути відмежоване від суміжних категорій ряду і визнане методом КПП. Перша ознака - **питальна**: метод відповідає на питання, *як саме політика діє*, і не заміщується відповіддю на питання, *щодо чого вона діє* (напряму), *чим діє* (засіб), *ким і де здійснюється* (форма і рівень), *за якими засадами* (принцип), *що робить* (функція) і *заради чого* (завдання). Друга ознака - **предметна**: метод є операцією над нормативним матеріалом, тобто *має власний предмет впливу в засобах матеріального кримінального права і змінює їх склад, обсяг або інтенсивність*. Саме вона відмежовує метод від засобу, який є не операцією, а її предметом, і вона ж узгоджується з описом призначення основних методів, завдяки яким, за В. І. Борисовим і П. Л. Фрісом, «визначаються межі злочинного і межі кримінально-правової репресії» [5, с. 30].

Третя ознака - **суб'єктно-стадійна**, згідно якої кожному методові відповідає *суб'єкт, у чийй компетенції перебуває операція, і стадія, на якій вона здійснюється*. Потреба в цій ознаці випливає з того, що саму стадію в доктрині визначено суперечливо: І. В. Козич відносить метод то лише до практичної фази політики [76, с. 149], то до стадії нормотворення [18, с. 342]. Четверта ознака – **рівнева**, оскільки *метод стоїть в одному ряду з іншими*

методами, не поглинаючи їх і не будучи їх різновидом; вона прямо відсікає конструкції, у яких одне явище є водночас методом і родом щодо методів. Поділові методів на основні й приватні це не суперечить, позаяк останні «діють на індивідуальному рівні і не визначають кримінально-правову політику в цілому» [5, с. 30-31], тобто утворюють не вищий рід, а підпорядкований ряд. П'ята ознака - **результативна**, бо застосування методу дає *перевірюваний нормативний результат, за яким стан засобів галузі до і після операції розрізняється*. Зрозуміло, що ознаки не рівнозначні. Перша й друга визначають належність явища до ряду методів, третя й четверта - його місце в ряді, п'ята виконує роль перевірки.

Прикладення цих ознак до найбільш спірного явища - диференціації кримінальної відповідальності - дає однозначний результат. Її відносять і до методів КПП, розводячи з індивідуалізацією як формальний і дискреційний [9, с. 75], і до нормозастосовчої функції [18, с. 342], і до галузевих принципів кримінального права [77, с. 4; 62, с. 19]; Н. О. Антонюк вважає її складовою принципу справедливості, описуючи при цьому за всіма елементами, властивими методові [50, с. 210], а Ю. А. Пономаренко - складовою принципу пропорційності [45, с. 399]. За першою ознакою диференціація відповідає на питання «як»; за другою - змінює обсяг та інтенсивність засобів галузі; за третьою - має і суб'єкта, і стадію, позаяк, як наголошує Л. В. Павлик, «суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності та диференціації покарання є винятково законодавець» [78, с. 261], а всі три різновиди диференціації описано там-таки як різновиди законодавчої діяльності [78, с. 262]; за п'ятою - дає перевірюваний нормативний результат. Кваліфікація диференціації як методу, отже, перевірку витримує, а розгляд її як складової принципу з нею не конкурує, описуючи не операцію, а засаду її здійснення. Показово, що суб'єктний критерій, уперше проведений послідовно саме Л. В. Павлик, відтворюють і ті автори, які доходять протилежних висновків про категоріальну належність явища [50, с. 207; 49, с. 136]. Варто враховувати й розходження легального та доктринального підходів. Як

справедливо зауважує Л. В. Павлик: «Інша річ, що у КВК України передбачено принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання, однак все ж таки думається, що диференціація - це прерогатива законодавця» [78, с. 260].

Прикладення тих самих ознак до інших явищ, які називають методами, дає неоднакові результати. Моделювання, яке П. Л. Фріс визначає як «метод впливу кримінально-правової політики, спрямований на процес розробки кримінального закону» [15, с. 305], другій ознаці відповідає лише частково, бо його предметом є не чинні засоби галузі, а проєкт закону, а п'ятій не відповідає зовсім: безпосереднього нормативного результату воно не дає. Імперативний і диспозитивний методи, віднесені тим самим автором до рівня реалізації політики [15, с. 329] і через широту застосування другого з яких Е. М. Гануляк пояснює складання правозахисного типу політики [79, с. 192], за другою ознакою мають предметом не склад засобів, а спосіб побудови норми, тобто належать до галузевого ряду, розглянутого вище. Асиміляція, гармонізація й оптимізація сфери кримінально-правової заборони [4, с. 96] не відповідають першій ознаці, адже вони вказують, у якому напрямі змінюється заборона, а не яку операцію над нею виконують. Запропоновані ознаки, отже, не підтверджують і не спростовують перелік методів цілком, а розрізняють його елементи, - що узгоджується із застереженням П. Л. Фріса про відкритість переліку: класичні явища «є конститутивними методами кримінально-правової політики. Однак ними не можна обмежуватися» [15, с. 293].

Друга ознака потребує застереження. Вимога, щоб предмет операції належав до засобів матеріального кримінального права, звужує ряд методів саме тією мірою, якою сучасна політика виходить за межі галузі: В. О. Гацелюк пропонує визнати інструментами кримінальної політики й засоби, які за формою кримінально-правовими не є [80, с. 77]. Якщо цю пропозицію прийняти, другу ознаку слід переформулювати - не через належність предмета до засобів галузі, а через характер результату, який

лишається нормативним. Самої ознаки це не скасовує: операція без предмета впливу методом не є за жодного формулювання.

Наостанку варто розглянути позицію, яка ставить під сумнів саму рамку викладеного. В. Н. Кубальський, покликаючись на А. П. Закалюка, зазначає, що «точніше говорити не про кримінально-правову, кримінологічну чи іншу політику, а про реалізацію державної політики щодо протидії злочинності кримінально-правовими, кримінологічними та іншими засобами» [60, с. 209]. Прийнявши це заперечення, питання про метод саме КПП довелося б визнати безпредметним. Характерно, однак, що далі автор цієї тези не проводить і продовжує оперувати категорією КПП та її формами [60, с. 209], що дозволяє припустити радше термінологічний характер заперечення. Істотніше інше, бо нерідко розрізняльну ознаку підсистем шукають саме в засобі - за О. В. Остроглядом, КПП «в протидії злочинності оперує кримінально-правовими засобами» [32, с. 98]. Тоді питання про метод не знімається, а переформулюється таким чином, що метод КПП має бути таким, що діє саме цими засобами, - і заперечення в такому вигляді другої ознаки не спростовує, а підтверджує.

Розбіжність у тому, до якої категорії відносять одне й те саме явище, має, отже, щонайменше три джерела, змішувати які не варто: множинність підстав поділу самої політики, різницю рівнів, на які поміщають явище, і багатозначність назви політики. Значна частина таких кваліфікацій є відповідями на різні питання, і саме тому доктрина співіснує з ними десятиліттями, не відчуваючи потреби обирати. Там же, де вони справді стикаються, жодна не спирається на критерій, який утримував би явище на визначеному рівні. Запропоновані п'ять ознак - *питальна, предметна, суб'єктно-стадійна, рівнева й результативна* - покликані заповнити саме цю прогалину. Вони є розрізняльними, а не повними: дозволяючи відмежувати метод від суміжних категорій ряду, вони не описують ані внутрішньої будови методу, ані співвідношення методів між собою. Відкритим лишається й

питання, чи є вони ознаками методу як категорії, чи несуть виключно розмежувальне навантаження.

1.3. Поняття, ознаки та критерій методу кримінально-правової політики

Як видно з попередніх підрозділів, категорія методу кримінально-правової політики має в доктрині усталене словесне вираження і не має усталеного змісту. Формула, за якою метод є системою прийомів практичного здійснення політики, відтворюється без жодної зміни: запропонована О. В. Остроглядом [2, с. 185], вона згодом дослівно повторена ним самим [10, с. 77] і того ж вигляду вміщена у проєкт концептуального акта [11, с. 284]. Однак, незмінність тут не є ознакою розробленості. Формула називає рід - систему прийомів - і не називає видової відмінності, тобто того, що відрізняє метод політики від будь-якої іншої системи прийомів; тому вона надається і для методу, і для засобу, і для процедури.

Друга поширена дефініція будується не через прийом, а через ієрархію. Е. М. Гануляк доводить, що «метод за ієрархією знаходиться істотно вище, ніж спосіб. Інакше кажучи, метод - це сукупність способів» [17, с. 59], і пропонує розрізняти суміжні терміни за ланцюгом «метод - спосіб - засоби» [17, с. 60]; у стислішому викладі той самий автор визначає метод реалізації КПП «як сукупність специфічних для кожного з них способів, що втілюються в життя за допомогою відповідного інструментарію (засобів)» [79, с. 193]. Звичайно, ієрархічне визначення точніше за перелічувальне, бо вказує на внутрішню будову методу, але й воно лишається родовим: сукупністю способів є і методика розслідування, і метод наукового пізнання.

Те саме родове означення відтворюється й там, де предметом є суміжна політика. В. В. Василевич визначає метод як «спосіб організації практичного і теоретичного освоєння кримінальної дійсності, зумовлений закономірностями цього об'єкта» [81, с. 138] і зараховує до методів кримінологічної політики як пізнавальні прийоми, так і прийоми впливу; В. А. Кирилюк доходить

висновку, що метод у кримінально-виконавчій політиці «можна розглядати як вихідну базисну категорію в методології проблем кримінально-виконавчої теорії і практики» [82, с. 349], пояснюючи появу галузевого методу тим, що загальні методи «юридизуються» в політиці [82, с. 348]. Обидва визначення описують метод через освоєння дійсності, а не через операцію над правом, і тому не відмежовують його ні від методу пізнання, ні від методу управління.

Дефекти наявних визначень помічені й усередині доктрини. О. В. Острогляд, критикуючи перелічувальні дефініції самої політики, висуває до поняття вимогу стабільності: «поняття має бути відносно стабільним, а така вказівка позбавляє його стабільності» [32, с. 98]. Вимога прикладається й до методу: визначення, побудоване як перелік чотирьох явищ, змінюється щоразу, коли змінюється перелік. Другий дефект, який теж був виявлений у попередньому підрозділі, - ототожнення методу із засобом. У загальній теорії права О. М. Мельник визначає метод як «сукупність юридичних прийомів, засобів, які складають спосіб цілеспрямованого впливу на поведінку учасників суспільних відносин» [53, с. 34], відмежовуючи його від окремого засобу; у кримінально-правовій літературі межа стирається, і В. В. Кузнецов уміщує методи КПП до переліку засобів кримінально-правової охорони [54, с. 109].

Третя обставина, що описує стан поняття, - його подвійний статус. Н. Пустова фіксує щодо декриміналізації те, що стосується всього ряду: поняття «активно використовується в науці кримінального права, однак воно не має легального (нормативного) визначення, тому ця дефініція є доктринальним (теоретичним) поняттям» [71, с. 57]. Водночас метод уже дістав нормативне визначення у проєкті концептуального акта [11, с. 284], тобто доктринальна невизначеність почала переходити в нормативну форму. Поки поняття лишалося робочим терміном, його неусталеність була незручністю; з переходом у текст, що претендує на обов'язковість, вона стає дефектом регулювання.

Вироблене вище розмежування методу із суміжними категоріями ряду дало п'ять ознак - питальну, предметну, суб'єктно-стадійну, рівневу і

результативну, - але лишило відкритим питання про їх природу. Щоб на нього відповісти, потрібен критерій самої ознаки. Видається придатним загальноприйнятий підхід, за яким ознака належить поняттю, якщо вона загальна, тобто притаманна всім явищам, які доктрина визнає методами; необхідна, тобто без неї явище перестане бути методом; і змістова, тобто виводиться з самої операції, а не з її зіставлення з іншою категорією. Ознака, що має лише останню властивість, описує метод, але не відрізняє його; ознака, що має лише першу, є правилом віднесення. Перевірка п'яти ознак за цими вимогами й дає відповідь.

Питальна ознака перших двох вимог не порушує: усе, що доктрина називає методом, відповідає на питання, як саме політика діє, і явище, яке на це питання не відповідає, методом не є. Змістовою вона, однак, не є, і це видно з того, що те саме питання застосовують до різних категорій. В. О. Гацелюк розводить фактори і принципи криміналізації саме питанням: «визначення факторів (чинників, рушійних сил) криміналізації відповідає на запитання «чому/з огляду на що» відбулася (має відбуватися) криміналізація, а принципи криміналізації (які теж часто аналізуються авторами) - на питання «як саме» відбувається (має відбуватися) криміналізація» [83, с. 76]. Отже, питання «як саме» в одному розподілі веде до методу, а в іншому - до принципу, і відповідь залежить від того, з чим саме явище зіставляють. Питальний тест є прийомом віднесення, а не властивістю явища.

Проте з нього виводиться те, що властивістю є. Якщо метод відповідає на питання про спосіб дії, він належить до роду операцій, а не станів, сфер чи властивостей: він є цілеспрямованим впливом, що має виконавця, момент виконання і власні прийоми. Саме так побудовано загальнотеоретичне визначення методу через «спосіб цілеспрямованого впливу» [53, с. 34]; на тому самому стоїть і заперечення Є. В. Лащука проти віднесення класичних явищ до напрямів - вони «виступають лише інструментом посилення або пом'якшення кримінально-правової репресії» [52, с. 150]. Родова ознака методу, отже, полягає в тому, що він є цілеспрямованою операцією, а не

сферою, станом чи властивістю політики. З неї випливає й те, що метод має визначеного суб'єкта, стадію і способи здійснення, бо усе це властиве будь-якій операції й тому не може відрізнити метод від функції чи форми.

Перша з видових ознак, що традиційно пропонуються, - *власна підстава*. Ю. А. Пономаренко застосовує її як прямий критерій самостійності, зазначаючи, що «пеналізація є процесом самостійним, відмінним від криміналізації, оскільки, по-перше, має власні підстави і правила здійснення, а по-друге, не кожного разу відбувається одночасно з криміналізацією» [45, с. 371]. Конструкція тут чітка, адже автор визначає явище самостійним методом, якщо його здійснення запускається власною підставою, а не є наслідком іншого рішення.

Той самий автор, однак, застосовує цей критерій несиметрично. Щодо декриміналізації він доходить протилежного висновку, вказуючи, що «ніякого власного змісту, власних підстав, правил тощо декриміналізація немає: її зміст, підстави й правила є контрадикторними стосовно змісту, підстав і правил криміналізації. Інакше кажучи, декриміналізація - це «криміналізація зі знаком мінус»» [45, с. 373]. Твердження про контрадикторність змісту тут непомітно замінює твердження про відсутність підстави, хоча це різні речі: протилежність змісту двох підстав не означає, що друга підстава не існує.

Наявний матеріал свідчить радше проти зведення декриміналізації до похідної операції. О. В. Острогляд, визнаючи спільність апарату, прямо обумовлює його перенесення «з врахуванням специфіки зворотності процесу - декриміналізації» [10, с. 78] і водночас фіксує самостійний результат: «Декриміналізація проходить ті ж стадії що і криміналізація (процес), проте завершується іншим результатом - виключенням діяння з кола кримінальних правопорушень (результат)» [10, с. 78]. В. В. Голіна називає спільну для обох операцій підставу: «Стає зрозумілим, що головною підставою криміналізації/декриміналізації стає суспільна небезпечність діяння» [41, с. 110]. Найвиразніше ж заперечує похідність В. О. Єгорова, зазначаючи, що «ми переконані, що декриміналізація має самостійну юридичну природу і,

окрім критеріїв, виведених зі свого антиподу, має власні критерії, властиві тільки їй» [84, с. 179], - і наводить критерій, що відповідника в теорії криміналізації не має, - усунення законодавчих помилок, допущених при криміналізації [84, с. 180].

Те саме підтверджується з боку критеріїв. Шість критеріїв вирішення питання про декриміналізацію, які К. Б. Марисюк і В. С. Канцір наводять услід за В. О. Туляковим, лише частково дзеркальні до підстав криміналізації: диспропорції в регулюванні, неузгодженість норми, унікальність регулювання вузького питання, нестійкість правозастосовної практики, відносність заборони через бланкетність і випадковість появи норми [35, с. 194]. Щонайменше три з них описують стан, якого на момент криміналізації не існувало і який не є запереченням жодної з її підстав. Асиметрію фіксує й Д. О. Балобанова, показуючи, що наслідки двох груп операцій доводиться оцінювати за різними даними: для декриміналізації до моніторингу «мають залучатися в такому випадку і статистичні дані інших контролюючих суб'єктів» [25, с. 7].

Проти ознаки власної підстави промовляє інший аргумент - спільність соціальних передумов. Є. Л. Стрельцов розглядає соціальні «збудники» одразу для всіх чотирьох процесів, не розділяючи їх [85, с. 83], і якщо підставою вважати саме соціальний чинник, то власної підстави не матиме жоден метод. Заперечення знімається розрізненням шарів, яке С. В. Шевченко провів для криміналізації, відокремивши підставу як об'єктивну умову від принципу як ідеї, що визначає методологію її оцінки [39, с. 79]. Підстава методу є не соціальним чинником як таким, а нормативно значущим станом, який робить операцію допустимою; саме в цьому напрямі рухається й В. О. Гацелюк, пропонуючи «іменувати такий стан криміналізаційною ситуацією і вважати саме її наявність підставою для криміналізації» [83, с. 79]. За такого розуміння спільність соціального матеріалу не заважає кожному методові мати власну підставу, і ознака перевірку витримує.

Друга з традиційних ознак - *власні засади здійснення*. Її пряме формулювання належить О. В. Остроглядюві, який в такому контексті зазначає, що «кожен метод кримінально-правової політики в своєму здійсненні керується загальними принципами останньої, а також власними, притаманними лише йому принципами, інколи їх можна визначати парно - принципи криміналізації/декриміналізації, пеналізації/депеналізації, оскільки в більшості вони співпадають» [33, с. 38]. Потребу в окремих засадах саме для цих операцій обстоює й В. Гацелюк, адже на його думку кваліфікація діяння, призначення покарання, криміналізація, пеналізація і диференціація відповідальності «є настільки комплексними феноменами, що, на нашу думку, вимагають формулювання засадничих положень, притаманним саме їм» [86, с. 37].

Перш ніж перевірити цю ознаку, слід зробити застереження про походження матеріалу. Переліки засад криміналізації, якими оперує вітчизняна література, значною мірою є відтворенням класифікацій, розробленої в іншій правовій традиції наприкінці радянського періоду; О. Попович наводить її із зазначенням першоджерела і українського посередника [55, с. 210], Д. О. Балобанова відтворює її в дисертаційному дослідженні [3, с. 143-146], а пізніші автори переказують без атрибуції. Тому нижче ці переліки використовуються як висновки українських авторів, із розумінням того, що сама система засад має зовнішнє походження, а окремі формули в ній є цитатами з праць радянського періоду.

Із цим застереженням матеріал показує, що власні засади в методу справді є і що вони працюють. О. Попович перевіряє одну норму Кримінального кодексу України (далі - КК) [95] на відповідність дванадцяти принципам криміналізації й установлює порушення п'яти з них, серед яких ненадмірність заборони й домірність санкції [55, с. 209, 213]; зміст окремого принципу подано при цьому операційно. Зокрема, «принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації означає відповідність кримінально-правової норми основним тенденціям розвитку суспільства, політики держави,

рівню та характеру суспільної свідомості й стану суспільної думки» [55, с. 211]. Показово, що порушення засади описується не як дефект норми, а як дефект самої операції, бо воно «може мати місце на будь-якій стадії процесу криміналізації та призвести або до прогалин у криміналізації або до її надмірності» [55, с. 209].

Проте склад цих засад не є одностайним. До прикладу, В. М. Пулик обирає принципи для оцінки іншої норми, «базуючись на уже класичних наукових розвідках, розвинутих і доповнених вітчизняними науковцями, досягнутій ними одностайності» [87, с. 157], і перелічує при цьому п'ять принципів із трьох різних систем. Одностайності, про яку йдеться, матеріал не підтверджує: та сама вимога процесуальної можливості переслідування, яку обидва автори вважають принципом [55, с. 212; 87, с. 158], в іншому тексті вміщена серед умов криміналізації [11, с. 285]. За двошаровою моделлю С. В. Шевченка це справді умова, а не принцип: вона описує об'єктивний стан - реальну спроможність довести ознаки складу, - а не ідею, якою цей стан оцінюють.

Найгостріше питання про принципи ставить праця, предметом якої вони є. Н. О. Пустова визначає, що «принципи декриміналізації - це система правил і критеріїв скасування кримінальної відповідальності» [88, с. 279], - і водночас стверджує: «Що стосується принципів декриміналізації, то за змістом вони ідентичні принципам криміналізації та підлягають обов'язковому комплексному врахуванню при здійсненні кримінальної політики у цій галузі» [88, с. 280]. Твердження про ідентичність узгоджується з наведеною вище тезою про дзеркальність декриміналізації і водночас підважує ознаку власних засад: якщо засади двох методів збігаються, вони не можуть відрізняти один метод від іншого. Сама авторка при цьому фіксує стан розробки: «Проте подібне застосування ускладнене тим, що законодавчо ці принципи не закріплені, а думки науковців у юридичній літературі різняться» [88, с. 282].

Радикальніше заперечення належить С. В. Шевченку, який вважає, що «запропоновані науковцями підсистеми принципів є зовсім не принципами, а

швидше можуть розцінюватися як деталізуючі правила, які впливають зі змісту принципу пропорційності» [39, с. 78], і доходить висновку, «внаслідок чого саме формування систем принципів криміналізації є штучним і практично недоцільним» [39, с. 80]. Той самий автор наводить поміркованішу оцінку О. О. Дудорова, який стверджує, що «незважаючи на істотно різні підходи до систематизації правил, які висуваються до криміналізації діянь, за змістом вони значною мірою збігаються, тобто відповідні дискусії мають не стільки змістовий, скільки термінологічний характер» [39, с. 80]. Обидві оцінки спрямовані проти систем принципів, а не проти наявності засад: у першій засади зводяться до одного основоположного, у другій визнаються змістово однаковими попри різні угруповання, і жодна не стверджує, що криміналізація здійснюється без засад.

Розв'язання видається таким: ознакою методу є не перелік принципів і не його повнота, а наявність засад, які роблять операцію обґрунтовуваною й перевірюваною ззовні. На користь цього говорить розподіл, який пропонує В. Гацелюк: принципи правотворчості «мають більше процесуальний, операційний зміст, характеризуючи належність діяльності правотворця» [86, с. 41], тоді як принципи криміналізації «є вихідним положеннями, які встановлюють певні межі та загальний зміст криміналізації як втручання у свободу особи, визначаючи таким чином ступінь гуманності та справедливості криміналізації» [86, с. 41]. Засади методу, отже, відповідають не за порядок дій, а за межі й зміст втручання, і саме тому вони не замінюються ні принципами правотворчості, ні принципами галузі.

Останнє твердження варто перевірити на позиції, яка йому найбільше суперечить. Є. В. Лашук, як уже зазначалося, зіставивши два ряди принципів, зазначив, що не знайшов жодного принципу кримінального права, який не був би водночас принципом КПП [61, с. 170]. Якщо це так, розмежування засад двох рівнів є уявним. Однак включення, яке автор описує, односпрямоване: він же показує, що принцип відповідності політики іншим складовим політики у сфері боротьби зі злочинністю принципом галузі бути не може [61, с. 169], і

розводить сфери їх дії, відносячи принципи права переважно до етапу реалізації політики, а до етапу її формування - основоположні принципи права та принципи правової політики [61, с. 170]. Отже, ряди не збігаються: один входить до іншого, і залишок, що не входить, якраз і є засадами операцій. Спостереження про збіг складу, таким чином, припущення про власні засади методу не спростовує.

Ознака власних засад має й непряме підтвердження - дією засад у часі. О. В. Попович і Л. В. Томаш показують, що принципи криміналізації працюють «як подвійний методологічний фільтр: (а) на стадії законотворення вони відсікають недообґрунтовані новели та забезпечують змістовно й технічно коректне моделювання складів; (б) на стадії правозастосування - гарантують сталу, передбачувану кваліфікацію» [56, с. 475]. Ще далі йде В. М. Пулик, прикладаючи засади криміналізації не до запровадження норми, а до її збереження [87, с. 159]. Засада, що зберігає силу після завершення операції і придатна для перевірки її результату через роки, є засадою самої операції, а не супровідною вимогою до процедури.

Нарешті, власні засади методу - єдина частина цього апарату, щодо якої доктрина пропонує нормативне закріплення. Є. О. Письменський не виключає «доцільності впорядкування правил криміналізації та декриміналізації шляхом ухвалення відповідного законодавчого акта» [30, с. 233]. О. В. Острогляд доводить цю ідею до тексту з процедурною санкцією: у пояснювальній записці до законопроект «обов'язково має бути зазначено підстави, критерії та умови криміналізації» [11, с. 285-286], а недотримання вимоги означає, що законопроект «знімається з розгляду» [11, с. 286]. Є. В. Лащук допускає й інші форми: принципи КПП «можуть мати своє формальне закріплення не лише у нормах кримінального права, а й в інших нормативно-правових актах» [61, с. 171]. До подібного висновку доходить і зарубіжна доктрина: Д. Гусак вважає, що «the only theoretically adequate solution is to formulate and defend principles of justice to constrain the scope of the penal sanction» [38, с. 276] (*переклад Л. Б.*: єдиним теоретично адекватним

рішенням є сформулювати й обґрунтувати принципи справедливості, які обмежували б сферу кримінальної санкції). Ознака, заради якої пропонують змінювати процедуру законотворення, навряд чи є похідною від зіставлення категорій.

Варто врахувати й позиції, які цю ознаку послаблюють. Ю. В. Баулін поділяє принципи встановлення відповідальності на дві групи - «1) принципи криміналізації суспільно небезпечних діянь; 2) принципи пеналізації та диференціації кримінальної відповідальності» [21, с. 24], тобто об'єднує засади кількох операцій в одну групу, а згодом вимагає враховувати «визначені наукою кримінального права принципи» криміналізації і пеналізації [23, с. 58], тобто відносить їх до засад галузі. Л. М. Демидова вважає справедливість основним принципом усіх політичних рішень - і при криміналізації, і при встановленні меж відповідальності [89, с. 151]. Ці позиції показують, що межа між власними засадами методу й засадами галузі проведена нечітко; вони не показують, що власних засад немає, а радше визначають напрям уточнення: власною є та засада, зміст якої не виводиться із самого закону, а адресований тому, хто закон створює або скасовує.

Третя ознака - *суб'єкт і стадія* - має найширше визнання і найгірше витримує перевірку на загальність. Н. О. Антонюк формулює її категорично: «Суб'єктом диференціації може бути лише законодавець» [50, с. 207], - і послідовно відкидає інших кандидатів, зокрема орган конституційної юрисдикції: «Проте КСУ не розглядає норму в контексті можливої диференціації кримінальної відповідальності, він не ставить перед собою цих завдань, та й, зрештою, не має таких повноважень» [50, с. 209]. Тією самою ознакою користується Н. О. Гуторова, розводячи парні методи, вказує, що диференціація й індивідуалізація - «це два взаємопов'язаних методи кримінально-правової політики, які є залежними один від одного - чим ширшою є диференціація кримінальної відповідальності, тим вужчою буде її індивідуалізація, і навпаки» [9, с. 75]. Як розмежувальний інструмент суб'єктний критерій працює бездоганно.

Проте той самий метод має в літературі різних суб'єктів. О. В. Острогляд визнає виняток із законодавчої монополії, «оскільки суб'єктом криміналізації та декриміналізації є тільки законодавець (за виключенням негативної правотворчості КСУ)» [10, с. 80]. В. О. Гацелюк розгортає цей виняток до самостійного висновку, бо на його думку визнання статті Особливої частини неконституційною без уточнення редакції «однозначно має наслідком декриміналізацію діяння (а не статті законодавчого акту), ознаки якого викладені в такій редакції (тобто скасування його караності)» [90, с. 31]. Зворотний за напрямом випадок описує Р. Л. Максимович, який називає серед способів криміналізації «офіційного тлумачення кримінально-правової норми, яке змінює обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту» [91, с. 126] і показуючи на конкретному рішенні, що саме в такий спосіб було криміналізовано діяння щодо відомостей про майновий стан особи [91, с. 128].

Третій канал відкриває правозастосування. В. О. Гацелюк фіксує, що «відбувається фактична декриміналізація в певних сферах за рахунок зниження рівня застосування законодавства» [92, с. 32], а Ю. В. Орлов і Н. О. Прібиткова описують межу, яку правозастосувач ставить наміру законодавця: його рівень «здатен «поставити хрест» на цілепокладанні умовного законодавця» [66, с. 40]. Ті самі автори відносять до форм виявлення політики й «застосування правових позицій Європейського суду з прав людини, втілених у його рішеннях, які мають значення для тлумачення і застосування кримінально-правових норм» [66, с. 40]. Суперечності з наведеним вище запереченням тут немає: одне твердження стосується того, хто здійснює операцію, друге - того, в чому політика виявляється, а носій політики і суб'єкт методу - різні позиції, і їх розрізнення дозволяє утримати обидва твердження.

Коло суб'єктів, крім того, у доктрині розширюється. І. В. Козич пропонує «диференціювати суб'єктів за характером виконуваних функцій - на суб'єктів творення (формування) та суб'єктів реалізації» [93, с. 166]; В. О. Туляков іде далі, вважаючи, що потерпілі, правопорушники, експерти,

правоохоронці, суди, парламентарі й представники громадянського суспільства «мають стати рівноправними учасниками процесів криміналізації та декриміналізації» [94, с. 191]. Н. О. Гуторова і Ю. А. Пономаренко обумовлюють роль народу і органу конституційної юрисдикції як суб'єктів, дотичних до встановлення караності [20, с. 57-59].

Звідси випливає, що суб'єкт не є ознакою поняття методу: він змінюється в межах одного методу і не може бути тим, що робить операцію методом. Він є змінною характеристикою окремого методу, тобто елементом його внутрішньої будови, і саме тому так добре розмежовує методи між собою. Те саме стосується стадії, яка змінюється разом із суб'єктом. Натомість наведені випадки дають інший, більш сталий результат, який полягає в тому, що криміналізація через офіційне тлумачення і декриміналізація через визнання норми неконституційною не є окремими методами - це способи здійснення того самого методу іншим суб'єктом. Саме так їх і подають автори: перший - у переліку способів криміналізації поряд із доповненням і зміною норм [91, с. 126], другий - як наслідок рішення, а не як самостійну операцію [90, с. 31]. Метод, отже, лишається тим самим, коли змінюється спосіб його здійснення, і це вказує, де шукати ознаки поняття.

Четверта ознака - *предмет впливу* - витримує обидві попередні перевірки. В. І. Борисов і П. Л. Фріс описують дію основних методів саме через предмет: вони «діють відносно всіх видів суспільних відносин і всіх осіб, які підпадають під ознаки суб'єкта злочину» [5, с. 30], і завдяки їм визначаються межі злочинного і межі репресії. Той самий предмет точніше окреслює Л. В. Павлик, зазначаючи, що диференціація «необхідна для відображення в кримінальному законі залежності між обсягом відповідальності та зміною (збільшенням або зменшенням) ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання» [78, с. 261]. Зведений разом, предмет усіх цих операцій один - нормативно визначений обсяг злочинного, караного і кримінальної відповідальності.

Ознака має точну межу, і вказує на неї Н. Пустова, наголошуючи, що «декриміналізація носить нормативний, а не індивідуальний характер» [71, с. 60], і показує це на малозначності. За твердженням авторки, «сама по собі заборона на нормативному рівні не усувається, і лише правозастосувач, встановлюючи щодо конкретного діяння його суспільну небезпеку, визначає, є малозначним діяння чи ні. Відповідно, зміна критеріїв малозначності законодавцем не здатна змістити межі між злочинним і незлочинним» [71, с. 60]. Припис ч. 2 ст. 11 КК [95] звернений до того, хто застосовує норму, і тому зміна його формулювання змінює практику, не змінюючи кола караного.

Заперечення проти цієї ознаки належить тій самій авторці. В іншій праці вона зазначає, що «межі злочинного та незлочинного можуть змінюватися не тільки за допомогою декриміналізації, а й шляхом зміни регулятивного і охоронного некримінального законодавства» [51, с. 258]. Спостереження справедливе і показує, що ознака потребує уточнення, а не відкидання, адже предмет змінюється й побічно, без операції над ним, тоді як методом є цілеспрямований вплив саме на цей предмет. Зміна бланкетного припису змінює обсяг караного як наслідок рішення, ухваленого з іншою метою; декриміналізація змінює його як результат рішення, ухваленого саме заради цього.

Прикладена послідовно, ця ознака має найбільшу відсікальну силу - і перші, кого вона відсікає, це так звані приватні методи. За П. Л. Фрісом, вони «застосовуються індивідуально на рівні окремої особи і вирішують завдання декриміналізації або депеналізації, не змінюючи фундаментальних оцінок тієї чи іншої криміналізованої поведінки» [7, с. 19]; до них зараховано інститути обмеження сфери дії кримінального закону, звільнення від відповідальності та від відбування покарання [5, с. 30-31]. Якщо предметом методу є нормативний обсяг злочинного і караного, то застосування цих інститутів предмета не змінює, адже воно змінює правове становище окремої особи. Показово, що автори самі зазначають, що приватні методи не визначають політику в цілому.

Отже, або приватні методи є методами в іншому значенні, ніж основні, або вони методами не є; розв'язання цього питання потребує окремого розгляду, але сам розрив усередині переліку виявляє саме предметна ознака.

Ознака працює й у позитивний бік, підтверджуючи явища, які до класичного переліку не входять. Ю. А. Пономаренко описує уніфікацію відповідальності як явище, протилежне її диференціації, що «полягає у зрівнянні кримінально-правових засобів, що підлягають застосуванню за вчинення кримінальних правопорушень, незалежно від відмінностей ступенів їх тяжкості чи ступенів небезпечності осіб, які їх вчинили» [96, с. 65], і ставить її поряд із диференціацією як «неодмінними складовими здійснення кримінально-правової політики в державі» [96, с. 65-66]. Предмет уніфікації той самий, що в диференціації, операція цілеспрямована, результат нормативний - ознака її підтверджує. Застереження, висловлене раніше щодо засобів, які за формою кримінально-правовими не є [80, с. 77], ознаки не знімає, а лише вимагає формулювати її через нормативний характер результату, а не через галузеву належність предмета.

П'ята ознака - *результативна* - має бути розділена, і тут перевірка дає найпомітніший наслідок. Нормативний характер результату є ознакою поняття, адже він загальний для всіх операцій, які доктрина впевнено називає методами, необхідний, бо операція без зміни нормативного стану не є методом, і змістовий, бо впливає з предмета впливу. Він же дає й процедуру перевірки, оскільки стан засобів галузі до операції і після неї має розрізнятися, і це встановлюється за текстом закону, а не за намірами суб'єкта.

Реалізованість результату - інша річ. А. А. Мацола описує стан, коли ухвалення норми не завершує операцію. До прикладу, реактивне нормотворення «систематично призводить до потреби додаткового «донормування» щойно ухвалених приписів» [57, с. 144]; там-таки показано, як застосування зводить нанівець результат диференціації: «Така практика фактично призводить до нівелювання диференціації кримінальної відповідальності, адже та сама кваліфікуюча ознака застосовується

безвідносно до конкретних обставин кримінального провадження» [57, с. 145]. Є. О. Письменський, аналізуючи практику воєнного часу, описує спрощення структури застосування, за якого результат методу вимірюється не текстом норми, а тим, як вона працює [31, с. 305-306]. В. М. Пулик ставить питання про спроможність правозастосувача довести ознаки складу як умову, за якої норма взагалі може діяти [87, с. 158].

Дуже хотілося б визнати реалізованість п'ятою ознакою поняття, тим більше що вона пояснює, чому частина новел лишається деклараціями. Проте норма, яку не застосовують, усе одно є результатом криміналізації, адже попередньо вона змінила обсяг караного і спричинила наслідки для суміжних норм. Реалізованість, отже, не входить до змісту поняття, а є критерієм дієвості методу - тим, за чим оцінюють його застосування, а не тим, за чим його впізнають. Цей висновок узгоджується з розрізненням, яке провели В. І. Борисов і П. Л. Фріс, які зазначили, що ефективність політики визначається «за допомогою відповідних методів, які являють собою сукупність прийомів, способів і засобів, що застосовуються при збиранні, обробці та аналізі показників ефективності» [97, с. 78], тобто методи оцінки результату й методи його досягнення належать до різних рядів. У тому самому напрямі працює й пропозиція Д. О. Балобанової про окремі режими моніторингу для кожної операції [25, с. 7].

Здобуті ознаки потребують перевірки на внутрішній будові методу. Придатну модель дає П. Л. Фріс, хоч і для іншого предмета. Самостійність галузевої науки він визначає за наявністю «власної сфери об'єктивної дійсності, щодо якої здійснюється аналіз (предмета науки); - наявність розробленої теорії; - наявність власної внутрішньої структури» [13, с. 14]. Перенесена з науки на метод, ця модель вимагає від нього власного предмета, розробленої теорії і внутрішньої структури. Перший елемент дає предметна ознака; другий уже наповнений – приміром, О. В. Острогляд розводить дефініціями підставу, критерії, умови і принципи криміналізації, визначаючи, приміром, що «підстава криміналізації це причина, явище, які обумовлюють,

що певне діяння стає кримінально караним» [11, с. 284]. Незалежне наповнення дає й інша авторська лінія, де послідовно описано поняття декриміналізації [71, с. 61], її принципи [88, с. 280-282] і способи здійснення [51, с. 255].

Третій елемент - внутрішня структура - виявляється саме там, де доктрина переходить від методу до способів його здійснення. Зрозуміло, що метод має власні способи, адже декриміналізація здійснюється зміною загальних меж відповідальності, виключенням статті, запровадженням нової обов'язкової ознаки, звуженням наявної та зміною бланкетного законодавства [10, с. 79-80]; криміналізація - доповненням і зміною норм обох частин КК, а також офіційним тлумаченням [91, с. 126]. Наявність власних способів і відрізняє метод від способу й прийому, підтверджуючи ієрархію, запропоновану Е. М. Гануляком [17, с. 59-60]. Звідси випливає й доля рівневої ознаки, оскільки вимога, щоб метод стояв в одному ряду з іншими методами, не поглинаючи їх, є вимогою до системи методів, а не властивістю окремого методу. Її підтверджують спроби впорядкувати методи інакше - через часову послідовність операцій законодавця, коли «у часовому вимірі диференціації кримінальної відповідальності передує криміналізація, диференціація покарання та пеналізація» [78, с. 261-262], або через родо-видову конструкцію, у якій методи одного явища оголошуються спеціальними щодо загальноправового методу [51, с. 258]. Остання конструкція внутрішньо суперечлива, бо родом названо явище, яке та сама доктрина вважає методом одного рівня з видом; але сам прийом побудови ієрархії має незалежного носія - О. О. Пащенко доводить, що галузева політика має власні форми й методи, «які, звісно, є спеціальними відносно форм і методів «усього» державного управління» [98, с. 100].

Перевірка на повному переліку дає неоднакові результати, і це теж результат. Криміналізація, декриміналізація, пеналізація й депеналізація витримують усі три видові ознаки; диференціація відповідальності витримує їх також. Індивідуалізація ж, яку Д. О. Колодін ставить поряд із

диференціацією, наголошуючи, що обидва методи «не можуть ототожнюватися, оскільки диференціація належить до сфери правотворчості, а індивідуалізація - до сфери правозастосування» [49, с. 136], за ознакою нормативного результату в один ряд із нею не стає, адже її результат індивідуальний за визначенням. Це не означає, що індивідуалізація не є методом, - це означає, що вона є методом з іншим предметом і потребує окремого розгляду разом із питанням, чи утворюють методи творення і методи реалізації один ряд. Явища, які обслуговують ухвалення рішення, - моделювання, прогнозування, аналіз соціального запиту - не мають ні предмета в нормативному матеріалі, ні нормативного результату, і за цими ознаками до методів політики не належать, хоч і супроводжують їх; докладне відмежування потребує окремого місця. Так само підтверджується раніше здобутий висновок щодо явищ, які вказують напрям зміни заборони, а не операцію над нею.

Викладене дозволяє запропонувати узагальнене розуміння методу КПП. **Родовою** ознакою є те, що метод - цілеспрямована *операція*, а не сфера, стан чи властивість політики; звідси в нього є суб'єкт, стадія і власні способи здійснення. **Видових** ознак три. Перша - *власна підстава і власні засади здійснення*, адже операція запускається нормативно значущим станом і підпорядкована вимогам, які визначають її межі та зміст і роблять її перевірюваною ззовні. Друга - *власний предмет впливу*, яким виступає нормативно визначений обсяг злочинного, караного і кримінальної відповідальності, на який операція діє цілеспрямовано, а не побіжно. Третя - *нормативний характер результату*, адже очікувано, що після операції стан засобів галузі відрізняється від попереднього, і ця відмінність установлюється за текстом закону. Виходячи з цього, **методом кримінально-правової політики** видається придатним вважати *цілеспрямовану операцію уповноваженого суб'єкта, яка здійснюється за власною підставою і власними засадами, має предметом нормативно визначений обсяг злочинного, караного*

і кримінальної відповідальності і завершується нормативною зміною цього обсягу.

Запропоноване визначення потребує двох застережень. Перше стосується його меж, бо воно не містить переліку методів і не має його містити, бо перелічувальна дефініція втрачає стабільність із кожною зміною переліку [32, с. 98]; воно не описує співвідношення методів між собою і не вирішує питання про те, чи є методи реалізації політики методами в тому самому значенні, що й методи її творення. Друге стосується перевірки, адже саме визначення не містить логічного кола, позаяк жодна з його частин не визначається через метод, і витримує вимогу стислості, якої доктрина сама вимагає від понять такого рівня; але воно, як і будь-яке визначення, перевіряється не на власній несуперечливості, а на здатності відсікати спірні випадки - і саме на спірних випадках його ще належить випробувати.

Зіставлення з вихідним набором ознак показує, що частина з них справді несла лише розмежувальне навантаження. Питальна ознака виявилася прийомом віднесення, з якого виводиться родова ознака методу; суб'єктно-стадійна - змінною характеристикою окремого методу, через що вона так добре розмежовує методи між собою і не визначає жодного з них; рівнева - вимогою несуперечливості системи методів, а не властивістю явища; реалізованість результату - критерієм дієвості, а не ознакою поняття. Ознаками методу як категорії лишилися предметна і результативна, до яких додалася засаднича, у вихідному наборі окремо не виділена. Такий результат не знецінює розмежувальних ознак, оскільки вони й далі потрібні там, де явище треба віднести до однієї з категорій ряду. Він лише показує, що відповісти розмежуванням на питання, чим є метод, не можна, адже розмежування відповідає на питання, чим він не є.

Висновки до розділу 1

Розділ показав, що джерелом розбіжностей у доктрині є не брак дефініцій, а нерозведеність трьох різних питань: звідки взялася категорія

методу кримінально-правової політики, як відрізнити метод від суміжних категорій ряду і чим метод є. Доктрина ставить їх як одне, відповідаючи розмежуванням на питання про поняття. Головний результат розділу саме методологічний, оскільки підтверджено, що розмежування і визначення є різними операціями, і перша другої не заміщує, бо розмежування відповідає на питання, чим явище не є.

Перша відома досліджуваної категорії припадає на праці П. Л. Фріса, протягом наступних декількох років вона стала загальновживаною, через деякий час з'явилася дефініція, яка за десять років істотних змін не зазнала, а питання про критерій, який відмежовував би метод від напряму, засобу, форми і принципу, лишається відкритим досі. Розбіжності при цьому пролягають не між школами і не між поколіннями, а, зазвичай, всередині однієї авторської лінії, причому визначення частіше переймають разом з усталеним вживанням, ніж обирають власне розуміння; закриту форму перелік методів набуває переважно в текстах, які згадують його принагідно, а не в тих, які його спеціально обговорюють. Поза вітчизняною доктриною цей категоріальний ряд узагалі не формується, оскільки там, де українська література розробляє перелік методів, англomовна розробляє перелік принципів-обмежень, а межу поняття встановлює через зміст операції, а не через її назву.

Метод відмежовано від напряму, засобу, форми, рівня і принципу *п'ятьма* розрізняльними ознаками, які не є рівнозначними. Визначено, що перша й друга визначають належність явища до ряду методів, третя й четверта - його місце в ряді, п'ята виконує роль перевірки. Ці ознаки є саме розрізняльними, а не повними ознаками поняття «метод КПП».

Запропоновано застосовувати критерій самої ознаки, за яким ознака належить поняттю, якщо вона загальна, необхідна і змістова, тобто виводиться з операції, а не з її зіставлення з іншою категорією. За цим критерієм ознаками поняття визнано *предметну, результативну і засадничу*, до яких додається *родова*, і сформульовано дефініцію: **метод кримінально-правової політики** - *цілеспрямована операція уповноваженого суб'єкта, яка здійснюється за*

власною підставою і власними засадами, має предметом нормативно визначений обсяг злочинного, караного і кримінальної відповідальності і завершується нормативною зміною цього обсягу.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА МЕТОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Відмежування методів кримінально-правової політики від методів пізнання, правового регулювання, забезпечення та державного управління

Слово «метод» обслуговує в кримінально-правовій літературі щонайменше чотири різні групи явищ, і спільність назви не є спільністю предмета. Одним описують прийоми, якими наука здобуває знання про кримінальне право; другим - способи, якими норма впливає на поведінку свого адресата; третім - процедури, що обслуговують ухвалення законодавчого рішення; четвертим - прийоми, якими держава керує підпорядкованою їй системою органів. Жоден із них не є рядом кримінально-правової політики, і водночас кожен у певних текстах займає місце, призначене для її методів. Джерело такого накладання лежить уже в словниковому значенні терміна. До прикладу, О. В. Острогляд, вводячи поняття методу, спирається на розуміння його як способу пізнання явищ природи і суспільного життя [2, с. 184], тобто на формулу, яка однаково описує і дослідницький прийом, і прийом дії. Розмежування, отже, потребує ознак, що не залежать від того, яким словом автор назвав своє явище.

Межу, про яку тут ідеться, українська кримінально-правова література вже провела, але провела її поза доктриною методів політики. Найчіткіше це зробив М. І. Панов, розвівши вчення про методи і сам робочий порядок дій, тобто методологію і праксеологію, і показавши, що змішування цих двох рівнів робить неможливим саме питання про метод [77, с. 5-6]; там-таки автор заперечує й багаторівневу модель методології [77, с. 7-8]. Ця межа важить для відмежування методів КПП більше за будь-яке з наявних визначень методу, бо відділяє не два переліки, а два способи вживання одного слова. Той самий поділ, з іншого боку, проводить І. В. Козич, розрізняючи дослідження

політики і аналіз політики. Він вважає, що перше має предметом саму політику як об'єкт наукового пізнання, друге - вироблення придатного для ухвалення рішення знання [99, с. 41]. Відмінність між ними не зводиться до глибини, оскільки дослідження оцінюється істинністю результату, аналіз - придатністю. Показово, що моделювання той самий автор уміщує по обидва боки цієї межі [99, с. 44], не зазначаючи, що йдеться про різні речі, які лише звуться однаково.

Праксеологічний ряд у чистому вигляді дає матеріал поза кримінальним правом. О. В. Манжай описує методологію кримінальної розвідки як робочий порядок дій, що має власну назву, дату появи і організації, які його застосовують. Так, до прикладу, встановлено, що «на кожному етапі використовуються різні методології аналітичної роботи. Однією з таких методологій є розроблена на початку 1970-х років ANACAPA, яка застосовується з-поміж іншого у ФБР та Скотланд-Ярді» [100, с. 257]. Методологію тут не обґрунтовують - її впроваджують; критерій вибору інструмента сформульовано так само практично, адже «чим простішою є система оцінки, тим меншою є її суб'єктивність» [100, с. 258]. Наукова методологія власника й дати впровадження не має і мати не може.

Звідси - простий спосіб розрізнити ряди за самим текстом: якщо про методологію, про яку говорить автор, можна осмислено спитати, хто її розробив і коли впровадив, ідеться про робочу конкретну методологію, застосовну в даному випадку; якщо таке питання безглузде чи на нього важко відповісти - про загальне вчення або набір пізнавальних прийомів.

Найвиразніший випадок зміщення дає М. О. Красій, яка визначає зовнішню КПП як «складна та багатогранна система правових, політичних і міжнародних відносин» [101, с. 279], тобто як стан, а не як діяльність, у якій можна виконати операцію; далі перелічує низку пізнавальних прийомів як інструментарій аналізу цієї політики [101, с. 279], а потім робить із цього висновки щодо самої політики. Вона зазначає, що «розвиток зовнішньої кримінально-правової політики України потребує вдосконалення

методологічного інструментарію» [101, с. 283]. Ці речення, розташовані на відстані кількох сторінок, переводять інструментарій дослідження в інструментарій розвитку самого предмета, і перехід цей у тексті не обумовлено. Зміщення відбувається не через хибний вибір слова, а через предмет тексту: там, де предметом є наука, ряд виявляється гносеологічним, хоч би про яку дійсність ішлося в назві. Зовнішні ознаки - назва праці, розділ про методи, саме слово «метод» - для відмежування, отже, непридатні.

Будову гносеологічного ряду описано в українській літературі суперечливо. Є. М. Вечерова подає трирівневу модель як загальновідому, вказуючи, що «як відомо, існує три її типи (рівні): філософська, загальнонаукова та конкретно-наукова (спеціально-юридична) методологія» [102, с. 168]. О. М. Храмцов наводить декілька моделей [103, с. 130], а М. І. Панов, як зазначалося, багаторівневу побудову заперечує взагалі [77, с. 7-8]. Ці погляди описують той самий предмет, між собою не зіставляються, а формули їхні подано без покликань, як загальновідомі.

Та сама риса помітна і в класифікаціях прийомів: С. Ф. Денисов і М. В. Пузиревський уводять поділ, якого доктрина методів політики не знає, - «Серед них у юриспруденції прийнято виділяти як основні так і додаткові методи» [104, с. 80], - подаючи формулу безособово, без посилання і не розгортаючи самого поділу.

Питання про те, чи має галузева наука власні пізнавальні прийоми, ставиться прямо і дістає заперечну відповідь. Н. О. Антонюк наводить положення М. В. Костицького за викладом А. М. Кучука, згідно якого «правнича наука не має власне своїх методів пізнання чи методологій. Вона запозичує методи і методології інші, вже отримані і розроблені системи знань, теорій, концепцій» [105, с. 13]. Також авторка наводить п'ять конкурентних ієрархій пізнавальних прийомів і жодній не віддає переваги [105, с. 13-15]. Отже, ряд, який доктрина методів політики бере за зразок упорядкованості, сам такої однастайності поки не виявляє.

Твердження це має і вимірюване підтвердження. Є. С. Назимко, розглянувши тридцять п'ять дисертацій і авторефератів у сфері інституту покарання, встановив, що проблематику методології дослідження розкрито лише в одній із них, вказуючи, що «це становить 2,85% від усіх проаналізованих нами дисертацій та авторефератів» [42, с. 125]. Серед виявлених ним проблем - брак окремих розділів про методологію і «відсутність єдиного підходу до назви та значення певних методів дослідження» [42, с. 130]; зведені ним у таблицю прийоми показують, що той самий прийом у різних працях дістає різні назви й різне призначення [42, с. 127-130]. Нестійкість назви методу, отже, не є рисою самої лише доктрини КПП.

Відмінність між рядами виявляється не в упорядкованості, а в тому, що ряд пізнання ставить до свого прийому вимогу, якої ряд методів політики не знає. О. О. Житний формулює її як умову застосовності порівняння: нормативне зіставлення можливе далеко не в кожному випадку, а лише щодо однорідних суспільно-правових явищ [106, с. 92-93]. Поза цією умовою прийом дає не гірший, а хибний результат. В описаннях класичних методів КПП, залучених до цього розгляду, такої умови не ставиться, і це розходження істотніше за різницю в переліках. Ряд пізнання має, крім того, внутрішню ієрархію, якої доктрина методів політики не відтворює: А. А. Сорокін розводить три шаблі, серед яких вказує й методи. Він зазначає, що «важливим компонентом методології є підхід. Він демонструє, як слід спрямовувати дослідження, як підійти до вивчення процесу чи явища. Підхід вченого обумовлює підбір конкретних методів наукового дослідження» [107, с. 69-70], - тоді як у працях про методи політики ці слова нерідко вживаються поряд і взаємозамінно.

Розведення двох рядів у гносеологічній літературі проведено й прямо. Ті самі автори, услід за М. І. Хавронюком, зводять цілі порівняльно-правового дослідження до двох - теоретичної, або гносеологічної, про яку сказано, що «вона полягає у виявленні загальних закономірностей розвитку правових явищ

та інститутів», і практичної, що стосується зближення та уніфікації законодавств [40, с. 106]. Те, що далі той самий прийом названо таким, що «потенційно є могутньою рушійною силою для його перетворень» [40, с. 107], межі не стирає: рушієм тут є здобуте знання, а прийом лишається способом установлення закономірностей. Розведення, отже, вироблене - але вироблене в ряді пізнання і до ряду методів політики не перенесене.

Окремий бік того самого стану - праці про класичні методи, які обходяться без апарату політики. У частині з них немає ні «метод», ні «напряму»: В. В. Голіна розглядає кримінологічне забезпечення криміналізації, ніде не називаючи її жодним родовим словом [41, с. 110-113], а А. А. Сорокін присвячує своє ґрунтовне дослідження соціальній обумовленості криміналізації, не вживши ні терміна «кримінально-правова політика», ні терміна «напряму» [107, с. 64-78]. У інших авторів родове слово є, але інше. До прикладу О. С. Бучинська відкриває виклад твердженням, що «одними із основних напрямків кримінально-правової політики є криміналізація і декриміналізація суспільно-небезпечних діянь» [37, с. 48-49], і слова «метод» не вживає; так само в С. В. Шевченка [39, с. 74-82].

Показово, що наявність у праці розділу про методи значить так само мало, як відсутність. Наприклад, стаття А. А. Сорокіна такий розділ має, і в ньому перелічено діалектичний прийом, термінологічний аналіз, операціоналізацію понять [107, с. 70], - проте на результат перелічене не впливає. Питання про власні пізнавальні прийоми галузевої науки таким розділом, отже, не знімається і має ставитися прямо, як це слушно робить Н. О. Антонюк [105, с. 13].

Отож, відмінність методу політики від *прийому (методу) пізнання* виявляється передусім у тому, чим кожен із них завершується. Прийом пізнання дає знання про предмет і лишає сам предмет незмінним. Метод політики завершується зміною нормативно визначеного обсягу злочинного, караного і кримінальної відповідальності, і зміну цю встановлюють за текстом закону. Звідси й друга відмінність - у предметі, оскільки прийом пізнання має

предметом уявлення про право, метод політики - сам нормативний матеріал. Дослідницький прийом може тому супроводжувати метод політики й навіть називатися так само, але заступити його місце не може.

Другий ряд, який претендує на ту саму назву, - *методи правового регулювання*. Відмежування тут ускладнене тим, що імперативність і диспозитивність описано в теорії регулювання повно, а в доктрині політики взято як готові. Е. М. Гануляк зазначає, що в радянський період «Методи кримінально-правової політики зазвичай ототожнювалися з методами кримінального права» [17, с. 71], - але саме це ототожнення відтворюється й далі, причому переноситься назва, а не будова методу.

Перше, що свідчить про різність рядів, - відсутність прив'язки до політики. П. В. Хряпінський присвячує диспозитивному методові окрему статтю, у якій категорія політики не з'являється, і визначає його галузево. Він вважає, що «диспозитивність слід розглядати як загальноправовий універсальний метод правового регулювання, що виражається у нормативно передбаченій можливості вибору особою того чи іншого варіанта правомірної поведінки» [108, с. 196]. Автором також зазначено, що категорію «найчастіше розглядають у двох аспектах - або як принцип права, або як метод правового регулювання» [108, с. 194]; третього аспекта, у якому вона була б методом політики, автор не розглядає.

Другий текст про той самий предмет так само обходиться без категорії політики - і дає при цьому найповніший у залученому матеріалі опис самого методу. О. М. Поліщук розводить три рівні, між якими мандрують назви, зазначаючи, що «диспозитивність розглядається нами як системна тріада: 1) принципу/засади; 2) властивості методу правового регулювання; 3) властивості окремої норми» [109, с. 87]. Водночас, в дослідженні подано межу, за якою метод перестає бути собою, бо «при зміні обсягу правоздатності суб'єктів (експансії або редукції), диспозитивний метод трансформується в імперативний» [109, с. 88]. Стан самого ряду авторка оцінює недвозначно, зазначаючи, що «сучасне різнобарв'я поглядів на кількість, сутність та прояви

методів правового регулювання, їх подяке ототожнення зі способами правового регулювання є вражаючим» [109, с. 87].

Наявність такого опису має самостійне значення. Метод регулювання описано через рівень, ознаки, елементи і межу, за якою він перетворюється на інший. Серед вивчених праць про методи КПП такого опису не трапилося, оскільки метод там названо, віднесено до переліку й проілюстровано, а його будову залишено поза розглядом. Переноситься, отже, передусім назва.

Ряд методів регулювання розростається, до того ж, тим самим способом, що й ряд методів політики: П. В. Хряпінський у пізнішій праці додає до двох одиниць третю, пишучи, що «у регулюванні цих правовідносин застосовується метод заохочення, спрямований на включення правових засобів усунення, звільнення або пом'якшення потенційного чи реального кримінально-правового обтяження» [110, с. 153]. Статус нової одиниці автор залишає відкритим, а підсумок статті робить диспозитивність підпорядкованою. На його думку «ідея розвитку диспозитивності у кримінальному законодавстві уявляється перспективною, проте вона не повинна розхитувати основне соціальне завдання кримінального законодавства - протидію злочинності» [110, с. 157]. Отже, поповнення переліку без з'ясування однопорядковості нової одиниці не є рисою самої лише доктрини КПП.

У теорії права підстави поділу методів регулювання описано окремо, зокрема, О. М. Мельник розводить метод із засобом [53, с. 35], Ю. В. Баулін прикладає ту саму конструкцію до кримінально-правового регулювання [111, с. 25], той самий зміст має і положення М. І. Панова про імперативний спосіб регулювання [62, с. 18]. Класичні явища методами тут не названо - вони є тим, у чому метод галузі втілюється.

Перенесення відбувається на межі двох доктрин. П. Л. Фріс уміщує імперативний і диспозитивний методи до переліку методів КПП, визначаючи перший так, як його визначає теорія права. Вчений вказує, що «імперативний метод (його називають також директивним, авторитарним, методом субординації, методом влади та підпорядкування) - це метод правового

регулювання, який характеризується нерівністю регулюючої і регульованої сторони» [15, с. 330]. Визначення методу політики тут дається через метод регулювання, а підстав такого перенесення автор окремо не наводить. Те саме відтворює В. В. Василевич, уміщуючи імперативний і диспозитивний прийоми до спеціальних методів кримінологічної політики поряд із формально-логічним і порівняльним і завершуючи виклад твердженням, що йдеться про «цінність методів пізнання кримінальної дійсності» [81, с. 139-142].

Найповніше перенесення провадить одна авторська лінія, і саме тому її матеріал треба брати як один текст, оскільки дисертаційне дослідження Е. М. Гануляка і чотири статті того самого автора утворюють спільний масив, у якому положення повторюються, тож незалежними носіями вони не є. В окремій публікації одним реченням теза вміщена у висновках: «Диспозитивний метод, будучи взаємопов'язаним і взаємозалежним від імперативного методу, є фундаментом для побудови ефективної кримінально-правової політики» [112, с. 134], - тоді як в основному тексті статті про політику не йдеться. Розгорнутого обґрунтування теза в статті не дістає; вагу їй надає передусім місце, яке вона займає. У самому дослідженні статус диспозитивності автор залишає відкритим. На одній сторінці її названо лише рисою: «Диспозитивність у кримінальному праві - тільки риса методу правового регулювання» [17, с. 58]; у висновках до того самого розділу - вже методом, щодо якого «наведено аргументи на користь того, що диспозитивність слід розглядати саме як метод регулювання та охорони кримінально-правових відносин» [17, с. 72]. Обидва формулювання стосуються регулювання й охорони, тоді як предметом роботи заявлено метод реалізації політики; співвідношення цих планів лишається в тексті нез'ясованим.

Найвиразніше розходження виявляється всередині одного тексту: у статті, названій за методом реалізації політики, рушійну силу описано як силу саме цього методу. Автор вказує, що «найбільш вагомою рухомою силою

диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики, безумовно, залишається приватний інтерес, інтерес, що прив'язаний до конкретного суб'єкта кримінально-правової політики» [113, с. 153]. Через дві сторінки метод названо вже інакше, адже зазначено, що «диспозитивний метод кримінально-правового регулювання генетично пов'язаний з приватним інтересом, але це не дає підстав його спрощеної оцінки» [113, с. 155]. Перехід цей у тексті не обумовлено, і те саме зміщення повторюється в іншій публікації, де автор пише, що «розвиток диспозитивних начал кримінально-правового регулювання змусило переглянути питання про статус потерпілого як учасника кримінально-правового відношення» [114, с. 118]. Як видно, назва «мандрує», проте апарат методу не мандрує разом із нею.

Заперечення проти такого перенесення є: Ю. А. Пономаренко наполягає, що «диспозитивність на рівні правозастосування не можна ототожнювати з диспозитивним методом правотворення» [45, с. 115]. У конструкцію, яку заперечує, воно не влучає, бо там диспозитивність описано як спосіб реагування, а не як участь адресата у створенні норми; проте показує головне - два ряди мають однакову назву і різний зміст.

Пряме розмежування цих рядів у доктрині політики все ж проведено - там, де методам відведено окремий розділ дослідження. І. В. Козич, який розвів між собою дослідження і аналіз політики, у дисертаційній праці відрізняє метод кримінально-правової політики від методу кримінального права як галузі, вибудовує для першого послідовність методу, способу і засобу, у якій метод посідає найширшу ланку [18, с. 340-341], розподіляє методи між функціями політики [18, с. 342] і лишає перелік відкритим [18, с. 341, 348]. Для відмежування, про яке тут ідеться, побудова ця важлива тим, що розмежування зроблено не принагідно, а як самостійне завдання, і зроблено зсередини доктрини політики.

Метод галузі й метод політики розходяться, отже, за тим самим, за чим розійшлися прийом пізнання і метод політики, - за предметом і за характером результату. Предметом імперативності й диспозитивності є не обсяг

злочинного чи караного, а спосіб, у який норма впливає на поведінку свого адресата, оскільки обидва прийоми описують уже створений закон, а не операцію над ним, і результат їх застосування настає щодо конкретної особи в конкретних відносинах. Обидві видові ознаки лишаються тут незадоволеними, і це дозволяє бачити в галузевих методах не конкурентів методів політики, а другу ланку однієї послідовності. Вибір між імперативністю і диспозитивністю є тоді рішенням, ухваленим методом політики, а не самим методом.

Третій ряд утворюють *прийоми, що обслуговують ухвалення рішення: моделювання, прогнозування, аналіз соціального запиту, експертиза, моніторинг, кількісне вимірювання наслідків*. Відмежувати їх складніше, бо вони справді супроводжують операцію над законом, а частина авторів називає їх методами політики.

Приклад такого віднесення дають П. Л. Фріс та І. В. Козич, уміщуючи моделювання до загальних методів політики у сфері боротьби зі злочинністю. Водночас, наведено характеристику, яка сама себе спростовує: «фактично метод моделювання являє собою кримінологічну експертизу законопроекту, оскільки дає відповідь на питання про можливі негативні наслідки його застосування, про його ефективність» [6, с. 18-21]. Експертиза законопроекту є оцінкою підготовленого рішення, а не операцією над обсягом злочинного, бо її результат - висновок, а не змінений закон. Та сама двозначність зберігається й у пізніших працях школи, де моделювання названо там методом впливу політики, а далі - її головною функцією, яка полягає в тому, щоб «виявляти, декларувати та впроваджувати найбільш придатні та ефективні моделі» [15, с. 308]. Там же до методів, якими політика користується в законотворенні, віднесено діалектичний, системний, формально-логічний, історичний і порівняльний прийоми [15, с. 326], тобто прийоми пізнання. Дві різні природи - операція і пізнання - опиняються в одному переліку.

Інші автори називають ті самі явища інакше, і кожна назва вміщує їх поза рядом методів політики. Н. А. Савінова відносить прогнозування до

наукової платформи, вказуючи, що: «функціональне наповнення діяльності наукової платформи кримінально-правової політики слід визначати як кримінально-правове прогнозування» [58, с. 626]; згодом та сама авторка пропонує формальну модель «при моделюванні кримінально-правової політики як можливий первинний крок для застосування у цьому процесі теорії ігор» [115, с. 182]. В. К. Грищук говорить про вироблення політики, вважаючи, що «безспірним методологічним підходом у виробленні кримінальної політики має бути широке поєднання соціологічних і кримінологічних методів» [116, с. 64]. У жодному з цих формулювань прийом не діє на обсяг злочинного - він готує рішення про нього.

Найпоказовіший матеріал дає випадок, коли такий прийом описано повністю й застосовано до нормативного масиву. М. В. Карчевський запропонував прийом контекстної оцінки, сутність якого, за його словами, «полягає в тому, що кожний злочин розглядається в контексті генеральної сукупності інших» [117, с. 100], і виміряв ним наслідки однієї законодавчої реформи [117, с. 105]; у ранішій публікації прийом адресовано законотворенню [118, с. 159]. Прийом, отже, описаний і працездатний - і при цьому вимірює результат чужої операції, власного ж предмета в нормативному матеріалі не має.

Розведення двох рядів проведено й тут, хоч і принагідно. В. І. Борисов і П. Л. Фріс відносять прийоми оцінки результату політики до окремого ряду, відмінного від прийомів його досягнення [97, с. 78]. Д. О. Балобанова розвиває це до процедури, пропонуючи для кожної операції власний режим спостереження: «моніторинг статистики щодо криміналізації новітнього злочину доцільно проводити щоквартально протягом кількох років» [25, с. 7]. Та сама авторка вміщує прийоми обґрунтування поза самими методами, відносячи до техніки формування законодавчої волі «підстави криміналізації й декриміналізації, пеналізації й депеналізації, прийоми прогнозування» [27, с. 10].

Є в літературі й зразки коректного розведення. Н. О. Пустова називає теоретичне моделювання декриміналізації способом пізнання [51, с. 256]; Є. В. Фесенко розводить пізнавальний і конструктивний боки системного підходу, відносячи перший до дослідження, а другий до правотворчої діяльності [119, с. 89]. М. Ю. Кутєпов, навпаки, поєднує обидві природи в одному реченні, називаючи моделювання «синтетичною формою елементарної логіки і загальнонаукових методів порівняння, аналізу, синтезу, аналогії та інших» [120, с. 80] і водночас методом діяльності.

Питання про пізнавальні прийоми, якими досліджують окремих метод, ставиться в літературі не раз - але, наскільки дозволяє судити опрацьований матеріал, поза доктриною методів політики. В. О. Гацелюк формулює вимогу до такого дослідження: воно повинно «виходити з особливостей предмету дослідження та 2) враховувати наявні концепції гносеології» [121, с. 97]; те саме раніше зробила Н. О. Антонюк щодо диференціації відповідальності [105, с. 9-22]. Обидві праці розглядають метод як предмет пізнання, а не як прийом дії.

Трапляється в цьому ряді й пряме зняття питання. Зокрема, В. М. Попович, розглядаючи узгодження національного законодавства з міжнародним, оголошує питання про прийоми розв'язаним, бо «методи і процесуальний механізм запозичення та узгодження норм міжнародного і національного законодавства досить добре розроблені у теорії держави і права» [122, с. 230-231], - після чого переносить предмет на критерії їх допустимості [122, с. 231]. Виклад цієї праці полемічний, і оцінні судження автора тут не відтворюються; істотним є сам хід, адже в цьому випадку усталений перелік назв виявляється достатньою підставою, щоб питання перестали ставити, і недостатньою, щоб воно було розв'язане.

Отож, *прийоми (методи) забезпечення* відрізняються від методів політики тим, що стоять до операції над законом і після неї, але не на її місці. Предметом моделювання, прогнозування, експертизи, моніторингу й кількісної оцінки є не обсяг злочинного, караного і кримінальної

відповідальності, а рішення про нього або його наслідки; результатом - знання, прогноз, висновок чи показник, тобто величина, яку встановлюють не за текстом закону. Вони готують рішення і оцінюють його дію, і саме тому методів політики потрібні, - але власного предмета в законі не мають.

Четвертий ряд - *прийоми державного управління*, з якого доктрина політики запозичила більшу частину свого апарату. Найповніший їх опис дає І. С. Яковець, визначаючи метод через припис: «У контексті оптимізації процесу виконання кримінальних покарань метод розуміється нами як припис про те, як слід діяти, вказівка щодо доцільних дій в указаному напрямі» [123, с. 167]. Там же метод розкладено на два боки, з яких другий відповідає вимозі мати власні засади. Вчена зазначає, що «ведучи мову про метод оптимізації, можна виокремити в ньому дві сторони: зовнішню, що показує, в яку форму облаштована та в який спосіб проводиться діяльність суб'єктів, і внутрішню, що відображає правила, якими вони керуються для досягнення поставленої мети» [123, с. 167].

Перелік управлінських прийомів авторка подає з застереженням, якого доктрина методів політики про свої переліки не робить; назвавши «економічні; б) організаційно-розпорядчі; в) соціально-психологічні та г) правові» групи, він одразу зазначає, що «всі вони тісно взаємопов'язані, а пропонований їх поділ є досить умовним» [123, с. 168]. Там-таки подано інструмент для відсікання уявних методів, оскільки «йдеться не про документи, що мають назву «наказ», «розпорядження», «вказівки», а про види розпорядчого впливу. Документи з аналогічними назвами - лише зовнішній вираз розпорядчої діяльності, засіб здійснення розпорядчого впливу» [123, с. 170-171].

Потребу в такому інструменті видно з найпізнішої спроби вибудувати політику засобами науки управління: С. В. Корзун відводить методам окреме місце у восьмиетапній конструкції і заповнює його, вказуючи, що «методологія реалізації державно-кримінальної політики ґрунтується на методах прямого (укази, постанови, рішення, розпорядження) та непрямого впливу (соціально-психологічні, інформаційні, стимулюючі, профілактичні), а

також принципах (обґрунтованості, аналітичності, системності, прозорості, ефективності, комплексності, послідовності, аполітичності, правомочності, гуманізму)» [124, с. 156]. Класичних методів ця конструкція не містить, а початок переліку названо за видами актів, тобто за зовнішнім виразом діяльності, і відсікається щойно наведеним розрізненням. Показово й те, що прийоми та засади подано тут одним блоком.

Ряд цей усередині себе не єдиний, і це знімає найочевидніше пояснення вад доктрини методів КПП. В. А. Кирилюк описує управлінські прийоми в суміжній політиці переліком без групування [82, с. 347-349]; Д. О. Грицишен подає чотири їх групи як правові завдання політики [64, с. 109, 111]; О. О. Пащенко вибудовує триповерхову ієрархію, у якій галузева політика «має свої власні форми та методи, які, звісно, є спеціальними відносно форм і методів «усього» державного управління» [98, с. 100]. Уже ці побудови, що належать значно старшому рядові, показують: розбіжність складу переліку віком доктрини не пояснюється.

Варто зіставити ще два цікаві приклади, оскільки разом вони показують, чим визначається належність тексту до досліджуваної групи. Стаття, у назві якої стоїть соціальне управління, виявляється цілком гносеологічною, бо «метод» наскрізно означає в ній прийом пізнання [102, с. 167-173]. І навпаки, праця, названа за методологією реалізації державної кримінальної політики, слова «метод» у значенні прийому дії політики не вживає, а на місці методів у ній стоїть перелік видів державної політики [125, с. 97-106]. Управлінська рамка, отже, сама собою управлінських методів не породжує - як і сама назва.

Таким чином, *управлінський прийом (метод)* відрізняється від методу політики не мірою загальності, а адресатом і матеріалом. Він спрямований на діяльність підпорядкованих органів і впорядковує її, обсягу ж злочинного й караного не змінює. Метод політики, навпаки, діє на нормативний матеріал і лише через нього - на діяльність органів. Звідси й наслідок для переліків: коли апарат управління переносять на політику без цієї поправки, на місці методів

опиняються назви актів і види впливу на виконавця, тобто те, чим політика здійснюється, а не те, що вона робить із законом.

Прийоми всіх досліджених суміжних категорії ні предметної, ні результативної ознаки не задовольняють, адже предметом їх є знання, поведінка адресата норми, рішення про закон або діяльність підпорядкованих органів, а результатом - висновок, індивідуальний наслідок, показник або управлінський акт. Водночас родові означення методу і вимога мати власні засади здійснення виявилися спільними для всіх цих рядів, оскільки перше відтворено і в теорії регулювання [109, с. 86-89], і в науці управління [123, с. 167], друге – там же, причому сформульоване раніше й повніше, ніж у доктрині методів політики. Звідси випливає висновок, що ознаки, які описують метод, належать категорії методу взагалі; відрізняють метод політики лише ті дві, що вказують на його предмет і на характер його результату.

Звідси випливає і друге твердження. Те, що доктрина методів КПП розгорнутого опису самого методу поки не дала, не пояснюється складністю предмета, бо ряди, з яких вона запозичує назви, такий опис мають, а найстарший із них власного сталого переліку не має так само. Пояснення, видається, в іншому, адже питання про метод у цій літературі частіше знімається, ніж розв'язується, і робиться це кількома способами. Найпростіший - невикористання, коли термін не вживається [108; 109; 107; 41]. Далі йде твердження, вміщене без опори в тексті [112, с. 134]; непомітна заміна предмета, коли прийоми дослідження стають прийомами розвитку самого предмета [101, с. 279, 283]; пряме оголошення питання розв'язаним [122, с. 230-231]. Ще два способи спираються поки що на поодинокі приклади й наводяться з цим застереженням: в одному місці методів заповнює чужий матеріал - перелік видів політики [125, с. 97-106]; у другому питання ставиться прямо, оголошується таким, що потребує окремого розгляду, і відповідь на нього виявляється лише висновка чи анотації [114, с. 117, 127].

Після відсікання цих рядів лишається питання, якого відмежування не вирішує: що саме входить до переліку методів політики і чи є цей перелік закритим. Матеріал для його постановки є, адже П.Л. Фріс розводить науку політики й науку кримінального права за тим, що перша вивчає потреби держави в регулюванні та охороні, а друга розробляє механізм їх задоволення [13, с. 17], - і цим окреслює межу, у якій питання про склад переліку має сенс. В. О. Туляков показує, що явище, яке вказує напрям зміни заборони, методом не є: апроксимація у нього є вектором руху законодавства, а не операцією над ним [126, с. 112]. Нарешті, у масиві, розглянутому вище, поставлено питання, якого доктрина методів не ставить, - про те, що приводить метод у дію [113, с. 153], і про те, що коло джерел політики «є значно ширшим від джерел кримінального права» [114, с. 127].

2.2. Класифікація методів кримінально-правової політики і межі їх переліку

Проблему класифікації методів кримінально-правової політики прийнято, в першу чергу, ставити як питання про кількість, адже дослідників нерідко цікавить питання, скільки методів має перелік і чи є він вичерпним. У такому вигляді воно не має розв'язку, бо кількість одиниць у переліку залежить від підстави поділу, а підстави в наявних класифікаціях або не названо, або названо й не витримано. Класифікація ж є поділом за єдиною підставою, і доти, доки підставу не встановлено, перелік не можна ні замкнути, ні визнати відкритим. Тому далі спершу показано, чому наявні поділи класифікаціями не є, а потім проведено поділ за підставою, що впливає з самого поняття методу, - за предметом його впливу.

Найпоширеніший поділ методів КПП - на основні та приватні - свою підставу заявляє, і навіть двічі, причому по-різному. За В. І. Борисовим і П. Л. Фрісом, «в основі кримінально-правової політики перебувають її методи, які поділяються на основні і приватні та диференціюються залежно від сфери своєї дії» [5, с. 30]: основні діють щодо всіх відносин і всіх осіб, приватні - на

індивідуальному рівні, і до них віднесено інститути обмеження сфери дії закону про кримінальну відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності та від відбування покарання [5, с. 30-31]. Підстава тут - обсяг дії. Але П. Л. Фріс у пізнішій праці формулює ту саму межу інакше, вказуючи, що приватні методи «застосовуються індивідуально на рівні окремої особи і вирішують завдання декриміналізації або депеналізації, не змінюючи фундаментальних оцінок тієї чи іншої криміналізованої поведінки» [7, с. 19]. Тут підставою стає вже не обсяг дії, а здатність зміщувати вихідну оцінку поведінки. Дві підстави співіснують в одній конструкції, і з тексту не видно, котра визначальна.

Якщо підставою є обсяг дії, то поділ проходить усередині групи методів; якщо здатність зміщувати оцінку - то він відокремлює методи від того, що методами не є, бо операція, яка не змінює нормативної оцінки поведінки, нормативного результату не дає. Конструкція, отже, або ділить рід на види, або проводить межу роду, і обидві дії позначено одним словом. Уживаність від цього не постраждала, бо, до прикладу, К. Б. Марисюк і В. С. Канцір відтворюють її дослівно - «методи здійснення кримінально-правової політики у своїй сукупності можуть бути диференційовані на основні та приватні» [34, с. 132] - уже без посилання, як усталене положення, а в пізнішій праці з покликанням на першоджерело [36, с. 24]; приватні методи не розкрито в жодному з відтворень.

Інші наявні поділи мають ту саму ваду в м'якшій формі: підстава названа, але поділ нічого не ділить. І. В. Козич розподіляє методи за функціями політики так, що «методи криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації проявляють себе при реалізації нормотворчої функції, а методи диференціації та індивідуалізації - нормозастосовчої функції» [18, с. 342]; ще раніше в тій самій школі функції прямо зв'язувалися з методами їх здійснення, причому двом функціям методу не було знайдено взагалі, а на його місці стояли наукові дослідження й розробка концепцій [12, с. 78]. Такий поділ не додає і не відбирає жодної одиниці - він лише

розкладає наявні по клітинках, а тому сумісний із будь-яким складом переліку і жодного складу не обґрунтовує.

Н. О. Гуторова ділить методи за мірою розсуду, залишеного правозастосувачеві, розводячи диференціацію як формальний метод законодавця й індивідуалізацію як дискреційний метод суду, між якими діє обернена залежність. Вчена слушно стверджує, що «чим ширшою є диференціація кримінальної відповідальності, тим вужчою буде її індивідуалізація, і навпаки» [9, с. 75]. Підстава названа й витримана, але поділ охоплює лише частину переліку і на решту не поширюється; висновок авторки, що «чинне кримінальне законодавство надає перевагу дискреційному методу встановлення кримінальної відповідальності порівняно з формальним» [9, с. 78], є оцінкою стану законодавства, а не твердженням про склад методів.

Ще одна група підстав лежить поза самим явищем. О. В. Острогляд виводить склад переліку з будови кодексу: «базовим джерелом кримінально-правової політики є Кримінальний кодекс України, що складається із Загальної і Особливої частин» [8, с. 196], а обмеження переліку класичною четвіркою звузило б політику до Особливої частини. Аргумент не витримує власного випробування, бо криміналізація і пеналізація спираються й на Загальну частину, а диференціація діє і в Особливій. О. П. Горох і С. С. Коломієць ділять ті самі одиниці за напрямом зміни відповідальності, називаючи їх «полярні напрями кримінально-правової політики» [128, с. 86], де криміналізація з пеналізацією посилюють відповідальність, а декриміналізація з депеналізацією її пом'якшують. Ця підстава, на відміну від попередніх, лежить у самому явищі, і до неї доведеться повернутися. Д. О. Балобанова додає ще одну - рівень здійснення політики, локалізуючи класичну четвірку на законодавчому рівні, де політика дістає нормативне втілення [24, с. 155]; з поділом за мірою розсуду ця підстава несумісна, бо те, що в одному поділі є методом суду, у другому методом не є взагалі.

Наявні поділи не конкурують між собою, бо відповідають на різні питання: про обсяг дії методу, про його місце в структурі діяльності, про

розподіл повноважень, про джерело, про напрям зміни. Розбіжність їхніх результатів не є суперечкою по суті - вона є наслідком того, що результати незіставні. Тому й підрахунок одиниць у переліку не розв'язує питання про його межі, і саме цим пояснюється розкид, який доктрина фіксує, але не пояснює.

Найвужчу відповідь дає Є. О. Письменський. Спершу він формулює загальну тезу, що КПП «реалізується шляхом застосування комплексу взаємопов'язаних методів» [30, с. 230], і в подальшому звужує її: «Основними методами реалізації кримінально-правової політики держави є визначення кола діянь, віднесених до категорії злочинних (криміналізація) та виведення діяння з кола таких, які визнаються злочинними (декриміналізація)» [30, с. 231]. Отже це не перелік із двох одиниць, а два основні методи при комплексі, склад якого не розкрито; до того ж звужувальна формула споряджена виноскою на працю П. Л. Фріса [7, с. 20] і є викладом, а не власним рішенням.

Класичну четвірку називають П. Л. Фріс (Борисов В.І. та ін. науковці), визначаючи науку КПП через потреби держави, що задовольняються «за допомогою притаманних їй методів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації» [13, с. 19]; в деяких дослідженнях формулюється більш категоричне твердження, що «для цього використовують чотири основні методи, а саме криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію та депеналізацію» [35, с. 191]; Н. О. Пустова замикає той самий ряд, ставлячи декриміналізацію «поряд із криміналізацією та пеналізацією (депеналізацією)» [71, с. 60]. Спільне в цих випадках не цифра, а місце, де вона з'являється: у визначенні науки, у вступній фразі й у підсумковому реченні, тобто там, де перелік згадують, а не там, де його обговорюють. Слово «основні» при цьому зберігається, хоча неосновних методів поруч не названо.

Ширший перелік додає до четвірки диференціацію й індивідуалізацію кримінальної відповідальності: «до методів (способів) реалізації кримінально-правової політики слід відносити: криміналізацію, декриміналізацію,

пеналізацію, депеналізацію, диференціацію й індивідуалізацію кримінальної відповідальності» [8, с. 196], і той самий склад відтворено в пізніших працях О. В. Острогляда [33, с. 36]. Там же розширення названо прямо, бо на думку автора, у розумінні методів «використовуються різні класифікації методів кримінально-правової політики, з різною кількістю елементів (від чотирьох до шести)» [10, с. 77]. Пояснення, яке автор дає далі, залишає причину поза розглядом, оскільки прихильники коротшого переліку начебто змушені втискувати в нього все інше, тобто розбіжність кваліфіковано як технічну ваду чужих класифікацій, а не як наслідок різних підстав поділу.

У проєкті концепції КПП, де структуру документа розписано по розділах, а підставу, критерії, умови й принципи криміналізації доведено до нормативних дефініцій, методи не згадано жодного разу [11, с. 283-285]. У праці, спеціально присвяченій поняттю та ознакам КПП, їх немає теж, адже, як уже зазначалося, політика характеризується через те, що вона «в протидії злочинності оперує кримінально-правовими засобами» [32, с. 98], і розрізняльну роботу виконує тут засіб, а не метод. А в циклі робіт Н. О. Пустової про декриміналізацію те саме явище, яке в деяких працях стоїть окремою одиницею, в інших дістає власний комплекс методів. Вчена вказує, що «кримінально-політичні методи декриміналізації є спеціальними щодо загальноправового методу диференціації правового регулювання і юридичної відповідальності» [51, с. 258]. Зміна рівня тут істотніша за зміну назви: те, що було одиницею переліку, стає родом для власних одиниць, і перелік, у якому воно стояло, втрачає однорідність.

Жодна з цих відповідей не супроводжується доведенням межі. Закритість переліку ніде не обґрунтовано - усі випадки, де його замкнено на четвірці, виникають побіжно. Але й відкритість ніде не окреслено: теза, що цими методами «не можна обмежуватися» [15, с. 293], названа й не розгорнута, а критерію, за яким до переліку могло б долучитися нове явище, вона не містить. Приміром, Ю. В. Орлов і Н. О. Прібиткова заявляють, що «немає підстав для звуження її змісту винятково до криміналізації

(декриміналізації), пеналізації (депеналізації) і діяльності, що їх забезпечує» [66, с. 40], - і йдеться про зміст політики, до якого автори додають правореалізацію, правозастосування й ідеологію, а не про склад переліку методів, тоді як інші автори [14, с. 32] говорять саме про методи і змісту політики не звужують.

Як уже зазначалося, в управлінському контексті І. С. Яковець виділяє економічні, організаційно-розпорядчі, соціально-психологічні та правові методи і супроводжує поділ застереженням, якого доктрина методів КПП про свої переліки не робить: «хоча слід зауважити, що всі вони тісно взаємопов'язані, а пропонований їх поділ є досить умовним» [123, с. 168]. У пізнішій праці того самого ряду той самий матеріал розкладено інакше - на методи прямого і непрямого впливу [124, с. 156], а там, де класична четвірка все-таки з'являється в управлінському тексті, вона стоїть не серед методів, а серед правових завдань [64, с. 109]. Те саме показує ряд методів правового регулювання: П. В. Хряпінський, описавши в ранішій праці два методи, у пізнішій додає до них ще один - «у регулюванні цих правовідносин застосовується метод заохочення» [110, с. 153], не пояснюючи, чи однопорядкова нова одиниця попереднім. Розростання переліку виявляється властивістю роботи з категорією методу взагалі, а не хворобою окремої галузевої доктрини.

Якщо наявні поділи класифікації не дають, її слід провести самостійно, і підстава для цього вже вироблена. Метод КПП визначено як цілеспрямовану операцію уповноваженого суб'єкта, яка здійснюється за власною підставою і власними засадами, має предметом нормативно визначений обсяг злочинного, караного і кримінальної відповідальності і завершується нормативною зміною цього обсягу. *Предметна ознака придатна бути підставою поділу саме тому, що предмет методу не є однорідним*, адже у дефініції він названий трьома складниками, і кожен із них є самостійним обсягом, який операція здатна змінити, не зачіпаючи двох інших. Поділ за предметом впливу, отже, не привноситься ззовні, а розгортає те, що вже міститься в понятті.

Перший вид утворюють операції над **обсягом злочинного** - над колом діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями. Їхній результат установлюється зіставленням переліку заборон до операції і після неї, і саме цей вид доктрина описала найповніше: криміналізація і декриміналізація мають розроблені підстави, принципи й способи здійснення. **Другий вид** - операції над **обсягом караного**, тобто над видами і розмірами покарань та інших кримінально-правових засобів, передбачених за вже криміналізоване діяння. Розведення першого і другого видів доктрина проводить послідовно, хоч і не як поділ за предметом, адже в багатьох працях пеналізація визнається самостійною щодо криміналізації саме тому, що має власні підстави і правила здійснення і не кожного разу відбувається одночасно з нею.

Третій вид утворюють операції над **обсягом кримінальної відповідальності** - над тим, як відповідальність розподіляється між групами діянь і осіб при незмінному колі заборон і незмінній системі покарань. Цей вид доктрина описує, але до переліку методів вносить по-різному. До прикладу, Н. О. Антонюк показує, що диференціація має справу саме з розподілом, оскільки вона є варіативною оцінкою груп однорідних чи різнорідних посягань, результатом якої стає закріплення в кодексі типових ознак складів і типових форм впливу на особу; Л. В. Павлик фіксує ту саму межу з боку предмета, коли відмежовує диференціацію кримінальної відповідальності від диференціації покарання за обсягом, на який кожна діє [78, с. 262].

Також треба звернути увагу на одиницю, якої класичний перелік не має, хоча вона давно описана. Ю. А. Пономаренко вводить уніфікацію кримінальної відповідальності як «явище протилежне її диференціації» [96, с. 65], що полягає у зрівнянні кримінально-правових засобів незалежно від відмінностей у тяжкості діянь і небезпечності осіб, і прямо називає обидві операції «хоч і контрадикторними, але все ж неодмінними складовими здійснення кримінально-правової політики в державі» [96, с. 65-66]. Уніфікація є цілеспрямованою операцією законодавця, має власну підставу, діє на той самий обсяг, що й диференціація, і завершується зміною тексту

закону. За предметною ознакою вона належить до третього виду, а за напрямом дії є протилежною диференціації.

Це й виводить **другу вісь поділу**. Кожен обсяг можна не лише змінювати, а змінювати у двох напрямках - розширюючи або звужуючи, - і саме цим пояснюється парність, яку доктрина фіксує як даність. Обсяг злочинного розширює криміналізація і звужує декриміналізація; обсяг караного розширює пеналізація і звужує депеналізація; обсяг кримінальної відповідальності розширює диференціація, збільшуючи кількість розрізняваних станів, і звужує уніфікація, зрівнюючи їх. Напрямок зміни є тією підставою, яку О. П. Горох і С. С. Коломієць назвали полярністю [128, с. 86], але застосували лише до двох перших пар; поширена на всі три, вона перетворює перелік на матрицю, де предмет задає рядок, а напрям - стовпець.

Умовна класифікаційна матриця заповнена повністю, і це її головна властивість. Кожній клітинці відповідає операція, яку доктрина вже описала й назвала, порожніх клітинок немає, а жодна з описаних операцій не претендує на дві клітинки водночас. Саме тому поділ є класифікацією, а не переліком: він проведений за єдиною підставою, доповненою напрямом дії, дає взаємовиключні види і вичерпує предмет, заданий поняттям методу. Перелік, отже, закритий - але закритий не сам по собі, а за предметною ознакою: доти, доки нормативно визначений обсяг вичерпується злочинним, караним і кримінальною відповідальністю, нової клітинки в матриці з'явитися не може.

Спільність засад усередині кожної пари, яку доктрина фіксує як незручність, за такого поділу стає очікуваною. Н. О. Пустова, розглянувши принципи декриміналізації, підсумовує, що «за змістом вони ідентичні принципам криміналізації» [88, с. 280], і подає це як результат, що підважує самотійність декриміналізації. Ідентичність засад, однак, є наслідком спільного предмета: операції однієї пари діють на той самий обсяг і тому керуються тими самими вимогами, розрізняючись напрямом дії, а не засадами. Протилежна вимога, щоб кожен метод керувався «власними, притаманними лише йому принципами» [33, с. 38], на матеріалі парних операцій не

витримується, і саме тому засаднича ознака питає про наявність засад, а не про їх виключність.

Дві одиниці, які доктрина в перелік вносить, до окресленої матриці не потрапляють, і причина в обох випадках та сама. Індивідуалізація кримінальної відповідальності власного обсягу не змінює, адже її результат стосується конкретної особи, і критерій, який це розводить, у доктрині вже сформульовано, хоч і для іншого явища, - декриміналізація «носить нормативний, а не індивідуальний характер» [71, с. 60]. Звідси пояснюється й те, чого доктрина не пояснює, оскільки індивідуалізація не має пари саме тому, що не має власного предмета в нормативному обсязі, а обернена залежність, яку описала Н. О. Гуторова [9, с. 75], пов'язує її не з протилежною операцією над тим самим обсягом, а з простором розсуду, що лишається після операції. Диференціація ж пару має, і цією парою є уніфікація.

Приватні методи не потрапляють до матриці з тієї самої підстави. Інститути, названі приватними методами, застосовуються щодо окремої особи і фундаментальних оцінок поведінки не змінюють [7, с. 19], отже не мають ні власного обсягу, ні нормативного результату. Поділ на основні та приватні методи, розглянутий на початку, виявляється тепер не поділом усередині роду, а межею роду, проведеною під виглядом поділу: він відокремлює методи від того, що методами не є, і позначає обидва боки одним словом.

Класифікацію, проведену за предметом, слід перевірити на тих явищах, які в класичний перелік не вміщалися, - саме вони показують, чи справді підстава витримує навантаження. Н. А. Орловська фіксує залишок із боку санкцій: наявність заохочувальних санкцій і примусових заходів, відмінних від покарання, означає, що «проблематика побудови кримінально-правових санкцій трохи ширша, ніж питання криміналізації/пеналізації» [129, с. 589]. Той самий залишок помітний із боку предмета політики, куди вносять заходи, що замінюють і підкріплюють покарання, лишаючи їх без віднесення до методу [13, с. 16]. За предметною ознакою обидві групи лежать усередині обсягу караного: це кримінально-правові засоби, передбачені за вчинене

діяння, і операції над ними охоплюються другим видом, якщо розуміти його через предмет, а не через етимологію покарання.

Наступне випробування стосується випадків, коли розтягується не перелік, а поняття окремого виду. Запровадження спеціальної конфіскації, за спостереженням В. О. Гацелюка, «дає підстави для розширеного тлумачення змісту криміналізації суспільно небезпечних діянь» [131, с. 78], бо коло злочинів не змінюється, а кримінально-правові наслідки розширюються. Матриця розв'язує цей випадок без розширення поняття: операція зачіпає обсяг караного, а не обсяг злочинного, тож належить до другого виду. Так само, Н. О. Антонюк слушно відмовляється вважати перерозподіл відповідальності між кодексом і законодавством про адміністративні правопорушення диференціацією кримінальної відповідальності: тут «можна говорити про диференціацію юридичної відповідальності» [50, с. 198], а не про операцію всередині кримінального права, - і предметна ознака дає той самий результат, бо змінюваний обсяг лежить поза межами галузі.

Найважче випробування стосується межі самого предмета. В. О. Гацелюк пропонує визнати некримінально-правові санкції засобами кримінальної політики, зазначаючи, що «варто визначити ці інструменти одними із засобів саме кримінальної політики» [80, с. 77]; І. Б. Газдайка-Василишин іде далі й називає застосування таких санкцій без вироку суду явищем, яке «у науковому вимірі це явище можна визначити як санкційну квазікриміналізацію» [130, с. 134]. Ці пропозиції стосуються не складу методів, а обсягу поняття політики, і матриця на них відповіді не дає - вона лише показує ціну відповіді: визнання засобів поза кодексом засобами цієї політики означало б, що предмет методу більше не вичерпується трьома названими обсягами, і тоді класифікацію довелося б проводити наново. Це і є єдина умова, за якої закритість переліку перестає діяти.

Явища, які доктрина час від часу подає як нові методи, матриця розподіляє без залишку. Рекриміналізація, тобто повторне введення заборони, скасованої раніше [132, с. 244], зачіпає обсяг злочинного і розширює його,

тобто займає вже зайняту клітинку: від криміналізації її відрізняє лише передісторія рішення, а передісторія ознакою методу не є. Метод кримінально-політичної ідентифікації, який І. В. Козич пропонує виділити «як сукупності способів виявлення, визнання та визначення (формулювання) проблеми, яка придатна до реагування і може бути вирішена кримінально-правовою політикою» [127, с. 34-35], цілеспрямованою операцією справді є, але предметом його є соціальна проблема, а завершується він сформульованим запитом, а не зміною обсягу; він передує виборів методу й готує його, лишаючись поза класифікацією з тієї самої підстави, з якої в ній немає моделювання і прогнозування (див. попередній підрозділ).

Диспозитивний метод відпадає за тією самою ознакою, і це визнає автор, який його обстоює. Е. М. Гануляк зазначає, що «диспозитивність у кримінальному праві - тільки риса методу правового регулювання» [17, с. 58], а предметом такого методу є поведінка учасників відносин, результатом же - рішення в конкретних відносинах. Те саме стосується методу заохочення [110, с. 153], який належить до того самого ряду. Управлінські методи прямого впливу, що з'являються на місці методів КПП у конструкції, яка «ґрунтується на методах прямого (укази, постанови, рішення, розпорядження) та непрямого впливу» [124, с. 156], відпадають ще раніше - на родовій ознаці, і застереження для цього вироблене в тому самому управлінському ряді: документи з такими назвами є «лише зовнішній вираз розпорядчої діяльності, засіб здійснення розпорядчого впливу» [123, с. 170-171].

Окремо стоять випадки, які подають як нові методи через зміну суб'єкта. Криміналізація, здійснена через офіційне тлумачення норми, «яке змінює обсяг забороненої цієї нормою поведінки без зміни її змісту» [91, с. 126], і декриміналізація, що настає, коли визнання статті неконституційною «однозначно має наслідком декриміналізацію діяння» [90, с. 31], у запропонованій уявній матриці займають ті самі клітинки, що й відповідні операції законодавця: предмет і напрям зміни в них ті самі, а змінюється носій операції, який є змінною характеристикою методу, а не його ознакою. Цей

прийом утримує матрицю від розростання щоразу, коли в полі зору з'являється новий суб'єкт, і дія його ширша за два названі випадки.

Так само розв'язується змішування методу зі способом його здійснення - остання перешкода, що заважає читати наявні переліки. Способи декриміналізації, які перелічує Н. О. Пустова, - реформування Загальної частини, виключення складу, звуження ознаки, виключення основного складу зі збереженням кваліфікованого, виключення альтернативних ознак - усі лежать усередині однієї клітинки [51, с. 255]; так само описані способи, якими «використання криміналізації як інструменту кримінально-правової політики в практиці законотворчості здійснюється» [26, с. 180]. Коли такі способи потрапляють в один ряд із методами, перелік росте, не змінюючи змісту. Зворотний приклад дає О. В. Острогляд, відмовляючись визнати методом міжнародне співробітництво, бо воно «входить в інші методи реалізації» [2, с. 185]: тут поглинання спрацьовує правильно, хоча обґрунтоване не предметом операції, а наслідками іноземного вироку.

Отож, як видається, перелік методів КПП *закритий, і закритий він шістьма одиницями у трьох парах: криміналізація і декриміналізація, пеналізація і депеналізація, диференціація й уніфікація кримінальної відповідальності*. Приклади застосування зазначеного переліку показано у Додатку Б.

Водночас, треба відмітити, що закритість ця не є ні істиною в останній інстанції, ні наслідком арифметичних операцій - вона впливає з того, що предмет методу, названий у його понятті, вичерпується трьома обсягами, а кожен обсяг припускає лише два напрями зміни. Спростувати таку закритість можна одним способом, а саме показати операцію, яка змінює нормативно визначений обсяг і при цьому не вміщається в жодну з клітинок.

Водночас класифікація лишається відкритою в іншому вимірі, і змішувати ці два виміри не варто. Відкритим є зміст кожного виду, адже перелік способів, якими здійснюється криміналізація чи диференціація, законодавча практика поповнює постійно, і це поповнення не зачіпає складу

методів. Відкритим лишається й коло суб'єктів, здатних здійснити операцію, - воно змінюється разом із компетенцією органів, не змінюючи ні предмета, ні напряду дії. Саме змішування цих вимірів зі складом методів і живило розростання переліків: те, що доктрина раз у раз подавала як нові методи, виявляється способами здійснення наявних, зміною суб'єкта або операціями, предмет яких лежить поза нормативним обсягом.

Звідси стає зрозумілим і різноманітність підходів. Відповіді, що здавалися конкурентними, описують ту саму матрицю з різною повнотою, оскільки перелік із чотирьох одиниць охоплює дві пари з трьох і залишає поза увагою третій обсяг; перелік із шести охоплює всі три пари, але замість уніфікації вміщує індивідуалізацію, яка нормативного обсягу не змінює; відповідь про два основні методи називає одну пару, а решту залишає в нерозкритому комплексі. Жодна з цих відповідей не помилкова в тому, що стверджує, - усі вони неповні в тому, чого не називають (критерій поділу), і саме тому їх не можна ні підсумувати, ні узгодити, доки не названо підставу поділу.

Межі запропонованої класифікації треба назвати прямо. Вона спирається на дефініцію методу, вироблену раніше. Якщо предмет методу буде окреслено інакше - ширше, з охопленням засобів поза кодексом, або вужче, - кількість рядків матриці зміниться, а разом із нею і склад переліку. Вона не розв'язує питання про місце індивідуалізації в системі кримінально-правових засобів, а лише показує, чому це питання не розв'язується в межах переліку методів. І вона не скасовує наявних поділів за обсягом дії, функцією чи мірою розсуду, адже кожен із них лишається придатним для свого питання, але жоден із них не є класифікацією методів, бо ділить не методи, а щось інше - сфери, стадії або повноваження.

2.3. Методи творення і методи реалізації кримінально-правової політики

Співвідношення, винесене в назву цього підрозділу, прийнято розв'язувати зіставленням переліків, адже зазвичай спершу встановлюють, у яких формах кримінально-правова політика реалізується, а потім до кожної форми приписують свої методи. Такий порядок припускає доведеним те, що якраз і треба довести, - що ряд методів не один. Перш ніж зіставляти форми, слід з'ясувати, що саме позначає слово «реалізація» в тих текстах, з яких ці форми беруться. Вітчизняні дослідження вживають його у двох несумісних значеннях, жоден текст їх не розводить, і саме з цього зсуву, а не з розбіжності поглядів на методи, постає враження двох рядів.

У першому значенні реалізація КПП - це її втілення в життя, протиставлене виробленню політики; законотворчість лежить усередині реалізації, а не поза нею. Саме так побудована дефініція О. В. Острогляда: метод (спосіб) реалізації КПП - це «система прийомів практичного здійснення, втілення у життя кримінально-правової політики» [2, с. 185]. Перелік, який стоїть поруч із цією дефініцією, охоплює криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію, диференціацію й індивідуалізацію кримінальної відповідальності [8, с. 196], і той самий склад відтворено в пізніших працях того самого автора [33, с. 36]. Криміналізацію тут названо методом реалізації, хоча здійснює її лише законодавець, - отже «реалізація» в цій формулі охоплює й нормотворення. Так само буде пару пеналізації й депеналізації В. Я. Медвідь, вказуючи, що «пеналізація та депеналізація виступають методами реалізації кримінально-правової політики, тобто є інструментами за допомогою яких держава вибудовує своє бачення суспільної небезпечності тих чи інших діянь» [134, с. 258], - і тут-таки суб'єктом залишено самого лише законодавця.

Це значення тримається і там, де категорії методу немає зовсім. В. В. Голіна, зводячи класичну четвірку до пари, визначає її так:

«Криміналізація і декриміналізація, пеналізація і депеналізація (у подальшому - криміналізація і декриміналізація) - процес правотворення, завдяки якому реалізується кримінально-правова політика держави» [41, с. 107]. Правотворення тут прямо названо тим, чим політика реалізується. У тому самому значенні побудована й праця Є. О. Письменського, назва якої пов'язує реалізацію політики з криміналізацією та декриміналізацією, а предметом має аналіз законодавчих ініціатив [30, с. 230-233].

Те саме значення тримається й поза власне кримінально-правовою доктриною. С. В. Корзун, будуючи теоретико-методологічну конструкцію КПП засобами науки державного управління, розводить формування політики і її реалізацію і місце для методів відводить саме реалізації, розуміючи під нею весь цикл від розроблення рішення до оцінки його наслідків [124, с. 155]. Ідеться про переказ, а не про цитату: у самому тексті реалізація описана як послідовність організаційно-методологічних процесів, і законотворення входить до неї нарівні з усім іншим.

Отже перше значення реалізації КПП не є особливістю однієї школи - воно є тим, як слово вживають тоді, коли протиставляють політику, що виробляється, політиці, що діє, а законотворчість лежить усередині реалізації, а не поза нею.

У другому значенні реалізація - це застосування закону, протиставлене його створенню. О. С. Тубелець будує на ньому всю працю і фіксує це прямо, адже «з метою позначення таких шляхів реалізації КПП більшість дослідників використовують термін “форми реалізації”» [133, с. 25], - після чого присвячує окремий розділ застосуванню КПП як формі її реалізації і доходить висновку, що «на правозастосовному рівні кримінально-правова політика знаходить своє вираження через правильність кваліфікації та правильність призначення покарання» [133, с. 125]. Те саме розмежування несе поділ функцій політики на нормотворчу і нормозастосовчу [18, с. 342], а в працях І. В. Козича суб'єктів прямо поділено «на суб'єктів творення (формування) та суб'єктів реалізації» [93, с. 166].

До речі, друге значення реалізації КППі теж не обмежене одним текстом, і воно теж здатне співіснувати з першим значенням у різних працях одного автора. І. В. Козич, розглядаючи засади політики, відсуває методи до останньої стадії циклу, бо «якщо визначення цілей і завдань має відношення до стадії вироблення і прийняття рішень у сфері кримінально-правової політики, то принципи, методи, технології пов'язані з практичною фазою всього політичного циклу, в межах якого здійснюються поставлені цілі і відбувається організуючий і регулятивний вплив на економічну, соціальну, правову сферу та інші об'єкти державної політики» [76, с. 149]. У дисертаційному дослідженні того самого автора криміналізація і пеналізація віднесені до нормотворчої функції [18, с. 342], тобто до стадії, яка тут названа стадією вироблення рішень. Обидва місця правильні кожне у своєму значенні слова, хоча жодне з них цього значення не називає.

Більше того, обидва значення можуть співіснувати в межах одного тексту, і найчіткіше це видно там, де автор мусив зробити з них робочий інструмент. Є. О. Письменський відкриває дослідження експертних оцінок формулою першого значення, оскільки «традиційно кримінально-правову політику як різновид соціальної діяльності прийнято розглядати з позиції двох взаємопов'язаних аспектів: її вироблення або формування та реалізації або втілення в життя» [43, с. 151]. Але критерій, за яким він далі добирає дві групи експертів, працює вже за другим значенням, адже до опитування залучено «десять суддів Верховного Суду (далі - ВС), які за своїми повноваженнями мають найбільший вплив на процес реалізації кримінально-правової політики і водночас працівників апарату ВС, які обізнані з проблемами її формування (практичні експерти)» [43, с. 152]. Реалізацію віддано суддям, формування - тим, хто готує узагальнення; втілення політики в життя, яким щойно була названа реалізація, тут звузилося до застосування норми.

У ще одній праці Є. О. Письменського цей зсув доведено до кінця. Суб'єктами реалізації названо правозастосовувачів - ідеться про «відсутність єдності правових позицій суб'єктів реалізації кримінально-правової політики з

принципових питань» [31, с. 304], - а суб'єктами формування названо народних депутатів, які зареєстрували законопроект, бо «суб'єкти формування кримінально-правової політики йдуть у зворотному напрямку й пропонують обмежити можливості для диференціації кримінально-правового впливу» [31, с. 305]. Отже у ранішій праці криміналізація й декриміналізація були способом реалізації політики, а в пізнішій та сама законодавча дія стала формуванням, протиставленим реалізації. Жодного застереження про зміну значення слова в текстах немає - його немає й ні в кого іншого з тих, хто пише про методи, хоч зсув торкається самої рамки, у якій ставиться питання про методи. Тому проблему цього підрозділу варто переформулювати: вона полягає не в тому, які методи належать реалізації, а в тому, чи існує операція, що дає нормативний результат (що є обов'язковою ознакою методу) і належить при цьому лише стадії застосування.

Відповідь на переформульоване питання не можна дістати з переліків форм реалізації, треба, як і в попередніх підрозділах, аналізувати, що саме ці переліки ділять. Окреслених схем у літературі декілька.

Найпоширеніша схема двочленна. П. П. Андрушко і А. А. Стрижевська розрізняють форму, у якій законодавець визначає коло караних діянь і диференціює відповідальність, і форму, у якій відповідальність індивідуалізується, а поряд виділяють «два аспекти кримінально-правової політики, залежно від суб'єктів її формування та здійснення, а саме: законодавчий (нормативний) та правозастосовний (судовий)» [29, с. 123]. Обидва поділи проведено за тим самим критерієм - за суб'єктом і видом його діяльності. Ту саму двочленність дає О. В. Острогляд, коли розводить суб'єктів політики за формами правотворчості й правозастосування, а решту осіб відносить до учасників: суб'єктом він називає того, кому «належить активна цілеспрямована роль в процесі формування чи (та) реалізації кримінально-правової політики» і для кого така роль складає частину основної діяльності [32, с. 97]. Методів до цієї схеми не прив'язано взагалі.

М. В. Шепітько твердить, що політика протидії злочинам у сфері правосуддя «має щонайменше дві форми реалізації на правовому рівні: правотворчу та правозастосовну» [59, с. 168], але йдеться в нього про кримінальну політику в широкому значенні, а не про КПП. До того ж його правотворча форма всередині себе виявляється замкненим циклом процедур, що завершується контролем реалізації [59, с. 169], - а такий опис пасує будь-якій практичній діяльності й нічого специфічного для методів не додає. Натомість цінним є його застереження, що залежність правозастосування від правотворчості «не є абсолютним», бо суб'єкти й способи впливу на них «залишаються незмінними та досить обмеженими» [59, с. 174]: воно стосується меж дієвості результату, а не складу методів.

Тричленну схему вводить В. Н. Кубальський, вказуючи, що «в теорії кримінального права визначено, що кримінально-правова політика здійснюється в трьох формах: правотворчій, інтерпретаційній та правозастосовчій» [60, с. 209]. Ці самі три позиції з'являються в літературі ще раз - але вже не як форми політики, а як види діяльності її суб'єктів. Е. М. Гануляк розподіляє суб'єктів за характером дії з нормою. За його переліком, особливих проблем не виникає щодо тих, хто здійснює «нормотворчу (Верховна Рада України, президент України, Кабінет Міністрів України тощо), нормороз'яснювальну (Конституційний Суд України, Верховний Суд України) чи нормозастосувальну (суди, органи кримінальної юстиції) діяльність» [114, с. 117]. Члени обох поділів збігаються, адже правотворча форма відповідає нормотворчій діяльності, інтерпретаційна - нормороз'яснювальній, правозастосовча - нормозастосувальній. Це не дві осі, а один поділ під двома назвами, і сам цей збіг показує, що ділить він не форми політики, а характер дії з нормою.

Поруч зі схемами форм існують і схеми рівнів, і їх легко прийняти за відповідь на те саме питання. М. О. Красій вибудовує рівні політики як доктринальний, законодавчий і правозастосовний, пов'язуючи через них дві підсистеми політики у сфері боротьби зі злочинністю [47, с. 187-188].

В. І. Борисов і П. Л. Фріс, розрізняючи суб'єктів політики й тих, хто в ній лише бере участь, окремо виділяють програмний рівень [5, с. 21-22]. Обидві побудови корисні, але жодна з них не є поділом методів: вони відповідають на питання, де політика твориться і де виявляється, а не на питання, якими операціями вона здійснюється.

Решта схем форм навіть не називає. У дослідженні реалізації КПП воєнного часу поділ проведено по рівнях - нормотворчому і правозастосовному, - а самі форми до розгляду не входять [31, с. 301, 303]. Ю. В. Орлов і Н. О. Прибіткова замість форм подають чотири виміри, у яких політика має перебувати у фокусі, додаючи до правотворчості правореалізацію, правозастосування та ідеологію [66, с. 40]. Н. О. Пустова описує рух політики етапами правового забезпечення реалізації [51, с. 254], і етапи ці, як вона сама показує далі, побудовані на описі криміналізації і механічно перенесені на протилежну операцію.

Показовий і той випадок, де замість форм подано стадії. Н. О. Пустова відкриває розгляд формулою, що належить першому значенню слова: «Одним із способів реалізації кримінальної політики є декриміналізація у вигляді виключення діяння із кримінально протиправних» [51, с. 253], - тобто законодавча дія названа способом реалізації. Далі в тому самому тексті рівень зміщується, адже те, що раніше було одиницею переліку, дістає власні методи, а поряд вибудовуються етапи правового забезпечення реалізації [51, с. 254]. Етапи ці, як видно з їх опису, побудовані на послідовності криміналізації і перенесені на протилежну операцію без переробки. Отже й тут ділиться не склад методів, а рух одного явища, до того ж описаний за зразком іншого.

Звідси видно спільну рису всіх цих схем. Жодна з них не називає операції, яка була б методом в одному ряду і була б відсутня в другому; вони ділять або стадії одного процесу, або види діяльності суб'єктів, або виміри, у яких політику належить розглядати. Частина розбіжностей між ними взагалі не є розбіжністю форм: там, де один автор бачить окрему форму, другий бачить спосіб здійснення тієї самої операції, і розведення методу та способу,

проведене в попередньому підрозділі, знімає ці випадки без будь-якого втручання в склад переліку. Тому перелік форм реалізації не може ні підтвердити існування другого ряду методів, ні спростувати його: він відповідає на інше питання.

Одна позиція в цих схемах усе ж заслуговує на окремий розгляд, бо виглядає не стадією і не видом діяльності, а справжнім кандидатом у самостійну форму. Це тлумачення. Воно стоїть посередині тричленної схеми [60, с. 209], і воно ж окремою позицією входить до предмета науки КПП: П. Л. Фріс відносить до цього предмета питання тлумачення кримінального закону поряд із питаннями його застосування [13, с. 16], хоча перелік методів у тому самому тексті замикає на класичній четвірці. Отже, тлумачення визнано самостійним предметом і не визнано методом, а підстави такого рішення не названо.

Результативна ознака дає тут несподівано певну відповідь. Офіційне тлумачення справді здатне змінити нормативно визначений обсяг, адже Р. Л. Максимович відносить до способів криміналізації «офіційного тлумачення кримінально-правової норми, яке змінює обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту» і показує це на конкретному рішенні органу конституційної юрисдикції, після якого «шляхом офіційного тлумачення кримінально-правової норми здійснена криміналізація діянь щодо відомостей про майновий стан особи та інші персональні дані» [91, с. 126, 128]. Результат має нормативний характер і зачіпає обсяг злочинного, тобто ознака витримана.

Прикметно, що там, де тлумаченню все-таки знайдено самостійне місце, його поставлено не в ряд форм і не в ряд методів. І. В. Козич відносить його до службового шару діяльності, вказуючи, що «функції КПП доцільно поділити на три групи: формуючі (формування запиту, визначення ресурсів, нормотворча), реалізаційні (нормозастосовча, контрольна) та сервісні (тлумачувальна, інформаційно-комунікаційна)» [93, с. 166]. Тлумачувальна функція стоїть тут поряд з інформаційно-комунікаційною, тобто серед того,

що обслуговує здійснення політики, а не серед того, чим воно здійснюється. Це розміщення узгоджується з тим, до чого веде результативна ознака: там, де тлумачення дає нормативний результат, воно є способом здійснення методу, а там, де не дає, - умовою, за якої результат методу застосовується.

Але саме тому тлумачення не є формою, що стоїть поряд із правотворчістю. Операція, яку описує наведений випадок, за предметом і напрямом зміни є криміналізацією, здійсненою іншим суб'єктом; так само в протилежному напрямі діє визнання статті неконституційною, що, за В. О. Гацелюком, тягне декриміналізацію діяння [90, с. 31]. Прийом, вироблений у попередньому підрозділі, застосовний і тут: зміна суб'єкта дає новий спосіб здійснення методу, а не новий метод. Якщо ж тлумачення не має нормативної сили - а саме таким є тлумачення доктринальне й тлумачення в судовому рішенні у конкретній справі, - воно нормативного обсягу не змінює і за результативною ознакою відпадає. Тим самим розв'язується й випадок правових позицій Європейського суду з прав людини, які Ю. В. Орлов і Н. О. Прібиткова відносять до того, що має значення «для тлумачення і застосування кримінально-правових норм» [66, с. 40]: вони є формою виявлення політики й умовою застосування результату, а не операцією над обсягом.

Отже інтерпретаційна позиція не додає ряду. Вона додає спосіб і суб'єкта - і тим самим переводить питання про два ряди методів у питання про коло суб'єктів, яке треба розглянути окремо, бо саме на ньому доктрина розходиться найбільше.

Одна відповідь на це питання звучить як монополія законодавця. О. В. Острогляд формулює її з єдиним винятком, а саме «суб'єктом криміналізації та декриміналізації є тільки законодавець (за виключенням негативної правотворчості КСУ)» [10, с. 80]. Л. В. Павлик доходить того самого щодо іншої пари, вказуючи, що «суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності та диференціації покарання є винятково законодавець» [78, с. 261]. В. Я. Медвідь додає до цього прямий висновок про суд: «судді є

лише виконавцями кримінального закону, а не суб'єктом пеналізації» [134, с. 261]. У працях Н. О. Пустової про принципи декриміналізації весь механізм їх урахування адресовано законодавцеві, а правозастосовний рівень постає лише адресатом результату [88, с. 280-281].

Найповніше цю позицію розгорнуто в Н. О. Антонюк, яка послідовно відкидає кожного з кандидатів у суб'єкти. Її висновок категоричний, адже «суб'єктом диференціації може бути лише законодавець» [50, с. 207], а щодо органу конституційної юрисдикції вона пояснює, чому його рішення не є винятком. На її думку, той «не розглядає норму в контексті можливої диференціації кримінальної відповідальності, він не ставить перед собою цих завдань, та й, зрештою, не має таких повноважень» [50, с. 209]. Прикметно, що при цьому категорії методу в її тексті немає взагалі - метод описано за метою, суб'єктом, об'єктом і підставою, але не названо методом.

Показово, як та сама доктрина називає форму методу. Н. О. Гуторова і Ю. А. Пономаренко, розглянувши пеналізацію як окрему операцію, доходять висновку, що «таким чином, формою пеналізації злочинів є кримінально-правова законотворчість - прийняття кримінального закону, внесення до нього змін та доповнень» [20, с. 61]. Формою методу виявляється законотворчість, а не стадія реалізації, і це найкоротший доказ того, що слово «форма» в ряді методів і те саме слово в ряді форм реалізації політики позначають різне. Також автори роблять застереження, якого прихильники монополії законодавця зазвичай не роблять, адже коло суб'єктів пеналізації вони окремо обговорюють щодо органу конституційної юрисдикції і щодо народу (хоча і гіпотетично) [20, с. 57-59].

Протилежна відповідь так само має носіїв, і вони не менш аргументовані. О. С. Тубелець відносить до суб'єктів КПП на законодавчому рівні не лише парламент, Президента й уряд, а й Конституційний Суд України разом із двома судовими інстанціями, залишаючи правозастосовному рівню самий суд [133, с. 37]. Е. М. Гануляк проводить межу не за гілкою влади, а за характером дії з нормою, і тому нормороз'яснювальна діяльність дістає в нього

окреме місце поряд із нормотворчою [114, с. 117]. Для органу конституційної юрисдикції вживають і назву «негативний законодавець» [45, с. 362-363]. Нарешті, В. О. Туляков, про що вже йшлося раніше, пропонує розширити коло ще далі, зазначаючи, що «потерпілі та спеціальні потерпілі, правопорушники, експерти, правоохоронці, суди, парламентарії та представники громадянського суспільства мають стати рівноправними учасниками процесів криміналізації та декриміналізації» [94, с. 191].

Звичайно, є й інші підходи. В. І. Борисов і П. Л. Фріс розводять суб'єктів політики й тих, хто бере в ній участь, за здатністю впливати на її зміст [5, с. 21-22]; те саме робить і поділ за ознакою належності такої ролі до основної діяльності особи [32, с. 97]. Обидва поділи стосуються участі в політиці, а не здійснення операції над нормою, і саме тому одні й ті самі органи потрапляють у них по-різному. В. В. Голіна показує наслідок цього змішування з протилежного боку, зауважуючи щодо права законодавчої ініціативи, що «удова гілка влади такої ініціативи не має, що порушує, на наш погляд, рівність гілок влади в Україні» [41, с. 111]. Суд бере участь у політиці й не має повноваження змінити норму - і ця пара ознак не суперечлива, доки участь і здійснення операції не ототожнюються.

Однак, як вже було аргументовано вище, суб'єкт є змінною характеристикою методу, а носій політики не тотожний суб'єктові методу. Орган конституційної юрисдикції не є носієм політики - він не формує її цілей і не обирає напряму; але він є суб'єктом окремого способу, яким операція над обсягом може бути здійснена. Так само розв'язується і випадок розширення кола учасників: пропозиція залучити потерпілих і експертів стосується процедури підготовки рішення, а не того, які операції над обсягом існують. Коло суб'єктів пояснює, хто здійснює операцію, і нічого не говорить про склад операцій. Правильний висновок із монополії законодавця - не той, що методи творення і методи реалізації утворюють два ряди, а той, що нормативний результат дає лише суб'єкт, уповноважений змінити норму.

У протилежному напрямі цей самий висновок працює ще виразніше. Ті, кого називають суб'єктами реалізації в другому значенні слова, - суди й органи правопорядку - нормативного обсягу не змінюють. В. Л. Шевченко, обстоюючи самостійну роль суду, описує її так: «Через індивідуалізацію відповідальності в обвинувальному вирокі суд “переводить” абстрактні приписи закону у площину конкретного кримінально-правового впливу» [135, с. 187]. Це точний опис дії над результатом методу, оскільки обсяг, установлений нормою, лишається таким, яким його встановлено, а змінюється міра впливу на конкретну особу. Ряд методів реалізації в другому значенні виявляється порожнім не тому, що правозастосування маловажливе, а тому, що його результат за природою інший.

Найсерйозніше заперечення цьому висновку дає розходження між нормативним станом і станом фактичним. Якщо десь в іншій групі й існує операція, здатна претендувати на назву методу, то це фактична декриміналізація. П. Л. Фріс описує її як самостійне явище кримінально-правової дійсності [15, с. 320], а В. О. Гацелюк фіксує її механізм твердженням про те, що «в той же час, відбувається фактична декриміналізація в певних сферах за рахунок зниження рівня застосування законодавства» [92, с. 32]. Явище безперечне, наслідки його для обсягу реально караного відчутні, і назва в нього та сама, що в методу.

Проте й тут результативна ознака відповідає заперечно, і критерій для такої відповіді сформульовано в самій доктрині. Н. О. Пустова, відмежовуючи декриміналізацію від звільнення від відповідальності, вказує, що останнє вирішується на рівні індивідуального правового акта, «водночас декриміналізація носить нормативний, а не індивідуальний характер» [71, с. 60]. Прикладений до фактичної декриміналізації, цей критерій відповідає однозначно: заборона лишається на місці, обсяг злочинного не змінюється, змінюється частота, з якою норма застосовується. Той самий висновок та сама авторка робить і щодо малозначності, вказуючи, що «сама по

собі заборона на нормативному рівні не усувається», а межі між злочинним і незлочинним правозастосовне рішення не зміщує [71, с. 60].

Проти цього можна навести ще один довід, і доктрина наводить його сама. О. С. Тубелець наполягає, що політичний вимір правозастосування недооцінено, адже «якщо законодавчий процес традиційно асоціюється з державною політичною діяльністю, то особливості здійснення правозастосовної діяльності вимагають окремого висвітлення її політичних аспектів» [133, с. 35]. М. І. Панов у тому самому ключі визнає правозастосовну практику складовою політики, додаючи, що вона «має базуватися на кримінальному законодавстві» [77, с. 4]. Обидва твердження слушні й жодного з попередніх висновків не зміщують, адже політичний характер діяльності й нормативний характер її результату - різні речі, і з першого другий не випливає. Практика є складовою політики й не є операцією над обсягом; саме тому вона здатна звести результат методу нанівець, не створивши жодного нового методу.

Так само влаштовані й інші випадки, у яких рівень застосування начебто перебирає на себе роль методу. Ю. А. Пономаренко показує, що при затвердженні угоди «конкретна міра покарання в цьому разі узгоджується сторонами угоди і суд, затверджуючи угоду, відтворює цю саму міру покарання у резолютивній частині свого вироку» [96, с. 69]; розсуд тут переміщується, але нормативний обсяг відповідальності лишається тим, який визначив законодавець. Ю. В. Орлов і Н. О. Прібиткова описують межу цієї автономії доволі різко, зауважуючи, що рівень безпосередніх правозастосувачів «здатен “поставити хрест” на цілепокладанні умовного законодавця» [66, с. 40], - і це теж твердження про дієвість результату, а не про операцію над обсягом.

Проте фактичний вимір дає дві речі, без яких картина була б неповною. Він дає мірило результату, бо саме розходження між установленим і застосованим показує, чи досяг метод того, заради чого його застосовано. І він же дає канал зворотного зв'язку, яким питання повертається з рівня

застосування на рівень творення. Д. О. Балобанова описує рівні політики як замкнене коло, у якому «відбувається перехід рівнів один в одного з отриманням на кожному з них нових якостей та проявів» [24, с. 154]. Працює цей канал і при оцінюванні конкретних норм: В. М. Пулик оцінює дотримання засад криміналізації за даними про реальні можливості правозастосувача, вважаючи визначальним «з'ясування реальних можливостей правозастосувача у частині виконання ним функціональних обов'язків та закріплення усіх ознак складу кримінального правопорушення у процесуальних документах» [87, с. 158]. Засади методу тут прикладено до збереження вже наявної норми - тобто рівень застосування постачає підставу для нової операції, але здійснює її все одно законодавець. До речі, в цьому ж контексті І. В. Козич вводить малі й великі кола КПП [18].

Лишається визначити місце індивідуалізації. І. В. Козич відносить її до методів прямо, стверджуючи, що «до таких методів цілком справедливо можна відносити й методи диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності» [18, с. 342], розподіляючи далі диференціацію та індивідуалізацію між нормотворчою і нормозастосовчою функціями. Д. О. Колодін іде ще далі й ставить за мету довести цю кваліфікацію, наполягаючи, що «зазначені методи не можуть ототожнюватися, оскільки диференціація належить до сфери правотворчості, а індивідуалізація - до сфери правозастосування» [49, с. 136]. Якщо прийняти ці положення, другий ряд методів начебто з'являється: у ньому стоїть принаймні одна одиниця.

Та сама проблема має і засадничий бік, який на перший погляд свідчить на користь двох рядів. Є. В. Лашук розводить засади за стадіями, зазначаючи, що «водночас саме принципи права (у тому числі кримінального) використовуються суб'єктами кримінально-правової політики на етапі її реалізації (тобто принципи кримінального права використовуються, в основному, під час реалізації кримінально-правової політики, а не під час її формування)» [61, с. 170]. Якщо стадії мають різні засади, то, здавалося б, мають і різні методи. Проте на тій самій сторінці автор твердить, що «усі

принципи кримінального права є продуктом (результатом) кримінально-правової політики» [61, с. 170], тобто засади, якими керуються на другій стадії, самі є результатом операцій, здійснених на першій. Поділ засад за стадіями ділить засади, а не методи, і підтверджує скоріше зворотне, адже виходить, що одна операція готується одними засадами і застосовується за іншими, лишаючись тією самою операцією.

Показово, що є й протилежне вирішення проблеми: М. О. Красій зводить обидві операції в один напрям, спільний для двох підсистем політики. Вона стверджує, що «диференціація кримінальної відповідальності та її індивідуалізація в обвинувальному вирокі суду є напрямом кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики спрямованим на встановлення законодавчої межі караності, удосконалення закону про кримінальну відповідальність та винесення обвинувальних вироків з індивідуальним покаранням кожному суб'єкту злочину» [46, с. 141]. Законодавча межа караності й індивідуальне покарання стоять тут у межах одного напрямку, а не в двох рядах, і саме так вони й працюють, оскільки перше встановлює межі, у яких визначається друге.

Крім того, Н. О. Гуторова, вводячи цю пару в перелік методів, визначає першу з них так: «Диференціація кримінальної відповідальності (формальний метод) являє собою здійснений законодавцем її поділ, дозування з урахування певного роду обставин, метою якого є створення для суб'єкта правозастосування певного режиму при визначенні міри відповідальності за вчинений злочин» [9, с. 75]. Результат диференціації названо режим, у якому діє правозастосувач. Індивідуалізація ж відбувається всередині цього режиму: вона не встановлює його меж і не зміщує їх, а обирає точку в уже встановлених межах.

Виходячи із викладеного вище, диференціація діє на нормативно визначений обсяг кримінальної відповідальності й тому лишається методом, а індивідуалізація власного предмета в нормативному обсязі не має, бо її результат індивідуальний. Обернена залежність, яку доктрина фіксує між

ними, пов'язує не дві операції над тим самим обсягом, а обсяг операції з простором розсуду, що лишається після неї.

До речі, цю єдність було сформульовано ще до того, як в літературі з'явилася категорія методу як усталеного поняття. П. Л. Фріс визначає пеналізацію як явище, що охоплює обидві стадії. Вчений пише, що «пеналізація являє собою синтетичний процес, який складається з нормативного визначення характеру караності діянь та практики призначення покарання за конкретний злочин» [1, с. 58]. Слово «синтетичний» тут точне, адже нормативне визначення і практика призначення не два процеси, а два боки одного, з яких лише перший змінює обсяг. Пізніший розвиток доктрини розвів ці боки за суб'єктом і подекуди перетворив їх на два методи; результативна ознака повертає їх у ту єдність, у якій вони були описані.

Отож, ряд методів КПП один - той самий, що замкнений за предметною ознакою, - і «творення» та «реалізація» розрізняють не методи, а стадії, на яких діє результат методу. Метод дає нормативний результат, і дає його лише там, де норма створюється чи змінюється; той самий результат далі діє на стадії застосування, визначаючи межі, у яких вирішується доля конкретної справи. Операції, яка давала б нормативний результат і належала б винятково стадії застосування, у вітчизняних дослідженнях не виявлено, оскільки усі кандидати на таку роль виявляються або способами здійснення наявних методів іншим суб'єктом, або діями над результатом методу, або фактами про його дієвість.

Тому, вираз «метод реалізації КПП», яким користується майже вся література, є правильним у першому значенні слова, бо метод справді є способом, яким політика втілюється в життя. Хибним він стає лише тоді, коли «реалізація» мовчки набуває другого значення і починає протиставлятися творенню, - тоді ім'я методу починає суперечити тому, що метод робить, і з'являється потреба шукати для стадії творення окремий ряд. Щоб уникнути цього, видається придатним вживати назву *«методи здійснення кримінально-правової політики»*, залишивши слова «творення» і «реалізація» для стадій, і

називати стадію щоразу, коли йдеться про те, де саме операція відбувається і де діє її результат.

Даний висновок спирається на результативну ознаку методу, вироблену раніше. Якщо визнати методом і те, що дає ненормативний результат, другий ряд негайно відновиться, а разом із ним і потреба ділити методи за стадіями. Вона не визначає місця індивідуалізації в системі кримінально-правових засобів, а лише показує, чому це місце не знаходиться в переліку методів; відповідь на це питання лежить у розгляді правозастосовного рівня. І вона не заперечує корисності поділів на форми реалізації, адже кожен із них правильно ділить стадії процесу, види діяльності суб'єктів або виміри, у яких політику слід розглядати, - але жоден із них не ділить методів, а тому й не може бути підставою для висновку про два ряди.

2.4. Методи кримінально-правової політики у взаємодії із суміжними політиками та в зовнішньому вимірі

Система методів, окреслена предметом впливу і напрямом зміни нормативного обсягу, має дві критичні зони, де її повнота найменш очевидна. Одна пролягає там, де кримінально-правова політика стикається з іншими складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю, друга - там, де рішення про обсяг злочинного і караного ухвалюється або готується поза національною правовою системою. В обох випадках доктрина описує явища, яких у переліку методів немає, а саме координацію, узгодження, гармонізацію, імплементацію, апроксимацію, міжнародне співробітництво. Проблема, відтак, полягає не в тому, чи існують ці явища, а в тому, чи є вони операціями того самого роду, що криміналізація або пеналізація, і чи зачіпають вони той предмет, яким перелік методів замкнено.

Перш ніж питати, чи має взаємодія власні методи, варто з'ясувати, між чим вона відбувається. Відповіді, які дає вітчизняна доктрина на питання про будову політики у сфері боротьби зі злочинністю, здаються більш менш

однаковими, але при ближчому розгляді відповідають на різні питання, і саме тому їх не вдається ні узгодити, ні протиставити.

Найпоширеніша відповідь виділяє складові за методами. П. Л. Фріс, виділивши кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну (профілактичну) складові політики в сфері боротьби зі злочинністю, пов'язує галузеву специфіку з інструментарієм: кожна з галузей права, на нормах яких політика здійснюється, «має свою специфіку, накладає певний відбиток на форми й методи реалізації» [16, с. 11]; до предмета науки про цю політику віднесено «координація (узгодження) методів впливу на злочинність між складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю» [13, с. 16]. Ю. В. Луценко прикладає ту саму ознаку до спірного випадку, обстоюючи самостійність оперативно-розшукової складової саме через властиві їй методи [63, с. 86-87].

Інша відповідь спирається на засіб. О. В. Острогляд відмежовує кримінально-правову політику від решти складових тим, що вона «в протидії злочинності оперує кримінально-правовими засобами (що, крім іншого, відрізняє її від інших складових політики у сфері протидії злочинності (кримінально-процесуальної політики, кримінально-виконавчої політики, кримінологічної (профілактичної) політики))» [32, с. 98]. Ще одна відповідь шукає підставу не в інструменті, а в тому, що об'єднує систему: Е. М. Гануляк, викладаючи позицію П. Л. Фріса, пише, що «саме інтерес є тим фундаментом, на підставі якого здійснюється виділення та внутрішня структуризація політики у сфері боротьби зі злочинністю» [113, с. 151], а кримінально-правова політика є в цій системі системоутворювальним елементом, бо визначає основні об'єкти, щодо яких боротьба ведеться.

Водночас, В. Н. Кубальський підтримує позицію А. П. Закалюка, за якою «точніше говорити не про кримінально-правову, кримінологічну чи іншу політику, а про реалізацію державної політики щодо протидії злочинності кримінально-правовими, кримінологічними та іншими засобами» [60, с. 209]. Заперечення адресоване поділу політик, але слово «реалізація» вжите тут у

значенні втілення політики в життя, а не рівня застосування закону; якщо цього не помітити, теза читається як твердження про стадії. По суті вона не скасовує поділу, а переносить його з політик на засоби - тобто виявляється близькою до тієї самої відповіді, яку дає поділ за засобом.

Друге заперечення адресоване не політикам, а наукам. О. М. Храмцов, підтримуючи позицію М. І. Хавронюка, доходить висновку, що кримінальне право і кримінологія лише штучно роз'єднані, а «насправді це єдина наука, а також єдина галузь права і єдина навчальна дисципліна» [103, с. 132]. Той самий автор на сусідній сторінці подає кримінально-правову політику не як складову системи політик, а як один із напрямів впливу на злочинність поряд із загальносоціальним і спеціально-кримінологічним, зазначаючи, що «комплексність протидії злочинності полягає у впливі на неї по таким напрямкам» [103, с. 130]. Відмінність предметів тут не суто словесна, оскільки М. Ю. Валуйська показує, що в кримінології криміналізація означає «антисоціальний процес, що полягає у набутті певним об'єктом криміногенних властивостей» [74, с. 63], тобто питання про єдність наук не тотожне питанню про єдність політик.

Отже, розбіжність відповідей знімається не вибором між ними, а розведенням питань по суті, оскільки одні автори ділять політики, другі - напрями впливу на злочинність, треті - науки, і заперечення теж звернені до різних поділів. Питання про власні методи взаємодії має сенс лише в межах першого з них, і далі йдеться тільки про нього.

Якщо метод є цілеспрямованою операцією, предметом якої служить нормативно визначений обсяг злочинного, караного і кримінальної відповідальності, то розрізнення складових за методами і розрізнення їх за засобом є одним твердженням, висловленим з двох боків. Дійсно, засіб указує на галузь, нормами якої політика оперує, а метод - на операцію, якою цей нормативний матеріал змінюють. Складова, що діє засобами матеріального кримінального права, тим самим має справу з обсягом злочинного і караного, і навпаки. Розбіжність між двома формулюваннями виникає лише тоді, коли

метод розуміють як прийом впливу на людей, а не як операцію над нормативним обсягом. Підстава ж, запропонована через інтерес, відповідає на інше питання: вона пояснює, чому складові утворюють систему, а не набір, але з неї не випливає ні перелік операцій, ні їх предмет.

Тому, будь-яка суміжна з КПП складова має власні методи не тому, що вона суміжна, і не тому, що має власних носіїв та власні завдання, а тому, що має власний нормативний обсяг, який її операції змінюють. Кримінально-виконавча політика діє на обсяг і порядок виконання покарання, процесуальна - на порядок провадження; якщо ж сукупність прийомів, яку називають методами складової, такого обсягу не має, то перед нами не ряд методів політики, а щось інше, хоч би як воно називалося.

Саме це показує звернення до текстів, у яких суміжні політики свої методи проголошують. О. О. Пашенко, розбираючи поширену дефініцію кримінально-виконавчої політики, зауважує, що сфера виконання покарань «має свої власні форми та методи, які, звісно, є спеціальними відносно форм і методів „усього“ державного управління» [98, с. 100]. В. А. Кирилюк висловлюється ще певніше: організаційно-управлінські засади цієї політики та її функції «мають базуватися саме на основі її специфічного методу (як імперативного так і диспозитивного)» [82, с. 347-348].

Проте перелік, який дістає така заявка, складається не з операцій над нормативним обсягом. В. В. Василевич, розглядаючи кримінологічну політику, визначає метод як «спосіб організації практичного і теоретичного освоєння кримінальної дійсності» [81, с. 138] і перелічує сім спеціальних методів - від системно-функціонального і соціологічного до формально-логічного, імперативного й диспозитивного [81, с. 138-142]. Частина цього переліку належить до методів пізнання, решта перенесена з теорії правового регулювання, і жодна одиниця не змінює обсягу злочинного, караного чи відповідальності. Прикметний і зворотний випадок: В. В. Голіна, описуючи стратегію зменшення можливостей учинення злочинів, називає методом цієї стратегії саме правове регулювання - «При таких обставинах правове

регулювання суспільних відносин - важливий метод зазначеної стратегії» [136, с. 425], тобто те, що з погляду кримінально-правової політики є її власним інструментарієм, з погляду суміжної політики виявляється одним із її методів.

Той самий результат дає й управлінський опис суміжної політики. І. С. Яковець, розкладаючи методи оптимізації виконання покарань на групи, виділяє серед них «основні види правових методів» і розподіляє їх за галузевою належністю відносин - на кримінально-виконавчі, адміністративно-правові, цивільно-правові й трудові [123, с. 173]. Правовий метод суміжної політики розпадається, отже, на методи правового регулювання кількох галузей, тобто належить до іншого ряду, ніж операції, якими змінюють закон про кримінальну відповідальність.

Окремої уваги заслуговує наднаціональний матеріал, і цінний він саме тим, що лежить поза вітчизняною доктриною. Ю. І. Микитин показує, що кримінально-процесуальна політика Європейського Союзу «реалізується через систему взаємопов'язаних методів - від взаємного визнання та гармонізації до посиленого співробітництва та оперативної координації» [144, с. 4.70], причому кожен із названих має власний нормативний матеріал: взаємне визнання діє на умови виконання рішень, ухвалених в іншій державі, гармонізація через мінімальні стандарти - на обсяг процесуальних прав і на допустимість доказів. Там-таки проведено межу, якої вітчизняна доктрина суміжних політик не формулює: органи, що координують розслідування й забезпечують обмін інформацією, «не створюють нових норм, а забезпечують ефективність існуючих інструментів» [144, с. 4.69]. Розрізнення між операцією над нормою і забезпеченням її дієвості виведене тут із самого матеріалу, а не запозичене з теорії політики, і збігається з результативною ознакою, покладеною в основу цього розгляду.

Узагальнення тут помірне, але потрібне для подальшого, оскільки заявлені власні методи суміжних складових здебільшого однорідні не методам кримінально-правової політики, а методам пізнання, методам правового

регулювання або методам державного управління; там же, де вони однорідні, складова має власний нормативний обсяг, на який її операції діють. Тому питання про взаємодію не можна ставити як питання про зустріч двох рівнозначних переліків операцій, бо, зазвичай, така зустріч відбувається значно рідше, ніж припускає доктринальна мова про координацію методів.

Якщо власних методів взаємодії немає, лишається з'ясувати, чим вона забезпечується насправді. Найпростіший канал - розподіл меж. Д. О. Грицишен, простежуючи, як держава протидіє економічній злочинності, показує, що межі дозволеного встановлюють галузеві політики, а кримінальна кваліфікує їх перетин. Автор пише, що «у свою чергу державна кримінальна політика визначає перетин зазначених меж як вид злочину та спрямована на формування системи протидії таким економічним злочинам» [125, с. 103], і те саме він відтворює на прикладі оподаткування [125, с. 104]. Обсяг злочинного формується тут не однією політикою: одна проводить межу, друга робить її перетин караним.

Той самий розподіл працює і там, де межу встановлює не політика, а позаправова галузь знань. Н. О. Гуторова, розглядаючи криміналізацію заподіяння шкоди здоров'ю, доходить висновку, що «саме медики, а не юристи, мають вирішувати, наскільки небезпечною є та або інша шкода здоров'ю людини», а разом із цим - установлювати нижню межу криміналізації і критерії диференціації караності [137, с. 43]. Зміст критерію надходить ззовні, операція лишається всередині: кримінальне право формулює заборону і визначає караність, але не вирішує, де проходить поріг шкоди.

Узгодженість забезпечують і спільні засади. В. І. Борисов та П. Л. Фріс пояснюють її саме через них, вказуючи, що «що наявність єдиних основних принципів для всіх елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю служить їх координації, узгодженню напрямів та методів реалізації» [5, с. 30]. М. О. Красій розвиває це до системи спеціальних принципів, спільних для кримінально-правової та кримінально-процесуальної складових, і зазначає, що «завдання впливають із функцій та реалізуються відповідними методами

кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики» [47, с. 67], тобто спільними для двох політик виявляються завдання і засади, а не самі операції.

Окремий канал - забезпечення рішення даними, яких кримінальне право самостійно не здобуває. В. В. Голіна формулює це прямо, стверджуючи, що «соціальна обумовленість криміналізації/декриміналізації повинна доказуватися науковими дослідженнями» [41, с. 113], а в іншій праці розгортає вимогу до конкретного порядку дій, за яким рішенням має передувати «попереднього (перед вирішенням питання про криміналізацію) кримінологічного дослідження» причин, поширеності, латентності й прогнозованих наслідків [138, с. 414]. О. В. Острогляд переводить ту саму вимогу в процедурну площину, вносячи кримінологічну експертизу законопроектів до проекту концепції [11, с. 286]. Жоден із цих прийомів не є операцією над нормативним обсягом: вони готують рішення і обґрунтовують його, але самі обсягу не змінюють.

Ще один канал стосується не змісту рішень, а їх узгодженості в часі та за предметом. А. А. Мацола, як вже зазначалося, показує, що реактивне нормотворення воєнного часу розсинхронізовує складові, бо матеріальне рішення випереджає процесуальні й організаційні можливості його виконання [57, с. 142-143]. З іншого боку, та сама операція може належати предметові двох політик одночасно: М. О. Красій зараховує диференціацію відповідальності та її індивідуалізацію у вироку до спільного надбання двох складових, називаючи їх напрямом «кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики» [46, с. 141], а Л. В. Павлик розводить ту саму пару за суб'єктом уже на стадії виконання: «диференціація - це прерогатива законодавця, а індивідуалізація - органів і установ, що забезпечують виконання покарання» [78, с. 260].

Окремої уваги потребує випадок, коли той самий інструмент виявляється спільним для кількох політик. М. Ю. Кутепов описує моделювання (у попередніх підрозділах розглядався як кандидат на окремий

метод) як метод кримінально-виконавчої діяльності і водночас зазначає, що «моделювання як специфічний метод є синтетичною формою елементарної логіки і загальнонаукових методів порівняння, аналізу, синтезу, аналогії та інших» [120, с. 80]; у школі, що розробляє методи кримінально-правової політики (Фріс П. Л., Козич І. В. та ін.), моделювання названо загальним методом усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю [6, с. 18-21]. Інструмент, спільний для кількох складових і водночас зведений до загальнонаукових прийомів, власним методом жодної з них не є. Спільність, утім, буває й іншою: у праві Європейського Союзу механізм посиленого співробітництва прямо названо «методом, спільним для кримінально-процесуальної та кримінально-правової політики ЄС» [144, с. 4.68], і так само схарактеризовано методи стратегічного програмування [144, с. 4.69]. Різниця істотна, бо там спільним є інструмент двох політик, кожна з яких має відомий предмет, а тут - прийом, спільний для політики і для наукового пізнання взагалі. Тому сама лише спільність інструментарію про взаємодію нічого не доводить, доки не сказано, спільність із чим мається на увазі.

Найточніший опис того, що відбувається між складовими, дає М. Г. Колодзяжний, вказуючи, що кримінологічна і кримінально-правова політики «взаємодіють на засадах системності, взаємодоповнюваності та функціональної координації і не перебувають у відносинах жорсткої ієрархічної залежності» [139, с. 181]. Названо саме засади й координацію - не операції. Зворотний бік того самого спостереження дає Е. М. Гануляк, для якого «внаслідок спільності методів, джерел та суб'єктів підтверджено тісний взаємозв'язок між усіма підсистемами політики у сфері боротьби зі злочинністю» [17, с. 155]: спільність методів тут є доказом зв'язку, а не його механізмом, і методу взаємодії з неї не виникає.

Звідси висновок про механізм взаємодії між підсистемами політики в сфері боротьби зі злочинністю. Вона забезпечується не власними методами взаємодії, а узгодженням наявних методів кожної складової - через розподіл меж, спільні засади, спільне забезпечення рішень і узгодження в часі. Жоден

із цих прийомів не має власного предмета в нормативно визначеному обсязі й не завершується його зміною, а отже методом цієї політики не є; кожен із них, навпаки, передбачає, що операція буде здійснена тим, кому належить відповідний обсяг.

Варто повернутися до операції, яка виникає саме на межі політик і найбільше схожа на метод взаємодії. І. В. Козич відносить до функції формування запиту метод кримінально-політичної ідентифікації, розміщуючи його в тій зоні, де кримінально-правова політика працює разом із кримінологічною, і пов'язує вибір методу з функцією, яку майбутнє рішення має реалізувати [18, с. 342-343]. Ця операція справді розподіляє проблему між політиками - вирішує, чи належить вона до тих, які можуть бути розв'язані засобами кримінального права. Але завершується вона сформульованим запитом, а не зміною нормативного обсягу, і тому лишається передумовою вибору методу. Прикметно, що саме на межі політик найчастіше й виникають кандидати такого роду: тут ухвалюється рішення про те, чия операція буде застосована, і легко прийняти це рішення за саму операцію.

Зовнішні впливи на КПП виводять взаємодії на зовсім інший вимір. Д. О. Балобанова фіксує його як самостійну вісь, стверджуючи, що «кримінально-правова політика реалізується в двох напрямках: внутрішня та зовнішня кримінально-правова політика» [26, с. 244]. Матеріал цього виміру неоднорідний. адже до нього входять і рішення наднаціональних інституцій про коло міжнародних злочинів, і зобов'язання з міжнародних договорів, і узгодження національного законодавства з правом Європейського Союзу, і запозичення чужого досвіду.

Найближчим до методу тут є те, що П. Л. Фріс називає міжнародною криміналізацією. Розглядаючи зміст міжнародної кримінально-правової політики, він визначає її найістотнішим моментом «комплекс питань, пов'язаний із визнанням конкретних діянь такими, що належать до міжнародних злочинів», і позначає його дужкою «міжнародна криміналізація (декриміналізація)» [67, с. 116]. Предмет операції тут той самий - обсяг

злочинного; змінюються рівень, на якому вона здійснюється, і суб'єкт, який її здійснює. За тією самою логікою, за якою криміналізація, здійснена не парламентом, не визначається криміналізацією, міжнародна криміналізація не утворює нового виду: це та сама операція, винесена на наднаціональний рівень, звідки вона повертається до національного правопорядку як підстава для рішення законодавця. Звісно, таке рішення може проявитися, наприклад, у криміналізації.

Інакше стоїть справа з тим, що доктрина називає методами узгодження. П. Л. Фріс, окреслюючи євроінтеграційну перспективу, пише, що «визначаючи перспективні методи, за допомогою яких має здійснюватись українська кримінально-правова політика в напрямку євроінтеграції можна виділити наступні: асиміляція; гармонізація; оптимізація сфери кримінально-правової заборони» [4, с. 95-97]. Кожна з названих одиниць указує, у який бік і заради чого змінювати заборону, але не називає дії, якою її змінюють: гармонізація, за тим самим текстом, сама здійснюється в кількох напрямках, а оптимізація описує очікуваний стан законодавства. Є. В. Лащук, розводячи напрям і інструмент, сформулював критерій, який тут і спрацьовує. Мова йде про те, що «вектор політики держави не може бути спрямований, наприклад, на криміналізацію чи декриміналізацію. Останні виступають лише інструментом посилення або пом'якшення кримінально-правової репресії у певній сфері суспільних відносин» [52, с. 150]. Асиміляція, гармонізація й оптимізація стоять по інший бік цієї межі, бо вони задають вектор, який утілюється криміналізацією, декриміналізацією і пеналізацією.

Те саме показує найповніший вітчизняний доктринальний розгляд апроксимації у сфері кримінально-правового регулювання, здійснений професором В. О. Туляковим. Науковець, описуючи наближення національного законодавства до права Європейського Союзу, зазначає, що «більше десятка директив прямо пов'язані із реалізацією відповідальності у напрямі узгодженості криміналізації та пеналізації діянь із загальноєвропейськими стандартами» [126, с. 112]. Так, апроксимація

реалізується класичними операціями, а не поряд із ними, а наднаціональний матеріал дозволяє тут уточнити, чим саме задається вектор.

Ю. І. Микитин, аналізуючи позицію Я. Оуверкерк, розводить апроксимацію функціональну, яка «спрямована на забезпечення ефективності інструментів взаємного визнання і є похідною від нього», і самостійну, що «має власну мету, яка зводиться до захисту індивідуальних прав і не залежить від потреб транскордонного співробітництва» [144, с. 4.66]. Операціями ні та, ні та не стає; але розрізнення показує, що вектор може задаватися або потребою іншого інструмента, або самостійною метою, - і від цього залежить обсяг змін, яких він вимагає від національного законодавця.

Дефініція самої зовнішньої політики цю різницю стирає. М. О. Красій, яка спеціально звертається до зовнішньої кримінально-правової політики, визначає її як «складна та багатогранна система правових, політичних і міжнародних відносин, яка спрямована на боротьбу зі злочинністю, що має транснаціональний характер» [101, с. 279], а гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами називає серед того, що така політика забезпечує [101, с. 283]. У дефініції, побудованій через систему відносин, місця для операції не лишається, і гармонізація посідає в ній місце завдання.

Практика підтверджує це розведення з несподіваного боку. Л. М. Демидова, Д. П. Євтеєва і К. А. Новікова, оцінюючи законопроект про імплементацію норм міжнародного гуманітарного права, зауважують, що «гармонізація положень КК України з нормами міжнародного права не повинна втілюватися методом посилення інтенсивності кримінально-правового впливу» [140, с. 68]. Метод і мета тут розведені саме так, як цього вимагає предметна ознака: гармонізація є тим, заради чого діють, а посилення інтенсивності впливу - тим, чим діють, і застереження стосується вибору операції, а не її перейменування.

Зовнішній вимір має і власні обмеження, які вітчизняна доктрина описує найдетальніше в питанні про імплементацію. В. М. Попович, розглядаючи узгодження національного законодавства з міжнародним, наводить п'ять

способів такого узгодження і зводить їх до техніки виконання зобов'язань. Так, автором визначено, що «зводяться ці методи до сукупності спеціальних способів, правових заходів реалізації міжнародних зобов'язань країни» [122, с. 231]. Разом з тим автор обстоює думку, що «примат міжнародного права над вітчизняним не може бути беззастережним, а тим більше безмежним» [122, с. 234], виводячи межі такого примату з конституційних положень; виклад автора місцями різко полемічний, і його оцінні судження тут не переносяться. Межа, про яку йдеться, є межею підстави: зовнішнє зобов'язання дає підставу для операції, але не робить її здійсненою і не звільняє від конституційних обмежень. П. П. Андрушко та А. А. Стрижевська перелічують серед зовнішніх підстав змін кодексу міжнародні договори, рішення Європейського суду з прав людини і директиви Європейського Союзу [29, с. 126-127] - і всі вони працюють саме як підстави.

Найгостріший випадок зовнішнього виміру взаємодії КПП дає визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Ю. В. Орлов показує, що заявами парламенту про таке визнання «йдеться по суті про зміну об'єкту кримінально-правової охорони, акцент якої зміщується з виключно національних відносин на міжнародні» [141, с. 21], а в структурі кримінально-правових відносин замість держави з'являється міжнародний судовий орган [141, с. 18]. Носій методу і носій юрисдикції тут розходяться: держава, яка здійснила криміналізацію, не є тим суб'єктом, що застосовує результат. Це не додає нової операції до переліку, але показує, що суб'єкт методу і суб'єкт застосування його результату можуть належати різним правопорядкам, а сам результат при цьому зберігає силу.

Крім того, варто звернути увагу на те, що міжнародне співробітництво О. В. Острогляд не визнає окремим методом, бо воно «входить в інші методи реалізації, зокрема, до індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності» [2, с. 185]; аргумент побудовано на наслідках іноземного вироку, але результат збігається з тим, який дає предметна ознака, бо власного обсягу співробітництво не змінює. Превентивна криміналізація

транснаціональної злочинної діяльності, яку К. В. Юртаєва пропонує здійснювати з опорою на прогнозування [142, с. 345], змінює не предмет операції, а її підставу: заборона встановлюється за прогнозом, а не за наявною поширеністю діяння, і саме підстава, а не операція, відрізняє цей випадок від звичайної криміналізації.

Отже, зовнішній вимір не дає кримінально-правовій політиці нових методів. Він змінює підставу операції - нею стає міжнародне зобов'язання, наднаціональне рішення або прогноз; змінює суб'єкта, який операцію готує або застосовує її результат; і встановлює межі, у яких вона допустима. Предмет операції і напрям зміни обсягу лишаються тими самими, а те, що в цьому вимірі називають методами - асиміляція, гармонізація, оптимізація, апроксимація, імплементація, співробітництво, - є або векторами, або техніками виконання зобов'язань, або поглинається наявними операціями.

Лишається питання, від якого залежить чинність усієї побудови: чи вичерпується предмет методу трьома нормативними обсягами? Воно виникає саме на межах політики і в найгострішій формі поставлене щодо засобів, які лежать поза кодексом. В. О. Гацелюк, зіставивши режим персональних санкцій із режимом кримінального провадження за носіями небезпеки, суб'єктами і змістом правообмежень, доходить висновку, що «режим санкцій (як правовий інститут і як функціональну діяльність відповідних суб'єктів) варто розробляти, запроваджувати та реалізовувати в парадигмі кримінально-правової політики» [80, с. 77]. І. Б. Газдайка-Василишин, як про це вже було сказано, називає застосування таких санкцій безпековим органом без змагального процесу і вироку санкційною квазікриміналізацією [130, с. 134]. У м'якшій формі те саме питання ставить В. Я. Медвідь, поширюючи пеналізацію й депеналізацію на протидію адміністративним правопорушенням [134, с. 262].

Ці пропозиції описують реальне явище, але стосуються обсягу поняття політики, а не предмета її методу, і саме це розрізнення дає відповідь. Доти, доки кримінально-правова політика окреслюється засобами кримінального

права - а саме так її окреслює Л. М. Демидова, відносячи до змісту доктрини знання про «основні напрями розвитку державної кримінально-правової політики в сфері боротьби з кримінально караними правопорушеннями та їх запобігання виключно засобами кримінального права» [143, с. 159], - операція, яка не змінює жодного з трьох нормативних обсягів, методом цієї політики не стає, хоч би якій меті вона служила. Показово, що сам термін, яким описують застосування персональних санкцій, містить застереження: приставка в слові «квазікриміналізація» фіксує, що коло кримінально протиправних діянь лишається незмінним. Той самий результат, чітко зафіксований Н. О. Антонюк, дає предметна ознака й у внутрішньогалузевому випадку - перерозподіл відповідальності між кодексом і законодавством про адміністративні правопорушення диференціацією кримінальної відповідальності не є [50, с. 198].

Позитивний бік цієї відповіді важливіший за негативний. Праці, про які йдеться, описують не новий метод, а заміщення методу, бо становище, у якому держава досягає мети, не вдаючись до жодної з шести операцій, - через засіб іншої галузі, функціонально подібний до кримінально-правового. Місце такого спостереження - у питанні про межі застосування методу і про його дієвість, а не в питанні про його предмет. Матриця, яку пропонує Н. О. Пустова, розрізняючи охоронний, регулятивний і контрольний варіанти втручання держави [51, с. 255], розташовує кримінальне право як одну з можливостей, і вибір між ними передуює вибору методу, а не входить до нього.

Отож, ні взаємодія із суміжними складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю, ні зовнішній вимір не дають кримінально-правовій політиці власних методів і не розширюють предмета наявних. Обидва виміри діють на підставу операції, на коло її суб'єктів і на межі її допустимості, тобто на ті характеристики методу, які й раніше були визнані змінними, - і не діють ні на предмет, ні на напрям зміни обсягу, тобто на те, чим склад методів визначено. Взаємодія забезпечується узгодженням наявних методів кожної складової, а не окремим рядом операцій, і саме тому доктринальна формула про

координацію методів є точною: координують те, що вже є, а не створюють нове.

Це аргументовано окресленням кримінально-правової політики через засоби кримінального права, оскільки якщо це окреслення буде розширене й до цієї політики віднесуть засоби, що лежать поза законом про кримінальну відповідальність, зміниться не предмет методу, а сама політика, і поділ операцій доведеться проводити наново - для іншого предмета, з іншим складом і, найімовірніше, з іншими парами. Наведена у розділі класифікація методів КПП не розв'язує питання про те, чи є координація складових самостійним предметом дослідження, і не заперечує, що суміжні політики мають власні методи, - вона лише показує, що ці методи належать їхньому предметові, а не спільному простору між ними. І вона не оцінює обґрунтованості самих пропозицій щодо некримінально-правових засобів реагування, адже те, що вони не є методами кримінально-правової політики, нічого не говорить ні про їх допустимість, ні про їх дієвість.

Висновки до розділу 2

Перелік методів КПП закритий шістьма одиницями у трьох парах: криміналізація і декриміналізація, пеналізація і депеналізація, диференціація й уніфікація кримінальної відповідальності. Закритий він не сам по собі, а за предметною ознакою, оскільки доти, доки нормативно визначений обсяг вичерпується злочинним, караним і кримінальною відповідальністю, нової клітинки з'явитися не може. Закритість не вдалося спростувати ні зовнішньою перевіркою суміжних рядів, ні внутрішньою перевіркою матриці, ні стадійною, ні остаточною перевіркою самого предмета.

Класифікацію проведено за предметом впливу, доповненим напрямом зміни обсягу. Поділ не привнесено ззовні, бо предмет методу не є однорідним, і кожен із трьох його складників є самостійним обсягом, який операція здатна змінити, не зачіпаючи двох інших. Умовна матриця методів КПП заповнена повністю, порожніх клітинок немає, жодна з описаних операцій не претендує

на дві клітинки водночас - саме тому поділ є класифікацією, а не переліком. Відкритим лишається зміст кожного виду і коло суб'єктів, здатних здійснити операцію; змішування цих двох вимірів зі складом методів і є джерелом розростання переліків у доктрині.

Питання про методи реалізації дістало відповідь у формі доведення того, що цей ряд порожній. І він порожній не тому, що правозастосування маловажливе, а тому, що його результат за природою інший. Ряд методів один, а «творення» і «реалізація» розрізняють не методи, а стадії, на яких діє результат методу; уявна поява двох рядів постає з різного розуміння слова «реалізація», яку жоден текст не розводить з іншим конкурентним значенням. Звідси термінологічна пропозиція, прийнята як наскрізна: *вживати назву «методи здійснення кримінально-правової політики»*, залишивши слова «творення» і «реалізація» для стадій.

Ні взаємодія із суміжними складовими, ні зовнішній вимір не дають кримінально-правовій політиці власних методів і не розширюють предмета наявних. Власні методи має та політика, яка має власний нормативний обсяг, - і це загальніша форма предметної ознаки, бо вона відповідає не лише на питання, що є методом, а й на питання, чия це операція.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У ПРАВОТВОРЕННІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

3.1. Методи визначення меж злочинного: криміналізація і декриміналізація

Зміст операції, предметом якої є нормативно визначений обсяг злочинного, можна викладати двома різними способами. Один полягає в тому, щоб звести до купи все, що доктрина вже назвала: фактори, підстави, приводи, умови, принципи, способи. Такий виклад дає результат, у якому переліки неможливо ні узгодити між собою, ні використати для того, щоб сказати, де проходить межа обсягу злочинного, бо складені вони за різними підставами і відповідають на різні питання. Другий спосіб – визначити конкретні ознаки, і основа (в контексті методу КПП) для них уже вироблена в попередніх підрозділах, адже під методом КПП означена цілеспрямована операція з власною підставою і власними засадами, що має предметом нормативно визначений обсяг і завершується нормативною зміною цього обсягу. Розгорнута як послідовність питань - на чому/на якій підставі операція стає можливою, за якими засадами вона допустима, якими діями здійснюється і де перестає бути можливою, - ця рамка показує, що криміналізація і декриміналізація є не двома методами з випадково схожими засадами, а двома напрямками руху одного обсягу. Кожен крок цього доведення водночас проводить частину межі самого обсягу.

Підставу криміналізації доктрина розробила найповніше і водночас найменш узгоджено. На найзагальнішому рівні йдеться про фактори - обставини, під впливом яких операція відбувається або має відбуватися. В. О. Гацелюк розводить фактори і принципи за питанням, на яке кожне з них відповідає: фактори говорять, чому операція відбувається, принципи - як саме вона має відбуватися [83, с. 76]. Розведення відсікає значну частину того, що

подається як підстави: широкі суспільні явища факторами є, проте для дослідження впливу на конкретні операції надто загальні [83, с. 77]. Замість них автор, як уже зазначалося вище, пропонує стан, у якому втручання визнається необхідним, вказуючи, що «пропонується іменувати такий стан криміналізаційною ситуацією і вважати саме її наявність підставою для криміналізації» [83, с. 79]. Цінність конструкції не в назві, а в тому, що вона розводить обставини, які на операцію впливають, і обставини, які законодавець зобов'язаний урахувати; той самий автор зауважує, що в П. Л. Фріса вони розрізнені як фактично існуюче і бажане [83, с. 78].

Наступний рівень - власне підстава, і О. С. Бучинська визначає її так: «підстави криміналізації (декриміналізації) - це дійсні об'єктивні передумови, що відображають суспільну необхідність створення, зміни чи скасування кримінально-правової норми» [37, с. 51]. Формулювання ширше за звичні: воно охоплює не лише створення і скасування норми, а й її зміну, тобто покриває й операції над іншими обсягами. Поряд із підставою вживається категорія приводу, і саме її розведення з підставою дає найточніший інструмент, адже спираючись на джерела іншої правової традиції, та сама авторка фіксує, що привід - це «одинична (а значить, певною мірою і випадкова) подія, що привела в рух процес криміналізації (декриміналізації)» [37, с. 50], тоді як підстава відображає необхідність. Також названо й завдання, що з цього випливає, - розробити спосіб переходу від приводу до підстави. Завдання сформульоване і не виконане ні в наведеному тексті, ні в жодному іншому з розглянутих.

Наслідок прогалини фіксує В. В. Голіна, пишучи, що: «на жаль, визначення підстав, приводів, умов та порядку криміналізації і декриміналізації у вітчизняному законодавстві та у законодавстві більшості іноземних держав не існує» [41, с. 111]; як уже згадувалося, єдиним винятком автор називає кримінальний кодекс Іспанії. Питання про підставу, отже, не є суто теоретичним, бо, вочевидь, обсяг злочинного змінюється за правилами, яких у законі немає. Змістовно ж головну підставу названо однаково майже

всюди, адже на думку великої кількості авторів «стає зрозумілим, що головною підставою криміналізації/декриміналізації стає суспільна небезпечність діяння» [41, с. 110].

Є. О. Письменський дає цій підставі нормативну опору - частину першу статті 11 Кримінального кодексу України [95] - і категоричне формулювання: «Це вихідний критерій, ігнорування якого в процесі криміналізації призводить до нівелювання соціальної суті злочину» [30, с. 232]. Поряд стоїть вимога, сформульована П. Л. Фрісом як критерій доцільності [7, с. 23], у формулюванні Д. О. Балобанової - «Криміналізація діяння доречна тоді, коли немає й не може бути норми, що досить ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей права» [3, с. 177].

Обидві вимоги виглядають як внутрішні для кримінального права, і саме тут опис підстави найчастіше зупиняється. Тим часом зміст жодної з них кримінальне право не встановлює, що Н. О. Гуторова показує на прикладі посягань на здоров'я, стверджуючи, що «саме медики, а не юристи, мають вирішувати, наскільки небезпечною є та або інша шкода здоров'ю людини, а також встановлювати нижню межу криміналізації заподіяння шкоди здоров'ю» [137, с. 43]. Операція лишається кримінально-правовою, її критерій - ні: рішення про те, де починається шкода, ухвалюється поза межами тієї галузі, яка робить її заподіяння караним.

Те саме стосується й місця самої межі. Д. О. Грицишен описує розподіл, у якому одна політика встановлює межі дозволеного, а кримінальна «визначає перетин зазначених меж як вид злочину та спрямована на формування системи протидії таким економічним злочинам» [125, с. 103]; те саме показано на оподаткуванні [125, с. 104]. Автор говорить про державну кримінальну політику, тобто про ширшу категорію, і переносити його висновок доводиться із застереженням. Проте якщо зміст критерію надходить із позаправової галузі знань, а межа дозволеного проводиться суміжною політикою, криміналізація межі не створює - вона надає кримінально-правового значення межі, уже проведений поза нею. Це перше з обмежень, якими описується обсяг

злочинного: операція має владу не над тим, де лежить межа, а над тим, чи буде її перетин караним.

Обмеження помітне й у тому, як доктрина описує забезпечення операції. Вимогу попереднього кримінологічного дослідження В. В. Голіна формулює прямо і розгортає до переліку того, що має бути з'ясовано до рішення [138, с. 414]; засобом проти сваволі той самий автор називає кримінологічні дослідження, моніторинг і експертизу законодавчих актів [41, с. 110], а саму вимогу подає як обов'язок, оскільки «соціальна обумовленість криміналізації/декриміналізації повинна доказуватися науковими дослідженнями» [41, с. 113]. Водночас він висловлює пропозицію піддавати некримінальні засоби експериментальній перевірці до того, як застосовано кримінальні [136, с. 426], а О. В. Острогляд окреслює процедурний канал у виді кримінологічної експертизи проєктів актів [11, с. 286]. Жодне з цих положень не описує операції: усі вони описують те, що має їй передувати, і саме змішування двох груп різного порядку розширює переліки підстав. Межу підстави видно й там, де операція здійснюється за прогнозом: превентивна криміналізація, яку К. В. Юртаєва називає серед завдань політики [142, с. 345], не змінює ні предмета операції, ні її результату, а змінює підставу - замість наявної суспільної небезпечності діє прогноз її появи.

Зразків того, як підстави прикладаються до конкретної новели, доктрина дає небагато. А. А. Сорокін прикладає їх до статті про колабораційну діяльність, розводячи наявність суспільно небезпечної поведінки, її поширеність, зміну уявлень про небезпечність і моральних оцінок та недостатність некримінальних засобів [107, с. 71-73]. Прикладання виявляє те, чого не видно в переліку: підстави різномірні - частина описує стан діяння, частина - стан його оцінки суспільством. Той самий автор робить висновок, що стосується вже суб'єкта, стверджуючи, що «об'єктивність криміналізації є умовною, оскільки визнання діяння кримінальним правопорушенням залежить від волі законодавця» [107, с. 68]. Підстава, отже, не спрацьовує

сама: як зауважує С. В. Шевченко, «існування підстави криміналізації ще не означає автоматичну криміналізацію певного діяння» [39, с. 79].

Обидва тексти, у яких ця операція описана найдокладніше, обходяться при цьому без категорії методу: ні розгорнутий опис підстав [107, с. 71-73], ні огляд коливань обсягу злочинного [145, с. 5-8] цього слова не потребують. Питання про його необхідність належить, отже, постановці проблеми, а не викладові окремої операції.

Питання про те, чи має декриміналізація власну підставу, звучить як питання про самостійність одного члена пари, але відповідь визначає будову всієї пари (співвідношення загального-спеціального та спеціального-спеціального). Найкатегоричніше заперечення належить Ю. А. Пономаренку, який зазначив, що «ніякого власного змісту, власних підстав, правил тощо декриміналізація немає: її зміст, підстави й правила є контрадикторними стосовно змісту, підстав і правил криміналізації» [45, с. 373]. Додатковим аргументом того самого автора є неможливість прояву зворотного руху на рівні застосування [45, с. 373].

Обережніша позиція визнає спільність апарату, не знімаючи питання про специфіку. Вона полягає в тому, що «стосовно підстав, передумов, умов, способів та принципів декриміналізації, ... слід підкреслити, що тут можна використовувати ті ж що і в криміналізації (вони розроблені набагато ширше) з врахуванням специфіки зворотності процесу - декриміналізації» [10, с. 78]. Застереження про специфіку зроблене, але не розкрито; сама підстава названа стисло - відпадіння суспільної небезпеки [10, с. 80]. Дефініцію, що зводить процес і результат, дає Н. О. Пустова, визначаючи декриміналізацію як «процес встановлення втрати необхідності, допустимості й (або) доцільності кримінальної відповідальності за будь-яке діяння (дію або бездіяльність), що перестало мати достатній рівень суспільної небезпеки, і виключення подібного діяння з категорії кримінально караних (злочинних)» [71, с. 61]; близьке за змістом визначення, що спирається на визнання втрати небезпечності державою, раніше запропонував П. Л. Фріс [7, с. 27].

Заперечення самостійності спирається на контрадикторність (за Ю. А. Пономаренком) підстав. Вона справді є, і саме вона робить операції парою; проте з неї не випливає, що зворотний рух не має підстав, яких прямий не знає. В. О. Єгорова обстоює протилежне, зазначаючи, що «ми переконані, що декриміналізація має самостійну юридичну природу і, окрім критеріїв, виведених зі свого антиподу, має власні критерії, властиві тільки їй» [84, с. 178], і називає такий критерій - «усунення законодавчих помилок у процесі криміналізації» [84, с. 180]. Те саме фіксують К. Б. Марисюк і В. С. Канцір, вказуючи, що «безумовно, можлива декриміналізація і через необґрунтованість введення самої кримінально-правової заборони, тобто через ігнорування вироблених в теорії кримінального права та кримінології підстав криміналізації» [35, с. 193].

Ця підстава не має і не може мати відповідника в прямому русі, оскільки криміналізація не здійснюється на підставі власної помилки, бо помилка, якщо вона є, лежить у минулому рішенні, а не в діянні. Декриміналізація ж може мати підставою саме дефект попередньої операції - обставину, що належить не діянню і не суспільним відносинам, а самому методові. Пара, отже, не дзеркальна, адже у неї спільний предмет і контрадикторні підстави, але зворотний рух має ще одну підставу, яка лежить усередині методу і робить його здатним виправляти власний результат.

Асиметрія підтверджується й з боку оцінювання. Так, Д. О. Балобанова, пропонуючи режими спостереження за наслідками операцій, зауважує, що «той самий моніторинговий термін може застосовуватися і у випадках декриміналізації та депеналізації, однак до моніторингових заходів мають залучатися в такому випадку і статистичні дані інших контролюючих суб'єктів» [25, с. 7]. Результат зворотного руху встановлюється за даними, які лежать поза кримінальною юстицією, результат прямого - за її власними даними; якщо для оцінки однієї операції потрібні інші джерела, ніж для протилежної, то зворотності як повної симетрії немає. Саме тут стає видно, у

чому неточне поширене уявлення про декриміналізацію як дзеркальний процес [121, с. 94].

Найповніший перелік власних підстав зворотного руху належить не безпосередньому носієві: К. Б. Марисюк і В. С. Канцір відтворюють його за П. Л. Фрісом, а той наводить з посиланням на В. О. Тулякова [35, с. 194; 7, с. 28]. Частина названих там підстав справді не має відповідника серед підстав криміналізації - неузгодженість норми з приписами інших правових актів, нестійкість практики застосування і випадковість появи норми. Кожна описує не діяння, а стан самої норми і її долю в застосуванні; отже й тут підставою зворотного руху виступає властивість результату попередньої операції.

Обмеження, яке Н. О. Пустова ставить зворотному рухові, стосується не напряму, а рівня: «водночас декриміналізація носить нормативний, а не індивідуальний характер» [71, с. 60]. Звідси й тонший наслідок, що його та сама авторка виводить на згаданому прикладі малозначності. На її думку, «зміна критеріїв малозначності законодавцем не здатна змістити межі між злочинним і незлочинним» [71, с. 60]. Навіть законодавча дія не дає результату, властивого методові, якщо між нею і зміною обсягу стоїть оцінка, яку робить правозастосувач. Це друге обмеження, бо операцією над обсягом злочинного є тільки та дія, що змінює обсяг нормативно, а не та, що змінює умови його встановлення в окремій справі.

Питання про принципи обох операцій має відповідь, яка на перший погляд руйнує щойно проведене розрізнення, і Н. О. Пустова формулює її категорично, стверджуючи, «що стосується принципів декриміналізації, то за змістом вони ідентичні принципам криміналізації та підлягають обов'язковому комплексному врахуванню при здійсненні кримінальної політики у цій галузі» [88, с. 280]. Подана як проблема, що підважує самотійність зворотного руху, ця теза за предметного розуміння пари стає очікуваним результатом: спільність засад у парі є наслідком спільності предмета, а не самотійності її членів.

Тому принципи описують допустимість втручання в обсяг злочинного і нічого не говорять про напрям руху: жодна із засад, які доктрина називає принципами криміналізації, не відрізняє розширення обсягу від звуження. Саме тому спроби вивести з них склад операцій не вдаються, а спроби скласти з них систему дають результати, що не збігаються між собою. О. Попович розгортає систему, у якій засади поділено на соціальні та системно-правові, прикладає її до однієї новели і фіксує наслідок недотримання - прогалину або надмірність криміналізації [55, с. 209-213]. Сама система є українським відтворенням класифікації, розробленої в іншій правовій традиції наприкінці радянського періоду, посередником у якому виступає праця М. В. Семикіна. Те саме походження має й система, з якої обирає засади В. М. Пулик, зіставляючи кілька несумісних поділів і називаючи стан їх розробки одностаїнстю [87, с. 156-157].

Вимогу, яку доктрина найчастіше висуває до операції зовні кримінального права, В. М. Пулик розкриває через стан правозастосування: дотримання засади процесуальної можливості переслідування встановлюється через «з'ясування реальних можливостей правозастосувача у частині виконання ним функціональних обов'язків» [87, с. 158]. У нормативному тексті проєктованої концепції КПП, запропонованому О. В. Остроглядом, та сама вимога стоїть не серед принципів, а серед умов криміналізації [11, с. 284-285]. Розходження не слід вирівнювати: доктрина не має узгодженого місця для вимог, зміст яких полягає в оцінці стану іншої галузі.

Найгостріше заперечення самої ідеї системи належить С. В. Шевченку, який розводить категорії, що вживаються як синоніми. Вчений говорить, що «підстава криміналізації - це об'єктивна умова, яка відображає необхідність криміналізації, а принцип криміналізації - це ідея, що визначає методологію оцінки тієї чи іншої підстави криміналізації та визначає можливість, необхідність і доцільність криміналізації діяння» [39, с. 79]. Звідси його висновок про самі системи, адже в такому разі «формування систем принципів криміналізації є штучним і практично недоцільним» [39, с. 80].

Придатнішим за систему виявляється розуміння засади як міри, юо, видається, «зміст принципу криміналізації є не абсолютно визначеним і змістовно непорушним, а швидше певним оптимумом, яким необхідно керуватися законодавцю» [39, с. 76]. Тоді будь-яка процедура, побудована на бінарній оцінці дотримання, буде або надмірно суворою, або порожньою. Саме таку процедуру доктрина й пропонує, адже у проєкті неодноразово згаданої Концепції КПП О. В. Острогляд подає підставу, критерії, умови і принципи криміналізації як нормативні дефініції [11, с. 284-285] і додає процедурний наслідок недотримання - «Законопроект та супровідні документи, що не відповідають вимогам цього розділу не передається до розгляду Верховною радою України, а поданий законопроект знімається з розгляду» [11, с. 286]; у м'якшій формі ту саму думку висловлює Є. О. Письменський, не виключаючи доцільності впорядкувати правила обох операцій окремим законодавчим актом [30, с. 233]. Причину такої пропозиції Н. О. Пустова називає прямо. Вчена слушно стверджує, що «подібне застосування ускладнене тим, що законодавчо ці принципи не закріплені, а думки науковців у юридичній літературі різняться» [88, с. 282].

Розмежування, потрібне для того, щоб процедуризація не зруйнувала самі засади, дає В. О. Гацелюк, зазначаючи, що: «принципи правотворчості у порівнянні із принципами криміналізації мають більше процесуальний, операційний зміст» [86, с. 41], тоді як засади криміналізації окреслюють межі і зміст втручання у свободу особи. Правотворча діяльність задає порядок здійснення операції, засади методу - те, наскільки глибоко в обсяг злочинного взагалі можна втручатися; спроба виконати обидві функції одним переліком і дає системи, склад яких не витримує переходу від тексту до висновків. Засади до того ж не припиняють діяти з моменту, коли операція завершена. О. В. Попович і Л. В. Томаш пишуть, що «У сукупності ці принципи працюють як подвійний методологічний фільтр» [56, с. 475], а В. М. Пулик прикладає ті самі засади до питання про дальше збереження чинної норми

[87, с. 159]. Отже засади належать не окремому акту операції, а обсягові, який операція змінює, і саме тому здатні стати підставою зворотного руху.

Питання про способи здійснення обох операцій розроблене рівно настільки, наскільки це потрібно законодавчій техніці, і саме тому тут найлегше прийняти техніку за метод. Опис прямого руху давно розділився на дію через Загальну частину і дію через Особливу, зокрема, Д. О. Балобанова називає визначення загальних підстав і умов відповідальності та закріплення ознак складів [3, с. 176], а в пізнішій праці розгортає другий бік докладніше - зміни до Загальної частини, що збільшують обсяг репресії, включення нового складу і розширення ознак наявного [26, с. 180]. Р. Л. Максимович додає дію, яка не змінює тексту норми, - «офіційного тлумачення кримінально-правової норми, яке змінює обсяг забороненої цієї нормою поведінки без зміни її змісту» [91, с. 126], - і показує це на рішенні органу конституційної юрисдикції [91, с. 128].

Опис зворотного руху побудований так само. О. В. Острогляд називає зміну загальних меж відповідальності, виключення статей або їх частин, введення нової обов'язкової ознаки, звуження змісту ознаки складу і зміну законодавства, до якого відсилає бланкетна норма [10, с. 79-80]. Н. О. Пустова додає те, чого в інших переліках немає, - виключення основного складу зі збереженням кваліфікованого [51, с. 255]. Треба також враховувати, що зворотний рух не обов'язково суцільний, адже обсяг злочинного може звужуватися частково, залежно від наявності обтяжливих ознак. К. Б. Марисюк і В. С. Канцір наводять також зміну галузевої належності діяння [35, с. 193].

Переліки способів різняться складом, але цінність їх не в складі. Жоден із названих способів не є видом методу: вони не мають ні власної підстави, ні власних засад, а різняться лише тим, якої частини нормативного матеріалу торкається дія. Критерій, що їх об'єднує і водночас відсікає несправжні, доктрина дає в одному місці: Д. О. Балобанова не визнає самостійним способом зміни в законодавстві, до якого відсилають бланкетні диспозиції, бо

в них немає мети змінити обсяг репресії, і називає таке зрушення прихованою криміналізацією [26, с. 182]. Отже способом є не будь-яка дія, після якої обсяг злочинного змінився, а лише та, що спрямована на цю зміну і дає її нормативно. Разом із обмеженням щодо малозначності [71, с. 60] це дає третю частину межі: дія належить методові, якщо зміна обсягу є її метою і її результатом одночасно.

Цей критерій розв'язує й найбільш дискусійну проблему. Офіційне тлумачення змінює обсяг забороненої поведінки нормативно і саме на це спрямоване, отже від методу не відпадає; те саме стосується визнання статті неконституційною, про яке В. О. Гацелюк пише, що «визнання статті Особливої частини КК неконституційною без деталізації, в якій саме редакції такий текст не відповідає Конституції, однозначно має наслідком декриміналізацію діяння» [90, с. 31]. Обидва випадки відрізняються від законодавчих не предметом і не результатом, а тим, хто діє; а оскільки суб'єкт операції є її змінною характеристикою, а не ознакою, обидва є способами здійснення того самого методу іншим суб'єктом.

Лишається питання про межі, за якими операція над обсягом злочинного перестає бути можливою. Найзручніший матеріал дає інститут кримінального проступку. П. Л. Фріс описує переведення діянь до нової категорії так: «Це матиме вигляд як декриміналізації, так і депеналізації, що у цілому відповідатиме обраному шляху гуманізації чинного кримінального законодавства» [147, с. 190], тобто говорить про вигляд операції. О. В. Острогляд ставить питання як питання підстави. Дійсно, «визначаючи певне діяння як проступок, а не як злочин, держава відмовляється від застосування окремих негативних кримінально-правових санкцій» [148, с. 204]. В. А. Мисливий переносить питання на вищий рівень, називаючи проникнення ідеї кримінальних правопорушень загальним підходом при створенні нового законодавства [145, с. 6]. Всі висловлені позиції стосуються різних питань - вигляду операції, її підстави і рівня постановки самого питання. Та сама законодавча дія при цьому дістає протилежні оцінки - від

приводу до широкої декриміналізації [35, с. 194] до невинуватеного розширення репресії [41, с. 114].

Треба з цього приводу зауважити, що рекатегоризація діяння не виводить його з обсягу злочинного: діяння лишається кримінально протиправним і караним, змінюється його місце всередині обсягу. Операцією над обсягом вона не є, хоч і має всі зовнішні ознаки такої - змінюється текст закону, караність і назва діяння. Це четверта частина межі, яка полягає в тому, що поділ усередині обсягу не є зміною обсягу.

Той самий критерій розводить обидві операції з диференціацією кримінальної відповідальності. Н. О. Антонюк слушно пише, що «не можна встановити кримінальну відповідальність за те, за що вона вже існує» [50, с. 205] - виокремлення спеціальної норми за наявності чинної загальної розширення обсягу злочинного не дає, хоч обидва процеси, як зауважує та сама авторка, можуть іти паралельно [50, с. 205]. Труднощів розмежування на практиці це не знімає: у воєнних новелах, за наведеними В. Н. Кубальським результатами дослідження, законодавець вчинив і те, і те [60, с. 210].

Серйозніша межа пролягає там, де обсяг злочинного змінюється без жодної операції, і Н. О. Пустова фіксує це прямо твердженням про те, що «межі злочинного та незлочинного можуть змінюватися не тільки за допомогою декриміналізації, а й шляхом зміни регулятивного і охоронного некримінального законодавства» [51, с. 258]. О. В. Острогляд ту саму обставину описує як спосіб зворотного руху [10, с. 79]; наведений вище критерій обирає між двома розв'язками: зміна, що не має на меті зрушити обсяг злочинного, способом операції не є, хоч обсяг і зрушує. В. А. Мисливий описує ще один випадок того самого роду, вказуючи, що «законодавче впровадження поняття кримінального правопорушення у КПК України 2012 р. - це нетипове явище випередження процедурним правом свого матеріального підґрунтя, яким є кримінальне законодавство і положення його доктрини» [145, с. 6]. Обсяг зрушила не операція, а те, що інша галузь ужила поняття

раніше; нормативною основою зрушення послужив акт, який перетворив ідею проступку на нормативну вимогу [146].

Ще один випадок - досягнення мети без операції, яке В. О. Туляков описує як заміщення. Автор зазначає, що «зادля швидкості реагування на відповідні порушення, кримінально-правове регулювання у питанні державної легітимації певних заборон замінюється поширенням адміністративних практик» [126, с. 105]. Обсяг злочинного тут не змінюється, а результат, якого держава прагнула, досягається; чи є заміщення предметом оцінки дієвості методу, потребує окремого розгляду. Зворотний випадок - коли операція начебто є, а предмет її інший: В. О. Гацелюк, розглядаючи спеціальну конфіскацію, зауважує, що «запровадження спеціальної конфіскації дає підстави для розширеного тлумачення змісту криміналізації суспільно небезпечних діянь, яка традиційно визначається через розширення кола злочинів» [131, с. 78]. Розширене тлумачення тут не потрібне: коло діянь не змінилося, змінилися наслідки, які воно тягне, а це інший обсяг і інша пара операцій.

Межу видно і з зовнішнього боку. П. Л. Фріс переносить обидві операції на наднаціональний рівень, називаючи їх міжнародною криміналізацією і декриміналізацією [67, с. 116]; В. О. Туляков показує, що зближення законодавства з правом Європейського Союзу здійснюється саме через них, бо директиви «прямо пов'язані із реалізацією відповідальності у напрямі узгодженості криміналізації та пеналізації діянь із загальноєвропейськими стандартами» [126, с. 112]. Звідси наслідок, що стосується не меж обсягу, а меж переліку, адже, як уже зазначалося, зближення, гармонізація, апроксимація вказують напрям зміни обсягу, а не дію над ним, і власними операціями не є. Систему засад криміналізації, вироблену в праві Європейського Союзу, той самий автор наводить із застереженням, що частина цих принципів пов'язана зі специфікою наднаціонального правопорядку [126, с. 109], і відтворювати її без такого застереження не можна.

Зарубіжна доктрина описує той самий предмет, не вживаючи категорії методу: як уже зазначалося, Д. Гусак розглядає межі кримінального права через принципи-обмеження і через розрізнення права в тексті закону і права в дії, визначає декриміналізацію через позбавлення держави права карати і зауважує, що заміна одного покарання іншим декриміналізацією не є [38, с. 267-268, 273].

Отож, до нормативно визначеного обсягу злочинного входить те і тільки те, що закон про кримінальну відповідальність визначає як кримінальне правопорушення; критерієм належності є нормативне визначення, а не суспільна небезпечність діяння, бо остання є підставою операції, а не її результатом. Операція над цим обсягом можлива, поки виконані три умови. Зміна має бути нормативною і цілеспрямованою, оскільки дія, після якої обсяг змінився без такої мети, і дія, результат якої залежить від оцінки в окремій справі, операцією не є. Предметом зміни має бути сам обсяг, а не поділ (без зміни обсягу) усередині нього і не наслідки, які він тягне.

Треба також мати на увазі випадки, які доктрина описує як операції, а вони ними не є, до прикладу, зміна обсягу через некримінальне законодавство, зрушення межі через випередження процедурним правом, досягнення мети через заміщення кримінально-правового регулювання іншими режимами і поділ усередині обсягу. Усі вони мають спільну рису, яка полягає в тому, що результат настає, а цілеспрямованої операції над обсягом немає. Це і є межа, за якою пара криміналізації і декриміналізації перестає працювати, - не межа дієвості, яку належить розглянути окремо, а межа самої можливості застосувати метод.

Тому криміналізація і декриміналізація не є методами з однаковими характеристиками, вони скоріше симетричні. Так, у них один предмет, спільні засади, які саме тому не розрізняють їх між собою, однак, водночас, вони мають контрадикторні підстави і протилежний напрям нормативної зміни. Єдина несиметричність, яку вдалося віднайти, полягає в тому, що зворотний рух має підставу, якої прямий мати не може, - дефект попередньої операції; і

саме вона робить пару здатною виправляти власний результат, не виходячи за межі свого предмета.

3.2. Методи визначення караності та розподілу кримінальної відповідальності: пеналізація, депеналізація, диференціація, уніфікація

Як впливає із запропонованої дефініції методу, обсяг злочинного не є єдиним нормативним обсягом, на який спрямовані операції кримінально-правової політики. Друга і третя пари методів впливають на обсяг караного і обсяг кримінальної відповідальності, і саме нерозведеність цих обсягів, а не неточність наявних дефініцій, породжує сталу плутанину між пеналізацією, депеналізацією і диференціацією. Опору для розведення дає сам кримінальний закон [95]: обсяг караного утворюють види і розміри покарань, приписані діянням в санкції, а обсяг кримінальної відповідальності - режими, у яких вони застосовуються до особи, включно з підставами звільнення, зниження і заміни. Належність до цих двох обсягів тих заходів, які кримінальний закон передбачає не за тяжкість вчиненого діяння, а за небезпечність особи чи її стану, є спірною, і наявні описи розводять їх між обома обсягами по-різному. Перший змінюється тоді, коли змінюється санкція; другий - коли за незмінної санкції змінюється коло випадків, у яких вона діє у повному розмірі. Обидва обсяги нормативні і обидва встановлює той самий суб'єкт, і саме тому їх легко злити; тому розгляд починається не з понять операцій, а з питання про те, що кожна з них змінює нормативно.

Найповніший опис пеналізації побудовано на розведенні суб'єктів, а не обсягів. Н. О. Гуторова і Ю. А. Пономаренко визначають її як «процес і результат діяльності законодавця з визначення у кримінальному законі видів і розмірів покарань за злочини» [20, с. 62] і відводять їй одну форму: «формою пеналізації злочинів є кримінально-правова законотворчість» [20, с. 61]. Межу з призначенням покарання проведено через характер відносин: законодавець урегульовує «врегулювання типізованих деперсоніфікованих кримінально-правових суспільних відносин», суд вирішує справу конкретної особи

[20, с. 56-57]. Звуження пеналізації до законодавця мовчазним не було, бо раніший текст Гуторової подає його як висновок, здобутий зіставленням ознак двох діяльностей, і супроводжує пропозицією підняти в понятійному ряді категорію індивідуалізації покарання [149, с. 218] - хід, завершений формулою про рівновіддалене положення двох категорій щодо покарання як такого [20, с. 67].

Самостійність операції обґрунтовано наявністю власних підстав: пеналізація «має власні підстави і правила здійснення, а по-друге - не кожного разу відбувається одночасно з криміналізацією» [20, с. 60]. Аргумент відтворюється і поза цією авторською лінією. К. А. Новікова і В. І. Борисов виходять із того, що вона спирається на «принцип відповідності (співрозмірності) між ступенем суспільної небезпечності кримінального правопорушення та ступенем суворості покарань» [150, с. 30], а О. В. Острогляд узагальнює це до положення, що кожен метод «керується загальними принципами останньої, а також власними, притаманними лише йому принципами» [33, с. 38].

Тільки-но від суб'єкта переходять до предмета, опис пеналізації розширюється так, що втрачає межу з парним членом. Ю. А. Пономаренко доходить висновку, що «пеналізація - це і встановлення караності, і її пом'якшення, і її посилення» [45, с. 365]; К. Б. Марисюк і В. С. Канцір поділяють її на широку і часткову формулою, у якій пом'якшення вміщено разом із посиленням: пеналізація може полягати «у посиленні (пом'якшенні) або розширенні (звуженні) умов застосування видів і розмірів кримінального покарання загалом» [36, с. 24]. За такого опису зниження розміру покарання в санкції є пеналізацією; у парному тексті тих самих авторів те саме зниження описано як депеналізація. Розбіжність тут не між школами і не між роками, а між двома сусідніми рішеннями, і вона показує, що предмет операції підмінено її засобом, адже спільною для всіх цих випадків є санкція, і за цією спільністю різні дії зведено в одну.

Тому критерій межі всередині пари не може бути ні суб'єктивним, ні засобовим, оскільки якщо суб'єкт спільний, засіб спільний, то спільна й форма акта. Відрізняє її члени лише напрям зміни обсягу караного. Пеналізацією є та операція, що цей обсяг розширює - уводить караність, де її не було, або підвищує її межі; депеналізацією - та, що його звужує. Критерій працює однаково для Загальної і Особливої частин.

Похідність пеналізації від криміналізації межі з нею не стирає, а окреслює. Пеналізованим «може бути лише попередньо криміналізоване діяння, тобто злочин» [20, с. 59], а звідси розрізнення первинної пеналізації, одночасної з криміналізацією, і вторинної, що змінює санкцію вже караного діяння [20, с. 60]. Перша окремою операцією не є, бо розширюючи обсяг злочинного, законодавець уперше визначає й обсяг караного і самостійного рішення про його межі не ухвалює. Самостійною пеналізація стає лише у вторинній формі - там, де обсяг злочинного лишається незмінним, а обсяг караного змінюється.

Предметом пеналізації можуть бути не лише розміри покарань. В. О. Туляков описує механізм, за яким інструмент вищого рівня встановлює категорії тяжкості, а національний законодавець наповнює їх покараннями. Як він вважає, «саме така методологія використана у новому проєкті Кримінального кодексу України» [126, с. 111]. Матеріал наднаціональний і потребує застереження; проте конструкція показує, що обсяг караного має внутрішню будову. Саме тут відкривається межа другої пари з третьою, оскільки категоризація правопорушень за тяжкістю є операцією над іншим обсягом, бо Ю. А. Пономаренко сам подає визначення караності як послідовність дій законодавця, у якій поділ правопорушень за тяжкістю і поділ санкцій за суворістю передують співвіднесенню перших із другими [45, с. 559].

Опис депеналізації має ту саму ваду з протилежним знаком, адже предмет не розширено до засобу, а звужено до результату в правопорушенні. В. Я. Медвідь доволі дискусійно визначає її як процес, за яким «законодавець

виключає певне кримінальне правопорушення з кола кримінально караних», підкріплюючи це аргументом від форми слова, оскільки наявність префікса свідчить, що «таке діяння повністю припиняє бути пеналізованим» [134, с. 262]. Наслідок такого звуження доволі, очевидний, адже описане є нічим іншим як декриміналізацією, а пом'якшення караності без усунення злочинності лишається без назви. Н. А. Орловська доходить того самого етимологічним шляхом, оскільки заохочувальні санкції, до яких вона відносить і звільнення, з обсягу пеналізації «випадають із контексту» [129, с. 587].

Ю. А. Пономаренко розв'язує це питання протилежно і послідовніше, адже депеналізацією він називає не виключення складу, а встановлення повноважень звільнення, обмежуючи її цим одним змістом - «до обсягу депеналізації належить виключно встановлення законодавцем у кримінальному законі повноважень щодо звільнення від кримінальної відповідальності» [45, с. 376]. Позиція внутрішньо несуперечлива, але за розведенням обсягів описує вже не другу пару, оскільки встановлення підстав звільнення не змінює жодної санкції, обсяг караного лишається тим самим, а змінюється коло випадків, у яких він застосовується до особи. О. П. Горох, відносячи до депеналізації і звільнення від покарання, повторює це зміщення незалежно [151, с. 265].

В. І. Борисов і П. Л. Фріс відносять до депеналізації встановлення «умов звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, зниження покарання нижче межі, передбаченої нормою закону про кримінальну відповідальність, або заміна його більш суворих видів менш суворими (депеналізація)» [5, с. 23-24] - тобто операції над обома обсягами, бо зниження нижче межі санкції та заміна покарання м'якшим змінюють режим застосування, а не санкції. Так само в К. Б. Марисюка і В. С. Канціра повною депеналізацією названо «остаточна законодавча відмова від певного виду покарання і виключення його з чинної системи», а частковою - «переведення

його з системи покарань до категорії інших заходів кримінально-правового впливу» [34, с. 133].

Зведення депеналізації до зворотної до пеналізації операції плутанини не знімає. Формула, за якою вона є пеналізацією «зі знаком мінус» [33, с. 38], і твердження, що «депеналізація злочинів є процесом протилежним пеналізації» [34, с. 133], описують напрям, але не підставу; підстава ж зворотного руху тут та сама, що й у першій парі, - вона може бути такою, якої прямий рух мати не може. Серед чинників депеналізації названо непрацездатність самого інструменту покарання, адже види покарань, які фактично не застосовуються, підлягають виключенню не тому, що змінилася небезпечність діянь, а тому, що перестав працювати засіб [34, с. 134]. Пеналізація такої підстави мати не може: інструмент, якого ще немає, не може виявитися непрацездатним. Отже несиметричність, установлена для криміналізації і декриміналізації, у другій парі відтворюється - з іншим змістом дефекту.

Ціна нерозведеності обсягів піддається вимірюванню. М. В. Карчевський, зіставивши редакції одного розділу Особливої частини до і після реформи, названої гуманізацією, обчислив середні показники суворості санкцій і перерозподіл діянь за тяжкістю, а результат подав двобічно: реформу можна «з одного боку обґрунтовано пов'язувати з значним зменшенням інтенсивності санкцій, але з іншого - із зміною в структурі злочинів за ступенем тяжкості, яка свідчить про посилення заходів кримінально-правового впливу» [117, с. 106]. Обидві величини обчислено з одного нормативного матеріалу, а розходяться вони тому, що одна міряє обсяг караного, а друга - поділ діянь за тяжкістю.

Відповідь про самостійність депеналізації випливає з цього прямо. Вона є самостійною операцією, але предметом її є обсяг караного, а не коло випадків застосування, і все, що віднесено до неї понад цей предмет - підстави звільнення, зниження нижче межі санкції, заміна покарання м'якшим, - належить третій парі. Твердження К. Б. Марисюка і В. С. Канціра, що

«відсутність єдиного розуміння поняття та суті депеналізації не дає можливості повною мірою реалізувати цей метод» [34, с. 134], стосується не браку дефініції, а саме цього: доки предмет не окреслено, будь-яка дія над санкцією або над режимом її застосування може бути названа депеналізацією.

Третя пара має обсягом кримінальну відповідальність, і цей обсяг описано докладніше за сам метод. Н. О. Антонюк відносить до нього «закріплені у КК України негативні (обмежувальні), виховні, превентивні та реабілітуючі (відновлювальні) заходи впливу у формі обмежень прав та свобод» [50, с. 209]; огляд наявних визначень у цій праці спирається переважно на літературу іншої традиції, тому це положення і всі подальші є висновками самої авторки. Л. В. Павлик уточнює той самий обсяг через результат: це види і розміри обмежень прав і свобод суб'єкта злочину, що можуть реалізуватися в контексті кримінальної відповідальності [78, с. 262].

Операцією над цим обсягом є поділ, і результатом її є не міра, а режим. Н. О. Гуторова визначає диференціацію як «здійснений законодавцем її поділ, дозування з урахування певного роду обставин, метою якого є створення для суб'єкта правозастосування певного режиму», у межах якого відбувається «визначення судом, а при помилуванні - Президентом України, рівня кримінальної відповідальності щодо конкретної особи» [9, с. 75]. Звідси й обернена залежність двох явищ: «чим ширшою є диференціація кримінальної відповідальності, тим вужчою буде її індивідуалізація, і навпаки» [9, с. 75]. Результатом поділу є, отже, межі чужого розсуду, і цим він відрізняється від операцій над попередніми обсягами, результатом яких є самі норми.

Суб'єкт цієї операції встановлено однозначно і незалежно. Л. В. Павлик називає його серед розрізняльних ознак: «суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності та диференціації покарання є винятково законодавець» [78, с. 261]; Ю. Б. Курилюк подає те саме як усталене в науці положення [48, с. 67]. Н. О. Антонюк доводить його поіменним відкиданням кандидатів - «Суб'єктом диференціації може бути лише законодавець» [50, с. 207], - а Ю. В. Баулін, розподіляючи засади відповідальності за

аспектами встановлення, покладення і реалізації, доходить того самого [21, с. 25].

Межу з індивідуалізацією проведено за характером урахування ознак, бо «під час індивідуалізації врахування індивідуальних ознак є дискреційним повноваженням суду, тоді як врахування ознак, що впливають на диференціацію, у більшості випадків є обов'язковим» [50, с. 207]. Ю. Б. Курилюк розводить те саме за рівнем узагальнення ознак, адже, на його думку, індивідуальний ступінь небезпечності «належить до правозастосовної сфери діяльності, а не до законодавчої» [48, с. 67] - положення подано як висновок самого автора, бо розрізнення типового та індивідуального ступеня він бере з літератури іншої традиції. Д. О. Колодін ставить межу за сферою [49, с. 136]. Питання про місце індивідуалізації в системі кримінально-правових засобів цим не розв'язується.

Зворотним членом третьої пари є уніфікація, і в літературі вона теж має носія. Ю. А. Пономаренко визначає її через зрівняння, оскільки уніфікація «полягає у зрівнянні кримінально-правових засобів, що підлягають застосуванню за вчинення кримінальних правопорушень, незалежно від відмінностей ступенів їх тяжкості чи ступенів небезпечності осіб, які їх вчинили» [96, с. 65], а статус обох явищ окреслює як рівний: вони є «хоч і контрадикторними, але все ж неодмінними складовими здійснення кримінально-правової політики в державі» [96, с. 65-66]. Нечисленність носіїв вадою добору не є, бо у парі, де предмет спільний, а напрями протилежні, те, що встановлено для одного члена - обсяг, суб'єкт, форма результату, - для другого дістається симетрією.

Симетрія проте не повна, і неповнота її та сама, що в обох попередніх парах. Уніфікація має підставу, якої диференціація мати не може: визнання того, що раніше враховану відмінність більше не слід враховувати. До речі, Н. О. Антонюк описує такий випадок, не називаючи його уніфікацією. Вона вказує, що надмірний поділ дає норми з простим складом замість кваліфікованого і тим «переносить акцент на індивідуалізацію

відповідальності, розширюючи таким чином судову дискрецію» [105, с. 13-14]. Дефект попередньої операції є тут підставою руху назад, а прямий рух такої підстави мати не може, бо відмінність, якої ще не враховано, не можна врахувати надмірно. Несиметричність відтворюється, отже, в усіх трьох парах.

Уніфікація не є ні простою відсутністю поділу, ні відступом від нього. Ю. А. Пономаренко описує зміну політики щодо однієї групи правопорушень як розвиток «у напрямі не лише посилення, але й уніфікації кримінальної відповідальності» [96, с. 65] - через заборони застосовувати до цієї групи інститути звільнення і зниження покарання, - а поворот у протилежний бік називає «першим відступом від уніфікації кримінальної відповідальності» [96, с. 66]. Описане є послідовністю двох операцій над тим самим обсягом, адже, дійсно, спершу режими зрівняно, потім поділено знову, і жодна з них не є станом, у який обсяг потрапляє сам.

Розведення обсягів закриває питання, яке стоїть у літературі як прогалина переліку методів – мова йде про заохочувальні норми. Н. А. Орловська, зіставивши проблематику побудови санкцій із класичними парами, доходить висновку, що «в правотворчому аспекті проблематика побудови кримінально-правових санкцій трохи ширша, ніж питання криміналізації/пеналізації», і сама ж дає відповідь: «фіксація в законі заохочувальних санкцій як різновиду кримінально-правових санкцій - це диференціація кримінальної відповідальності» [129, с. 588]. Отже названа прогалина прогалиною не є: заохочувальні результати належать третій парі, а поза переліком операцій опинялися лише тому, що два обсяги не було розведено.

Із заходами, відмінними від покарання, описи розходяться, і розходження проходить рівно по межі двох обсягів. Н. А. Орловська виводить їх за межі другої пари, адже «конструювання даних примусових санкцій не може бути описане в рамках процесу пеналізації» [129, с. 588]. К. Б. Марисюк і В. С. Канцір, навпаки, називають частковою депеналізацією переведення покарання до категорії інших заходів кримінально-правового впливу [34, с.

133], тобто описують операцію над обсягом караного. Наведений вище опис обсягу кримінальної відповідальності охоплює превентивні заходи впливу прямо [50, с. 209] і відносить їх до третього обсягу. Пропозиція поширити пеналізацію і депеналізацію на заходи безпеки [152, с. 232] це розходження фіксує, а не знімає.

Межу третьої пари з першою проведено нормативним аргументом, оскільки, як уже раніше аргументувалося, «виокремлення спеціальної норми за наявності чинної загальної визнавати криміналізацією не логічно. Не можна встановити кримінальну відповідальність за те, за що вона вже існує» [50, с. 205]. В. Лященко доходить того самого від протилежного, адже «операція диференціації кримінальної відповідальності не передбачає криміналізації» [153, с. 159]. Обидві формули дають один критерій, який полягає в тому, що якщо нова норма розширює коло караного, це операція над обсягом злочинного; якщо вона перерозподіляє відповідальність за вже каране діяння - над обсягом кримінальної відповідальності. Критерій придатний до кожної окремої новели і не потребує з'ясування намірів законодавця.

Паралельність двох операцій цій межі не суперечить, адже Н. О. Антонюк слушно застерігає, що «ці процеси можуть існувати паралельно» [50, с. 205], і саме так описано зміни в охороні основ національної безпеки, де поряд із розширенням кола караного законодавець виділив привілейовані склади щодо вже караного діяння [60, с. 210]. Межа проходить не між актами і не між статтями, а між рішеннями, і в одному акті їх може бути кілька. Операції над трьома обсягами зчеплені при цьому процедурно, бо кожна наступна має предметом результат попередньої, і саме тому порядок їх здійснення в одному законодавчому циклі є типовим, а не обов'язковим [78, с. 261-262].

Деформації, яким піддаються ці операції, мають спільне джерело - підміну результату його формою. А. А. Мацола описує практику, у якій застосування однієї кваліфікуючої ознаки безвідносно до обставин справи дає «нівелювання диференціації кримінальної відповідальності» [57, с. 145]:

ознака в законі є, режимів вона не створює. Н. О. Антонюк описує зворотний випадок - розмноження норм, у якому потреба доповнити закон новою статтею «диктується скоріше досягненням наукової новизни, ніж системним уявленням про необхідну диференціацію кримінальної відповідальності» [105, с. 14]. Те саме стосується помилкової пеналізації, коли посилення санкцій, не узгоджене з наявною системою покарань, дає норму, застосування якої відтворює попередній рівень репресії [31, с. 304]. Нормативна форма операції тут наявна, а нормативного результату немає, і саме тому ці випадки лишаються в межах методу. В такому випадку дефектною є не операція, а її виконання.

Засади операцій збігаються в межах пари і розходяться між парами, і це узгоджується з розведенням обсягів, оскільки спільність засад усередині пари є наслідком спільності предмета. В. Гацелюк обґрунтовує потребу у власних засадах комплексністю кожної операції. Він вважає, що криміналізація, пеналізація і диференціація «є настільки комплексними феноменами, що, на нашу думку, вимагають формулювання засадничих положень, притаманним саме їм» [86, с. 37]. Ю. А. Пономаренко окремих засад пеналізації не виділяє, а виводить обмеження законодавця із загальних принципів права [45, с. 420]; розходження не є нерозв'язним, бо обидві позиції описують різні шари обмежень, і власні засади операції не заміщують загальних, а конкретизують їх щодо предмета. Прикладний вимір цих засад стосується узгодженості, і адресований він обом парам: вимоги до санкцій наднаціонального походження зводяться до того, щоб вони були ефективними, пропорційними і стримуючими [126, с. 110-111], а вимога внутрішньої узгодженості формулюється як «принципу системності пеналізації злочинів, який полягає у врахуванні меж караності, які окреслені за схожі діяння» [154, с. 326]; недооцінка системного підходу при закріпленні ознак складів «призводить до суперечливості цих ознак положенням інших статей КК» [119, с. 93]. Поділ діянь за тяжкістю так само мусить узгоджуватися з поділом санкцій за

суворістю, і незгода між цими поділами в самому законі описана як самостійна суперечність [117, с. 101-102].

Статус операцій третьої пари лишається різним, і різнобій цей має ту саму природу, що й у першій парі: поділ відповідальності названо методом КПП [9, с. 74], напрямом і стратегічним курсом [48, с. 57], формою політики [29, с. 122], складовою принципу пропорційності [45, с. 399], принципом кримінального права або принципом КПП без вибору між варіантами [105, с. 18], родом щодо методів іншої операції [51, с. 258]; кумулятивні відповіді цей стан закріплюють, а не розв'язують [68, с. 230; 69, с. 13-14]. До прикладу, вже зазначалося, що в О. В. Острогляда дефініція методу і перелік принципів КПП, до якого входить «принцип диференціації й індивідуалізації відповідальності та покарання», застосовуються в одному й тому ж дослідженні без застереження [11, с. 284, 285].

Ті, хто називає поділ відповідальності принципом, відповідають на питання про вимогу до закону, бо обсяг відповідальності мусить залежати від відмінностей у небезпечності. Ті, хто називає його методом, відповідають на питання про операцію, бо обсяг відповідальності поділяється законодавцем. Обидві відповіді правильні щодо власного питання і несумісні лише тоді, коли їх зводять до однієї. Д. О. Колодін єдиний ставить питання прямо і статус принципу відкидає [49, с. 136], проте доводить це від протилежного, а не позитивно; тому розведення двох питань продуктивніше за вибір однієї з відповідей.

Належність операції методові встановлюється тим самим критерієм, що й для першої пари, і всі чотири операції йому відповідають. Дійсно, кожна має нормативну мету - зміну одного з двох обсягів; кожна дає нормативний результат, що діє незалежно від конкретної справи; кожна здійснюється суб'єктом, уповноваженим змінювати закон. Дії, які цим умовам не відповідають, методами не є. Так, поза переліком лишаються призначення покарання, звільнення від відповідальності в окремій справі та затвердження угоди, за якою «конкретна міра покарання в цьому разі узгоджується

сторонами угоди» [96, с. 69]. Усе це - режим застосування результату методу, а не операція над обсягом.

Отже межі, яких вимагає розгляд чотирьох операцій, проведено, і кожна має названий критерій. Межа між пеналізацією і депеналізацією проходить за напрямом зміни обсягу караного, а не за засобом, яким її здійснено. Межа між диференціацією і уніфікацією - за напрямом зміни обсягу кримінальної відповідальності, і зворотний член пари має підставу, якої прямий мати не може. Межа між парами - за тим, який з двох обсягів змінюється нормативно: санкція чи коло випадків її застосування у повному розмірі. Межа з першою парою - за тим, чи розширюється коло караного, адже перерозподіл відповідальності за вже каране діяння криміналізацією не є.

Розведення двох обсягів дає, окрім меж, три наслідки. Воно знімає прогалину, яку література бачила в переліку методів. Видається, що заохочувальні санкції та підстави звільнення не лежать поза операціями, а належать третій парі. Воно пояснює найпоширеніші розбіжності в описі другої пари, адже розширення пеналізації до пом'якшення і зведення депеналізації до виключення складу однаково підмінюють предмет операції її засобом або результатом. І воно показує, що несиметричність, установлена для операцій над обсягом злочинного, не є їхньою особливістю, оскільки у кожній парі зворотний рух має підставу, якої прямий мати не може, і зміст дефекту щоразу свій - непрацездатність інструменту в другій парі, надмірність попереднього поділу в третій.

Склад операцій цим розглядом не поповнено і не скорочено, адже разом із розглянутими раніше вони утворюють ті самі шість одиниць у трьох парах, і перелік лишається закритим за предметною ознакою. Відкритість переліку за змістом кожного виду підтверджено, бо зміст пеналізації змінюється разом із будовою обсягу караного, а зміст поділу відповідальності - з колом обставин, які законодавець визнає значущими.

Водночас, умову, за якої склад методів довелося б переглянути, тепер можна назвати точніше, ніж це робилося досі. Розподіл заходів, передбачених

за небезпечність особи чи її стану, між обсягом караного і обсягом кримінальної відповідальності тримається доти, доки ці заходи лишаються умовним доповненням до покарання за вчинення конкретного індивідуально визначеного діяння і не мають підстави, установлені незалежно від тяжкості вчиненого. Якщо розвиток кримінально-правового регулювання зробить їх самостійним нормативно визначеним обсягом, матриця дістане четвертий рядок, а перелік – можливу четверту пару: розширення і звуження обсягу заходів безпеки. Спростуванням запропонованої класифікації це не було б, а було б її застосуванням, бо закритість переліку заявлено за предметною ознакою і вона тримається рівно доти, доки предмет вичерпується трьома обсягами. Перевірятися така пара має тими самими трьома вимогами, яким відповідають три наявні. Мова йде про власний нормативний обсяг, власна підстава операції і власна підстава зворотного руху, якої прямий мати не може.

3.3. Методи кримінально-правової політики і правозастосування

Методи здійснення кримінально-правової політики, склад яких установлено вище, є цілеспрямованими операціями над нормативно визначеними обсягами - злочинного, караного і кримінальної відповідальності. Правозастосування таких операцій не здійснює, і клас операцій, які давали б нормативний результат і належали б винятково стадії застосування закону, виявився порожнім. Проте з цього не випливає, що правозастосування лежить поза межами методу. Навпаки, саме воно вирішує, чи настане той результат, на який метод розраховано, і саме воно постачає творенню підстави для наступних операцій. Тому предметом викладу є не перелік операцій правозастосовного рівня, а співвідношення між методом і правозастосуванням. Точніше, варто проаналізувати критерій, за яким між ними проходить межа, обидва напрями зв'язку і те, що цим співвідношенням з'ясовується.

Профільна праця, предметом якої є саме реалізація кримінально-правової політики через застосування закону, категорії методу не вживає.

О. С. Тубелець позначає шляхи реалізації політики терміном «форми реалізації», відносячи його до переважного слововжитку [133, с. 25], а саме правозастосування визначає стисло. Вона зазначає, що «правозастосування - це спосіб забезпечення реалізації норми» [133, с. 37]. Ознаками правозастосовного рівня політики названо особливий суб'єктний склад, формалізовані процедури і множинність актів індивідуальної дії, тоді як завдань загального характеру цей рівень не має [133, с. 35].

Розгляд доводиться починати з питання про те, хто діє на стадії застосування закону і що саме він застосовує, бо саме тут доктрина дає найбільше різнобою. Поділ суб'єктів кримінально-правової політики за формою її здійснення є усталеним: одні реалізують політику у формі правотворчості, інші - у формі правозастосування, а решта органів і об'єднань є лише учасниками. О. В. Острогляд, наводячи цей поділ, називає правотворчих суб'єктів поіменно, тоді як правозастосовних позначає загальними категоріями - «правоохоронні та судові органи» [32, с. 97]. Асиметрія тут не суто редакційна. адже у такій схемі не знаходять місця ні прокурор, ні слідчий суддя, ні сторони угоди, тобто саме ті учасники, чії рішення визначають долю норми в конкретній справі.

Найповніше кандидатів у суб'єкти методу розглянуто щодо диференціації. Н. О. Антонюк послідовно розглядає повноваження Європейського суду з прав людини, Верховного Суду і Конституційного Суду України і жодному з них суб'єктності не визнає, доходячи висновку, що «диференціація як цілеспрямована діяльність здійснюється лише законодавцем і має своїм результатом закріплення цього стану диференціації кримінальної відповідальності у законі» [50, с. 209]. Та сама теза, яка вже неодноразово цитувалася в інших підрозділах, сформульована прямо: «Суб'єктом диференціації може бути лише законодавець» [50, с. 207]. Аргумент спирається не на обсяг повноважень, а на характер результату, оскільки акт суду не змінює нормативного стану обсягу кримінальної відповідальності, а застосовує вже встановлений.

Той самий висновок відтворюється щодо другої пари, і відтворюється незалежно. В. Я. Медвідь, розглядаючи межі пеналізації, відмовляє судам у суб'єктності прямо, стверджуючи, що «виконання судами своїх обов'язків з врахуванням норм кримінального законодавства не робить судові органи суб'єктами пеналізації», а там, де мова про призначення покарання, «правильніше говорити про індивідуалізацію кримінальної відповідальності, а не про пеналізацію, оскільки покарання як таке не змінюється» [134, с. 261]. О. В. Острогляд формулює обмеження ще коротше, вказуючи, що суб'єктом пеналізації є лише законодавець [33, с. 37]. Збіг двох незалежних ліній щодо різних обсягів показує, що йдеться не про особливість окремого методу, а про властивість роду.

Н. О. Пустова, розглядаючи засади декриміналізації, адресує їх виключно законодавцеві: він «зобов'язаний при проведенні декриміналізації рівномірно враховувати правила законодавчої техніки» [88, с. 280] і «зобов'язаний найбільш повно враховувати ступінь негативної оцінки суспільством діяння» [88, с. 281]. Правозастосовний рівень з'являється в цьому тексті лише як адресат наслідків, ніколи як носій операції. Отже там, де доктрина описує метод повно - через підстави, засади й межі, - вона описує діяльність законодавця, а паралельного опису для стадії застосування не будує.

Заперечення суб'єктності методу не є, однак, запереченням участі правозастосувача в політиці, і змішувати ці твердження не можна. В. Л. Шевченко розводить рівні формулою, зазначаючи, що «через індивідуалізацію відповідальності в обвинувальному вирокі суд «переводить» абстрактні приписи закону у площину конкретного кримінально-правового впливу», і своєрідність суду полягає в тому, що «він діє на «стику» кримінально-правової та кримінально-процесуальної підсистем політики» [135, с. 187]. Переведення припису в конкретний вплив є самостійною і незамінною дією, але здійснюється воно над уже встановленим обсягом. Розходження носія методу і носія юрисдикції показує Ю. В. Орлов на

матеріалі визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Вчений вказує, що «замість держави Україна, у їх структурі з'являється міжнародний судових орган» [141, с. 18], і водночас «йдеться по суті про зміну об'єкту кримінально-правової охорони» [141, с. 21]. Носій, що застосовує, і носій, що встановлює, можуть не збігатися, і від цього операція не переходить до першого з них.

Питання про те, що саме застосовує правозастосувач, має в наявних працях готову відповідь, і вона є ключем до всього співвідношення. Н. О. Гуторова визначає диференціацію як здійснений законодавцем поділ відповідальності, «метою якого є створення для суб'єкта правозастосування певного режиму при визначенні міри відповідальності за вчинений злочин», і додає, що «у межах цього режиму здійснюється індивідуалізація кримінальної відповідальності» [9, с. 75]. Правозастосувач застосовує не метод, а режим, який метод створив; режим є формою, у якій результат операції доходить до конкретної справи. Це розрізнення знімає більшу частину спорів про суб'єктність, бо дозволяє визнати за правозастосувачем повноту власної дії, не перетворюючи цю дію на операцію над обсягом.

Кваліфікація діяння дає ще один приклад того самого відношення, і водночас приносить критерій, здобутий поза доктриною методів. К. М. Оробець, розв'язуючи суперечку про вузьке й широке розуміння кваліфікації, спирається на дві підстави: термін ужито в законі, а тому тлумачити його належить «в такому сенсі, який наданий законодавцем», і, крім того, підстава, принципи й правила кваліфікації не можуть однаково поширюватися на протиправні й правомірні діяння [155, с. 126-127]. Обидві підстави є вимогами єдності, і обидві адресовані тому, хто закон застосовує, а не тому, хто його ухвалює. Викладення вузького розуміння в цій праці спирається на джерела іншої правової традиції, тому тут воно наводиться за власним висновком автора, а не за первісними носіями.

Головним питанням, яке приходить до цього підрозділу нерозв'язаним, є місце індивідуалізації, і поставлене воно найгостріше там, де

індивідуалізацію прямо названо методом. Д. О. Колодін ставить собі за мету довести, що диференціація та індивідуалізація є методами здійснення кримінально-правової політики, і визначає їх як «самостійні методи здійснення кримінально-правової політики держави у напрямку встановлення оптимального балансу між повноваженнями законодавця та дискреційними повноваженнями суду» [49, с. 136]. При цьому той самий автор проводить між ними межу, що працює проти власного висновку, вказуючи, що «диференціація належить до сфери правотворчості, а індивідуалізація - до сфери правозастосування» [49, с. 136]. Якщо предметною ознакою методу є нормативно визначений обсяг, то належність до сфери правозастосування означає, що обсяг цієї операцією не змінюється, а отже названі два явища не можуть бути однорядними.

Індивідуалізація визначає рівень відповідальності щодо конкретної особи, і визначає його в межах уже створеного режиму [9, с. 75]; результат тут персоніфікований і одноразовий, тоді як результат методу є нормативним і діє щодо невизначеного кола випадків. Це розрізнення відтворене в наявних працях двічі й з різних боків. Н. О. Антонюк відділяє індивідуалізацію за характером урахування ознак, оскільки «під час індивідуалізації врахування індивідуальних ознак є дискреційним повноваженням суду, тоді як врахування ознак, що впливають на диференціацію, у більшості випадків є обов'язковим» [50, с. 207]. Л. В. Павлик відділяє її за суб'єктом і робить це на стадії виконання покарання, де межа проходить особливо виразно, адже «диференціація - це прерогатива законодавця, а індивідуалізація - органів і установ, що забезпечують виконання покарання» [78, с. 260].

Залежність між обсягом диференціації та простором розсуду є оберненою, і саме вона показує, чому індивідуалізація не є самостійною операцією. Диференціація та індивідуалізація «є залежними один від одного - чим ширшою є диференціація кримінальної відповідальності, тим вужчою буде її індивідуалізація, і навпаки» [9, с. 75]. Величина, що змінюється, тут одна, і змінює її законодавець; правозастосувач діє в тому просторі, який йому

лишили. Н. О. Антонюк описує той самий механізм з боку дефекту, зауважуючи, що надмірне дроблення відповідальності переносить акцент на індивідуалізацію і розширює судову дискрецію [105, с. 14]. Дискреція виявляється не самостійним явищем, а величиною, похідною від того, наскільки повно законодавець розпорядився обсягом.

Пропозиція вивести індивідуалізацію на один рівень із методом у наявних працях є. Н. О. Гуторова і Ю. А. Пономаренко формулюють її так: «категорії «пеналізація злочинів» і «індивідуалізація покарання» в понятійно-категоріальному ряді на чолі з категорією «покарання» мають займати відносно останньої рівновіддалене положення» [20, с. 67]. Пропозиція обґрунтована тим, що пеналізація є правотворчою діяльністю щодо типізованих і деперсоніфікованих відносин, а призначення покарання - діяльністю суду щодо персоніфікованої особи, і об'єднувати їх в одному понятті не можна [20, с. 56-57]. Аргумент є правильним і водночас засвідчує протилежне тому, для чого його наведено. Дійсно, рівновіддаленість двох категорій від покарання є твердженням про їхню однакову відстань до спільного об'єкта, а не про однаковий рід. Індивідуалізація лишається простором розсуду всередині режиму, і саме в цій ролі вона незамінна.

Перший напрям співвідношення полягає в тому, що правозастосування є умовою настання нормативного результату методу, і формулювання цієї умови в наявних працях стосується вже наведено прикладу щодо малозначності, де Н. О. Пустова доводить, що зміна законодавцем критеріїв малозначності декриміналізацією не є: «Сама по собі заборона на нормативному рівні не усувається, і лише правозастосувач, встановлюючи щодо конкретного діяння його суспільну небезпеку, визначає, є малозначним діяння чи ні. Відповідно, зміна критеріїв малозначності законодавцем не здатна змістити межі між злочинним і незлочинним» [71, с. 60]. Отож, виходячи з цього, навіть дія законодавця, вчинена в нормативній формі, не дає результату методу, якщо між нею і результатом стоїть правозастосовна оцінка (за винятком тих ситуацій, де встановлення малозначності не є можливим).

Критерієм належності операції до методу виявляється не те, хто діє, а те, чи змінюється обсяг нормативно.

Наявні праці містять і протилежне рішення, за яким правозастосування входить до складу самого методу. П. Л. Фріс визначає пеналізацію як «синтетичний процес, який складається з нормативного визначення характеру караності діянь та практики призначення покарання за конкретний злочин», а депеналізацію - як «процес незастосування покарання за діяння, яке передбачене чинним КК, як злочин, застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання» [1, с. 58]. Тут обидві операції описані так, що правозастосовна практика є їхньою частиною, а в другій - навіть основним змістом. Це рішення має свою послідовність, адже якщо метод визначається через наслідок для особи, то незастосування покарання судом дає той самий наслідок, що й його скасування законом.

О. В. Острогляд, розглядаючи можливість виокремлення правозастосовної декриміналізації, відкидає її і зазначає, що «включення до його характеристики складових інших методів кримінально-правової політики» є окремим теоретичним питанням, а не підставою розширювати метод [10, с. 80]. В іншій праці той самий автор дає рішення в загальному вигляді, вказуючи, що «все решта на зразок виділення практичної декриміналізації чи практичної депеналізації є проявами останнього методу (способу) реалізації кримінально-правової політики, а саме диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності» [33, с. 39]. Механізм зняття питання тут той самий, що застосовувався й раніше: явище правозастосовного рівня не утворює нового методу, а виявляється способом здійснення вже названого.

Найточніше розведення двох аспектів однієї операції зроблено там, де предметом є побудова санкції. Н. А. Орловська розрізняє їх прямо, стверджуючи, що «депеналізація має на увазі в законодавчому аспекті виведення певного діяння зі спектра кримінально караних (образно говорячи, «обкладених покаранням»), а в правозастосовному аспекті - індивідуалізацію,

але не диференціацію кримінальної відповідальності» [129, с. 588]. Те, що на рівні творення є операцією над обсягом караного, на рівні застосування виявляється розсудом у межах уже встановленого режиму, і різні назви позначають тут різні явища, а не два види одного. Авторкою названо й підставу такого порядку, бо «застосування санкції можливо тільки після її нормативного формулювання, отже, принципи побудови санкцій завжди первинні» [129, с. 588].

Фактична зміна меж злочинного без відповідної операції описана достатньо, щоб питання не вважати надуманим. П. Л. Фріс розводить нормативну і фактичну декриміналізацію, наводячи як приклад інститут звільнення від кримінальної відповідальності [15, с. 320], і там само фіксує, що «саме у судовій дискреції і прихована ідеологія правозастосування» [15, с. 328]. В. О. Гацелюк, оглядаючи зарубіжну дискусію, наводить фактичну декриміналізацію через зниження застосування закону [92, с. 32]. Д. Гусак вимагає від дослідників визначитися, чи міряти надмірну криміналізацію за законом, чи за практикою, і вказує на дискреційні рішення прокурорів не переслідувати [38, с. 273-275]. Спільним для всіх трьох описів є те, що обсяг нормативно не змінюється, оскільки змінюється частота, з якою нормативний припис доходить до застосування.

Окремим від фактичної зміни є випадок дефектного здійснення, і розводити їх потрібно, бо дефект не виводить операцію за межі методу. Є. О. Письменський, описуючи стан застосування кримінального закону, фіксує серед його рис «двозначне тлумачення кримінального закону та як результат відсутність єдності правових позицій суб'єктів реалізації кримінально-правової політики з принципових питань» і «застосування заходів впливу до правопорушника, що не узгоджуються із санкцією кримінально-правової норми» [31, с. 304]. В обох випадках нормативна форма операції наявна і обсяг змінено законом, а нормативного результату немає, бо його знищено виконанням. Дефектним є виконання, а не операція, і цим такі випадки відрізняються від тих, у яких результат настає взагалі без операції.

Зворотний бік цього напрямку дає готовий інструмент оцінювання. П. Л. Фріс зазначає, що «зіставлення судової й законодавчої депеналізації виступає надійним індикатором оцінки останньої» [1, с. 60]; В. Я. Медвідь, відмовивши судам у суб'єктності, тут-таки називає їх індикаторами політики [134, с. 261]. Обидва формулювання виводять правозастосування з предмета операції і водночас уводять його до складу засобів її оцінювання. Той самий висновок робить і О. С. Тубелець, вказуючи, що «на правозастосовному рівні кримінально-правова політика знаходить своє вираження через правильність кваліфікації та правильність призначення покарання» [133, с. 125]. Саме таким є природне місце практики в структурі методу, адже вона не змінює обсягу, але тільки через неї встановлюється, чи досягнуто того стану, заради якого обсяг змінювали.

Другий напрям співвідношення полягає в тому, що правозастосування постачає творенню підстави для наступних операцій, і цей канал названо неодноразово. В. А. Мисливий, оглядаючи новели кримінального закону, фіксує «незавершеність структури зазначених норм, яка буде вимагати їх оптимізації з огляду на тенденції їх застосування в судовій практиці» [145, с. 8]. О. В. Попович і Л. В. Томаш описують той самий канал у ширшому вигляді, пишучи, що «результати правозастосовної діяльності, що виявляють прогалини, колізії чи надмірності у законодавчих конструкціях, формують емпіричну основу для коригування та оптимізації криміналізації» [56, с. 472-473]. Те саме спостереження є і в праці, де нормативну прогалину названо наслідком, установленим у застосуванні [41, с. 111]. Отже канал описано з трьох боків, і жоден з описів не приписує правозастосуванню самої операції, оскільки воно (правозастосування) постачає підставу, а розпоряджається обсягом законодавець.

Д. О. Колодін описує послідовні законодавчі кроки, якими звужується дискреція суду при визначенні міри відповідальності [49, с. 136-137]. Такі кроки є операціями над обсягом кримінальної відповідальності, здійсненими з приводу того, як обсяг застосовувався, і вони показують замкненість зв'язку,

бо в подальшому результат застосування стає підставою нової диференціації. Ю. А. Пономаренко описує випадок, у якому цей зв'язок доведено фактично до краю. Автор зазначає, що за угодою сторін «конкретна міра покарання в цьому разі узгоджується сторонами угоди і суд, затверджуючи угоду, відтворює цю саму міру покарання у резолютивній частині свого вироку» [96, с. 69]. Норми Кримінального кодексу України роблять кримінально-правовий наслідок похідним від процесуального акта [95], і міру відповідальності визначає не той, хто створив режим, і не той, хто мав його застосувати.

Третім до співвідношення належить автономія правозастосовної форми, і вона є межею, за якою зв'язок двох членів слабшає. М. В. Шепітько, розглядаючи форми реалізації політики протидії злочинам у сфері правосуддя, зауважує, що залежність правозастосування від правотворчої форми «не є абсолютним, оскільки діяльність з протидії злочинам у сфері правосуддя хоч і залежить від встановлених нормативно-правовими актами форм, але суб'єкти, на яких вона розповсюджується, та способи впливу на них залишаються незмінними та досить обмеженими» [59, с. 174]. Автор говорить про кримінальну політику в широкому значенні, і поширювати його висновок на кримінально-правову політику можна лише з цим застереженням. Ю. В. Орлов і Н. О. Прібиткова описують ту саму автономію різкіше, зауважуючи, що «рівень безпосередніх правозастосувачів здатен «поставити хрест» на цілепокладанні умовного законодавця» [66, с. 40].

Автономія форми має і вимірюваний бік, і саме він показує її межу. В. М. Пулик, оцінюючи дотримання засади процесуальної можливості переслідування, спирається на дані про фактичне застосування норми і робить з них висновок про стан самої норми [87, с. 156]. Автономія тут очевидна: нормативний припис зберігає чинність, а обсяг фактично охоронюваного визначається спроможністю тих, хто його застосовує. Проте ця сама автономія й виявляє, чому вона не породжує методу: незастосування норми не скасовує

її і не звужує нормативного обсягу, а лише відкладає його дію, і відновлення застосування не потребує жодної операції законодавця.

Найсерйознішим запереченням проти проведеного співвідношення є твердження, що правозастосовний рівень має власні методи - імперативний і диспозитивний. Е. М. Гануляк доводить, що «для регулювання кримінально-правових відносин, особливо на правовиконавчому та правозастосовному рівнях кримінально-правової політики, імперативного методу недостатньо», а характерними способами диспозитивного методу називає дозвіл, рекомендацію і заохочення [17, с. 153, 155]. П. В. Хряпінський уводить у цей ряд метод заохочення, «спрямований на включення правових засобів усунення, звільнення або пом'якшення потенційного чи реального кримінально-правового обтяження» [110, с. 153], і тут-таки сам себе обмежує, застерігаючи, що розвиток диспозитивності «не повинна розхитувати основне соціальне завдання кримінального законодавства - протидію злочинності, яке вирішується публічними правовідносинами та імперативними методами» [110, с. 157].

Заперечення це, однак, стосується іншого ряду, і встановити це можна за самими дослідженнями авторів, у яких диспозитивність є предметом. Той же Е. М. Гануляк визначає диспозитивність як «загальноправовий універсальний метод правового регулювання, що виражається у нормативно передбаченій можливості вибору особою того чи іншого варіанта правомірної поведінки за власною волею і на свій розсуд» [108, с. 196], і на всьому обсязі тієї праці кримінально-правова політика не згадується ні разу. Імперативність і диспозитивність описують спосіб, у який норма діє на поведінку її адресата, тоді як метод здійснення політики описує операцію над обсягом самих норм. Це різні рівні одного матеріалу, і назва «метод», спільна для обох, є омонімією, а не свідченням однорядності.

Викладене дозволяє подати співвідношення методу і правозастосування в такому вигляді. Межа між ними проходить не по суб'єктові й не по мірі свободи, з якою він діє, а по тому, чи змінюється нормативно визначений

обсяг. Операція, що змінює його, є методом незалежно від того, хто її здійснив, а дія, що обсягу не змінює, методом не є навіть тоді, коли її наслідки для окремої особи не відрізняються від наслідків операції. Зв'язок між двома членами є двобічним і несиметричним. У прямому напрямі правозастосування є умовою настання нормативного результату, адже воно здатне не дати йому настати, не зачепивши при цьому самого обсягу, і саме тому дієвість методу встановлюється лише через практику його застосування. У зворотному напрямі правозастосування постачає творенню підстави для наступних операцій, не здійснюючи їх само. Несиметричність полягає в тому, що в прямому напрямі правозастосування діє з результатом, а у зворотному - лише з підставою.

А індивідуалізація є не методом і не способом здійснення методу, а простором розсуду (дискреція), який операція над обсягом кримінальної відповідальності лишає тому, хто цей обсяг застосовує; і саме тому індивідуалізація не має ні власної підстави, ні власних засад, відмінних від засад тієї операції, що її простір створила.

3.4. Вибір методу, його результат і межі дієвості

Питання про дієвість методу кримінально-правової політики стоїть інакше, ніж питання про його належність до роду. Належність установлюється за ознаками самої операції, і відповідь на неї міститься в нормативному матеріалі: операція є методом тоді, коли змінює нормативно визначений обсяг злочинного, караного або кримінальної відповідальності. Для дієвості такої відповіді в нормативному матеріалі немає, бо ні текст закону, ні намір, висловлений у його обґрунтуванні, не свідчать про те, чи дав метод результат. Дійсно, текст фіксує саму операцію, а намір - лише те, чого від неї очікували. Дієвість установлюється ззовні методу, і саме тому вона потребує окремого критерію та одиниці вимірювання. Отож, важливо розглянути, як метод обирається, у чому полягає його результат і чим цей результат міряється, і де проходить межа, за якою дієвість перестає залежати від методу.

Наявні критерії вибору методу сформульовані як вимоги до рішення, а не як правило, що вказує на конкретну операцію. Раніше за інші названо критерій ефективності, який П. Л. Фріс та І. В. Козич подають через відношення витрат до наслідків, оскільки «вибір методів впливу в першу чергу повинен залежати від критерію ефективності, тобто співвідношення витрат і зусиль до конкретних результатів», причому держава «повинна керуватися ще й критерієм справедливості» [6, с. 18-21]. Обидва критерії оцінюють рішення тоді, коли склад можливих операцій уже відомий, і жоден із них не вказує, яку саме операцію обрати. Інший наявний критерій пов'язує вибір із функцією, адже як зазначає І. В. Козич, «вибір методу залежить від того, на реалізацію якої функції кримінального права спрямований майбутній законопроект» [18, с. 322].

Вибір звужений ще до того, як його роблять: рамку, у якій кримінально-правовий засіб є лише однією з наявних можливостей, дає модель варіантів втручання держави, де поряд з охоронним стоять регулятивний і контрольний [51, с. 255], а програмні документи про напрями перетворень у сфері кримінальної юстиції називають бажаний стан, а не операцію, якою його досягають [146]. Викладене вище дозволяє запропонувати критерій вибору, якого наявні формулювання не дають. Метод обирається не за очікуваним наслідком і не за функцією, яку обслуговує, а за тим, **який із нормативно визначених обсягів потребує зміни**. Якщо зміни потребує коло діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями, придатні лише криміналізація і декриміналізація; якщо обсяг караності - пеналізація і депеналізація; якщо розподіл кримінальної відповідальності в межах уже визначеного караного - диференціація й уніфікація. Обсяги, про які йдеться, задані Кримінальним кодексом України [95]. Критерій у такому вигляді придатний до застосування, бо відповідає не на питання, чи буде рішення ефективним, а на питання, яка операція взагалі здатна дати потрібний нормативний результат.

Література про дієвість методів складається переважно з оцінних категорій, і найповторюваніший із них - надмірність криміналізації.

Н. О. Пустова фіксує його так: «У сучасному кримінальному законодавстві простежується надмірна криміналізація діянь, яка йде врозріз із тенденціями розвитку злочинності в Україні» [88, с. 279]. Поряд стоять протилежний за напрямом брак криміналізації [38, с. 279], помилковість окремих операцій [30, с. 231-232], спосіб дії законодавця, названий методом проб і помилок [45, с. 343] і [20, с. 67], і ручне маніпулювання зі злочинністю [41, с. 113]. Спільна риса цих описів не в предметі, а в тому, що кожен фіксує результат, протилежний наміру операції. Є. М. Вечерова, зводячи вчення про ефективність кримінально-правового впливу до кількох аспектів, ставить в один ряд саме такі випадки [156, с. 168].

Причину браку результату доктрина називає собі сама, і робить це в тих самих словах незалежно від того, про який метод ідеться. С. В. Шевченко формулює це відношення прямо, вказуючи, що «відсутність єдиного концептуального розуміння поняття та принципів криміналізації у доктрині кримінального права має наслідком виникнення непослідовної та хаотичної кримінально-правової політики у сфері криміналізації» [39, с. 75]. Те саме відношення відтворено і в формулі про невизначеність теоретичних положень як джерело помилок [10, с. 80], і в формулі про дефект методології як джерело дефекту закону [119, с. 93]. В. А. Мисливий додає до цього ряду те, чого решта не називає, - запізнення. Автор пише, що «зазначені тенденції, на наш погляд, вказують на те, що доктрина кримінального права поки що не відіграє випереджувального значення для своєчасного прогнозування кримінальних явищ у системі ринкових економічних відносин» [145, с. 7]. Межа цього ряду проходить там, де брак результату перестає бути наслідком дефекту операції, адже норми, які не застосовуються, у вітчизняній літературі названо, але не описано, і Є. М. Вечерова, згадуючи їх, відсилає до окремого дослідження [156, с. 168]. Жоден із «діагнозів» (чи оцінок) не містить одиниці, якою брак результату виміряно, і саме тому спір про дієвість методу відтворюється без просування.

Наявне вимірювання результату законодавчої операції в доктрині також є. М. В. Карчевський, застосувавши метод контекстної законодавчої оцінки, за яким місце кожної заборони визначається в зіставленні санкцій усієї сукупності заборон, обчислив показник для розділу Особливої частини Кримінального кодексу України до і після його оновлення. Він вказує, що «для чинної редакції Розділу VII Особливої частини КК цей показник дорівнює 42, тоді як середнє значення індексів злочинів, передбачених попередньою редакцією, дорівнює 54,17» [117, с. 105]. Той самий автор поряд із цим виміряв структуру тяжкості і дістав протилежний за напрямом результат. Мова йде про те, що «реформування законодавства про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності можна з одного боку обґрунтовано пов'язувати з значним зменшенням інтенсивності санкцій, але з іншого - із зміною в структурі злочинів за ступенем тяжкості, яка свідчить про посилення заходів кримінально-правового впливу» [117, с. 106]. Одна законодавча операція дістала дві протилежні оцінки, обчислені одним автором з одного нормативного матеріалу, і розбіжність між ними породжена не даними, а обраною одиницею.

На протилежному полюсі стоїть оцінка, зроблена без жодної одиниці, до прикладу «розвиток подій у світі і в сучасній Україні показують, що зазначена криміналізація була виправданою й своєчасною, яка на сьогодні допомагає протидіяти існуючим кримінальним викликам» [145, с. 8]. Критерій тут названо - виправданість, підтверджена подальшим розвитком подій, - але він не має одиниці, а тому не відтворюється й не заперечується.

Одиницею вимірювання результату, придатною до застосування, видається зміна того самого обсягу, якого операція торкалася, узята в тому вимірі, у якому вона його змінювала. Звідси випливає, що вимірювання за іншим обсягом дає не хибну, а іншу відповідь, і що назва законодавчого акта одиницею вимірювання не є. Одна така одиниця вже названа в літературі і придатна без нового пошуку. Дійсно, обсяг розсуду (дискреції), залишений правозастосувачеві, є величиною, похідною від повноти розпорядження

обсягом кримінальної відповідальності [9, с. 75], і надмірне дроблення відповідальності цей розсуд розширює [105, с. 14]. Тим самим дієвість диференціації та уніфікації вимірюється величиною, яку вони самі й задають.

Метод, результат якого знято незастосуванням норми, не є недієвим: він є незастосованим, і для відновлення дії такої норми не потрібно жодної операції, тоді як для скасування результату будь-якої операції над обсягом потрібна зворотна операція. Незастосованість описана емпірично, бо дотримання законодавцем вимоги процесуальної можливості переслідування встановлюється через «з'ясування реальних можливостей правозастосувача у частині виконання ним функціональних обов'язків та закріплення усіх ознак складу кримінального правопорушення у процесуальних документах» [87, с. 158]. Для випадку, коли незастосованість змушує законодавця скасувати норму, у літературі є термін - вимушена декриміналізація [51, с. 257], і він описує операцію, вчинену не за вибором.

Від незастосованості слід відрізнити деформацію, за якої нормативна форма операції наявна, а нормативного результату немає. Сюди належить ухвалення норми задля самого факту реагування; за викладом концепції, яку в німецькій доктрині названо символічним кримінальним правом, законодавець ухвалює норму «не стільки заради її реального превентивного чи репресивного ефекту, скільки заради демонстрації суспільству й міжнародним партнерам самого факту державного реагування на певну загрозу» [57, с. 144]. Сюди ж належить зворотний рух, який Є. О. Письменський фіксує у пропозиції «обмежити можливості для диференціації кримінально-правового впливу разом абсолютно невиправдано посиливши покарання (аж до довічного позбавлення волі)» [31, с. 305]. Деформація відрізняється від недієвості тим, що операція тут результат дала, але не той, якого потребував обсяг.

Критерій належності до роду відповідає і на питання про заміщення методу засобом іншої галузі. Пропозиція розробляти режим санкцій у парадигмі кримінально-правової політики [80, с. 77] і назва, яку дістало

застосування таких санкцій поза вироком [130, с. 134], описують засоби, наслідки яких подібні до наслідків криміналізації, але обсягу злочинного вони не змінюють, тому питання про їхню дієвість є питанням про дієвість тих засобів, а не методу.

Межу дієвості задають дві різні за природою обставини. Перша - умова застосовності самого методу, поза якою метод дає не гірший, а неправильний результат. Для порівняльного методу цю умову названо прямо: застосування порівняння «можливо далеко не в кожному випадку» [106, с. 92], а нормативне порівняння придатне «лише щодо однорідних суспільно-правових явищ» [106, с. 93]. Те саме відтворено ще двічі й обидва рази поза доктриною методів політики. Зокрема, у застереженні про методологічні аномалії, першою з яких є використання методів поза межами їх застосування [157, с. 82], і в аксіомі, за якою «кримінальне право в різних державах є єдиним, а закони - різними» [156, с. 168]. Три незалежні формулювання однієї вимоги, жодне з яких не зроблене в межах доктрини методів, показують, що умова застосовності належить не окремому методові, а способові дії методу як такого.

Друга обставина є межею досяжного, і вона має характеристику предмета, а не методу. А. Ю. Ужитчак, наводячи формулу О. М. Литвака, за якою «всяка політика, як мистецтво управління державними справами стосується масових явищ, в даному разі сотень тисяч людей, які потрапили до тенет кримінальної юстиції», доходить власного висновку: «тому сто відсоткового успіху від ефективності кримінально-правової політики домогтися неможливо» [158, с. 234]. Недосяжність повного результату тут виведено з масовості предмета, тобто з обставини, якої жодна операція над нормативним обсягом не змінює. До цього додається межа, що лежить у самому суб'єктові: узагальнення експертних оцінок стану політики показало, що «попри однакове розуміння суті проблем, які існують у сфері кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, та причин, які їх зумовлюють, разом з тим способи розв'язання цих проблем є різнобічними»

[43, с. 158]. Згода щодо стану предмета не дає згоди щодо операції, якою його змінюють, і ця розбіжність не є браком знання про метод.

Викладене дозволяє запропонувати критерій дієвості методу кримінально-правової політики, двобічний за будовою. Одне його питання звернене до результату: чи змінився той обсяг, якого операція торкалася, і наскільки він змінився в тому вимірі, у якому операція його змінювала? Друге звернене до можливості: чи була операція застосована в межах своєї умови застосовності і чи не лежала потрібна зміна за межею досяжного, заданою предметом? Заперечна відповідь на перше питання при стверджувальній на друге означає недієвість методу; заперечна відповідь на друге означає, що метод застосовано поза умовою, і його результат як дієвість не оцінюється. Окремо від обох стоїть незастосованість, за якої результат операції знято практикою, а сама операція вади не мала.

Висновки до розділу 3

Дослідження показало, що нормативно визначений обсяг, заявлений у розділі першому як предметна ознака поняття, витримує чотири різні застосування і в четвертому перестає бути ознакою. Він проводить межу обсягу злочинного, розводить обсяги караного і кримінальної відповідальності, відділяє метод від не-методу і дає одиницю вимірювання результату. У перших трьох застосуваннях обсяг відповідає на питання, чи належить явище, у четвертому - на питання, наскільки змінився результат; ознака, придатна відповідати на обидва питання, є не ознакою поняття, а величиною. Предметна ознака методу і одиниця вимірювання його результату - це той самий обсяг, узятий двічі: як межа і як шкала.

Критерієм належності до обсягу злочинного є нормативне визначення діяння як кримінального правопорушення, а не його суспільна небезпечність, бо остання є підставою операції, а не її результатом. Операція над обсягом можлива за трьох умов, а саме: зміна нормативна і цілеспрямована; предметом є сам обсяг, а не поділ усередині нього і не наслідки; межа, яку операція

переносить, уже проведена поза кримінальним правом. Розведення обсягу караного і обсягу кримінальної відповідальності, а не уточнення дефініцій, знімає сталу плутанину між пеналізацією, депеналізацією і диференціацією. Перший змінюється тоді, коли змінюється санкція, другий - коли за незмінної санкції змінюється коло випадків її застосування у повному розмірі.

Несиметричність відношення «пряме - зворотне» сформульовано в цьому розділі на матеріалі, що накопичувався в розділі другому, і показано, що вона є властивістю форми відношення, а не змісту операцій. Зворотний рух має підставу, якої прямий мати не може, і зміст цієї підстави щоразу свій. Зокрема, це помилка попередньої операції в першій парі, непрацездатність інструменту в другій, надмірність попереднього поділу в третій. Та сама несиметричність відтворюється у зв'язку методу з правозастосуванням, де в прямому напрямі правозастосування дістає результат операції, а у зворотному - лише підставу для неї, і в будові критерію дієвості.

Окреслені різні способи виправлення дефектних операцій: недієвий метод потребує зворотної операції, незастосований - жодної, деформований - нової операції над тим самим обсягом, водночас, незастосування норми не скасовує її і не звужує нормативного обсягу, а лише відкладає його дію.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове розв'язання наукової проблеми - розроблення цілісного теоретичного уявлення про методи кримінально-правової політики як замкнений за предметною ознакою ряд цілеспрямованих операцій над нормативно визначеними обсягами злочинного, караного і кримінальної відповідальності та обґрунтування критерію вибору методу і критерію його дієвості. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків.

1. Категорія «метод кримінально-правової політики» в українській доктрині має свою історію. Вона увійшла в загальний ужиток раніше, ніж дістала визначення, і не мала визначеного критерію, який відділяв би метод від напряму, засобу, форми та принципу КПП. Розходження в її розумінні не збігаються ні з поділом на наукові школи, ні зі зміною поколінь дослідників. Такі розходження виникають, зазвичай, усередині однієї окремо взятої авторської лінії досліджень, оскільки загальновживане використання здебільшого переймається разом із текстами. В англомовній літературі такий понятійний ряд не склався - межі кримінального права описують там переліком принципів-обмежень і змістом самої дії, а не її назвою. Стан розробки проблеми характеризується, отже, не браком визначень, а нерозрізненням двох питань: чим метод не є і чим він є.

2. В роботі встановлено, що метод відмежовується від суміжних категорій понятійного ряду - напряму, засобу, форми, рівня і принципу - за п'ятьма ознаками: *питальною, предметною, суб'єктно-стадійною, рівневою та результативною*. Визначено, що вага і спрямування цих ознак неоднакова. Питальна і предметна вирішують, чи належить явище до ряду методів; суб'єктно-стадійна і рівнева визначають його місце в ряді; результативна є контрольною. Ознаки ці мають розмежувальне навантаження, а не змістове, оскільки вони не описують ані внутрішньої будови методу, ані зв'язків методів між собою. Розбіжні віднесення того самого явища до поняття «метод КПП»

мають три найбільш поширені джерела - множинність підстав поділу самої політики, різницю рівнів, на які явище поміщають, і багатозначність назви політики.

3. Визначено, що поняття методу повинно спиратися на властивості, яким має відповідати кожна його ознака. При визначенні ознак методу КПП використані такі характеристики: ознака належить поняттю методу КПП, якщо вона властива всім явищам, що їх доктрина визнає методами, якщо без неї явище методом бути перестає і якщо вона виводиться з самої операції, а не із зіставлення її з іншою категорією. За цим критерієм поняттю належать *три* видові ознаки - **засаднича, предметна і результативна** - та *одна* родова, яка визначає метод як **операцію**, а не як стан, сферу чи властивість. Відтак, метод кримінально-правової політики визначається як *цілеспрямована операція уповноваженого суб'єкта, яка здійснюється за власною підставою і власними засадами, має предметом нормативно визначений обсяг злочинного, караного і кримінальної відповідальності і завершується нормативною зміною цього обсягу*. Поза межами наведеного поняття окреслено три явища, кожне з них зберігає власне значення для теорії КПП. Зокрема, *питальне зіставлення* є прийомом розмежування суміжних теоретичних категорій КПП, *суб'єкт* - змінною величиною всередині методу, *реалізованість* - показником того, чи метод спрацював. Процеси відмежування від суміжних теоретичних категорій КПП і визначення методу КПП є, таким чином, різними операціями, і перша другої не замінює.

4. Встановлено, що методи наукового пізнання, методи правового регулювання, методи забезпечення і методи державного управління до ряду методів політики не належать. Предметом їх є знання, поведінка адресата норми, рішення про закон або діяльність підпорядкованих органів, а результатом - висновок, індивідуальний наслідок, показник чи управлінський акт; ані предметної, ані результативної ознаки вони не мають. Родова ознака і вимога власних засад, навпаки, спільні для всіх цих рядів і в доктрині

сформульовані доволі докладно. Тому, рамки ряду методів КПП тримають, отже, лише дві ознаки - предметна і результативна.

5. В роботі аргументовано, що методи КПП поділяються за предметом впливу, доповненим напрямом зміни обсягу. Предмет впливу методу КПП неоднорідний, він складається з трьох самостійних обсягів - **злочинного, караного і кримінальної відповідальності**, кожен з яких операція здатна змінити, не зачіпаючи двох інших. Кожен обсяг допускає два напрями зміни, *розширення і звуження*. Поділ дає шість видів, які складаються у три пари: *криміналізація і декриміналізація, пеналізація і депеналізація, диференціація й уніфікація кримінальної відповідальності*. Встановлено, що жодна операція не належить двом позиціям водночас; саме це робить поділ класифікацією, а не переліком. Аргументовано, що зазначений перелік методів замкнений за предметною ознакою - доти, доки нормативно визначений обсяг вичерпується трьома названими обсягами (злочинного, караного і кримінальної відповідальності). Водночас, зміст кожного виду і коло суб'єктів, здатних виконати відповідну операцію, є додатковою причиною розростання переліків у літературі.

6. У дослідженні висловлено припущення, що методи творення і методи реалізації не утворюють двох окремих рядів. Операції, яка давала б нормативний результат і належала б лише стадії застосування закону, у вітчизняних дослідженнях не виявлено, адже усі вивчені операції є або способами здійснення відомих методів іншим суб'єктом, або діями над уже готовим результатом, або свідченнями про те, чи метод спрацював. Тому, терміни «творення» і «реалізація» розрізняють не методи, а стадії, на яких діє результат методу. За такого підходу метод дає нормативний результат там, де норма створюється чи змінюється, а на стадії застосування цей результат уже діє, визначаючи межі вирішення конкретного провадження. Виходячи з цього, для наскрізного вживання запропоновано назву «методи здійснення кримінально-правової політики», за якої слова «творення» і «реалізація» позначають стадії.

7. Доведено, що взаємодія кримінально-правової політики із суміжними складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю і зовнішній вимір впливу власних методів цій політиці не додають і предмета наявних не розширюють. Водночас, встановлено, що та підсистема політики в сфері боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальна чи кримінально-виконавча), яка має власний нормативний обсяг, на який її операції діють, має власні методи, а узгодженість підсистем забезпечується координацією їхніх методів.

8. Встановлено, що до нормативно визначеного обсягу *злочинного* належить те і лише те, що закон визначає як кримінальне правопорушення; суспільна небезпечність (чи істотна шкода як межа криміналізації) є підставою операції, а не її результатом. Операція над кожним із визначених обсягів можлива за трьох умов: зміна має бути нормативною і цілеспрямованою, предметом її має бути сам обсяг, а не поділ усередині нього і не наслідки, а межі зміни такого обсягу мають бути визначеними. На основі доктринальних дискусій також встановлено, що *обсяг караного* і *обсяг кримінальної відповідальності* є різними обсягами: перший змінюється зі зміною санкції, другий - зі зміною кола випадків, у яких санкція застосовується повною мірою за незмінного її розміру. Саме ця відмінність, а не уточнення визначень, повинна знімати конкуренцію між пеналізацією, депеналізацією і диференціацією. В межах одного методу пари операцій не є дзеркальними, адже зворотна операція в кожній парі має підставу, якої пряма мати не може, і зміст цієї підстави в кожній парі свій - помилка попереднього рішення, непридатність обраного інструменту, надмірність раніше проведеного поділу.

9. Аргументовано, що межа між методом і правозастосуванням проходить не по суб'єктові і не по мірі його свободи, а по тому, чи змінюється *нормативно визначений обсяг*. Операція, яка його змінює, є методом незалежно від того, хто її виконав; дія, яка обсягу не змінює, методом не є навіть тоді, коли її наслідки для окремої особи не відрізняються від наслідків операції. Водночас, виявлено що зв'язок методу КПП і правозастосування

двобічний і несиметричний. У прямому напрямі правозастосування є умовою настання нормативного результату і здатне не дати йому настати внаслідок рішення суб'єкта правозастосування, не зачепивши самого обсягу, а у зворотному – на основі практики застосування постачає підстави для наступних операцій, не виконуючи їх. Встановлено, що *індивідуалізація кримінальної відповідальності* не є ні методом, ні способом здійснення методу. вона є простором розсуду (дискреція), який операція над обсягом кримінальної відповідальності залишає тому, хто цей обсяг застосовує, і величина цього простору задається обсягом, який визначений в результаті застосування відповідної операції конкретного методу КПП.

10. У дослідженні визначено, що конкретний метод обирається за тим, який із нормативно визначених обсягів потребує зміни, а результат операції вимірюється зміною того самого обсягу, якого операція торкалася, у тому вимірі, у якому вона його змінювала.

Також в роботі проаналізовано стан недієвості методу КПП. Крім того, визначено, що від недієвості слід відрізнити ще два стани, зовні з нею схожі: незастосованість, за якої результат знято практикою, а сама операція вади не мала, і деформація, за якої результат настав, але не той, якого обсяг потребував. Розрізнення цих трьох станів має практичне значення, оскільки оцінка і способи виправлення в них різні - зворотна операція, жодної операції, нова операція над тим самим обсягом.

Наскрізним результатом дослідження є подвійна роль нормативно визначеного обсягу. Заявлений як предметна ознака поняття, він виступає водночас одиницею вимірювання результату, оскільки тим самим обсягом проводять межі і ним же вимірюють зміну. Ця подвійність і пов'язує поняття методу, класифікацію методів і критерій дієвості в одну конструкцію.

В роботі додатково окреслено умови перегляду переліку методів. До прикладу, заходи, передбачені за небезпечність особи чи її стану, на сьогодні, зазвичай, розподілені між обсягом караного і обсягом кримінальної відповідальності, і розподіл цей тримається доти, доки такі заходи лишаються

умовним доповненням до покарання за конкретне діяння і не мають підстави, установлені незалежно від його тяжкості. Якщо розвиток кримінально-правового регулювання зробить їх самостійним нормативно визначеним обсягом, класифікація дістане четвертий рядок, а перелік - четверту пару з умовною назвою «розширення і звуження обсягу заходів безпеки». Перевірка цієї умови на новому нормативному і доктринальному матеріалі може слугувати підставою для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Прикарпатський юридичний інститут МВС України. Київ, 2005. 440 с.
2. Острогляд О. В. Сучасне розуміння способів (методів) реалізації кримінально-правової політики. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. Вип. 8. С. 182-186.
3. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 201 с.
4. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України на шляху до євроінтеграції. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. С. 94-98.
5. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 15-31. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b45230b-0213-4cdf-bf64-21e5997d081e/content> (дата звернення: 22.08.2026).
6. Фріс П. Л., Козич І. В. Про методи політики в сфері боротьби зі злочинністю. Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 14 берез. 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 18-21.
7. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 1 (2). С. 19-

28. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/VAKP/2014_01.pdf (дата звернення: 06.08.2026).
8. Острогляд О. В. Способи реалізації кримінально-правової політики. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С. 194-196.
9. Гуторова Н. О. Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи розвитку. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С. 74-78.
10. Острогляд О. В. Поняття, підстави та способи декриміналізації як методу кримінально-правової політики. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 6. С. 76-81. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2022.15>
11. Острогляд О. В. Концепція кримінально-правової політики перехідного періоду: запрошення до дискусії. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : журнал. Серія: Право. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2023. Вип. 15 (27), т. 1. С. 278-289. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.278-289>
12. Фріс П. Л. До питання про функції кримінально-правової політики. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2014. С. 75-78.
13. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2016. Вип. 31. С. 3-27.

14. Фріс П. Л. Доктрина і концепція кримінально-правової політики України. Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування : матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 14 трав. 2021 р. / редкол.: Л. М. Демидова (голов. ред.), Н. В. Шульженко (заст. голов. ред.), О. С. Попович, Д. О. Куковинець. Харків : Право, 2021. С. 31-40.
15. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Компанія ВАІТЕ, 2026. 387 с.
16. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю (загальні питання). Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка. Івано-Франківськ ; Харків, 2016. С. 10-24.
17. Гануляк Е. М. Диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
18. Козич І. В. Функції кримінально-правової політики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Івано-Франківськ, 2020. 482 с.
19. Гуторова Н. О., Пономаренко Ю. А. Пеналізація як напрямок кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 32-49.
20. Гуторова Н. О., Пономаренко Ю. А. Пеналізація як метод кримінально-правової політики. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка. Івано-Франківськ ; Харків, 2016. С. 52-69.
21. Баулін Ю. В. Принципи відповідальності за сучасним кримінальним правом України (методологічний підхід до визначення). Актуальні проблеми

- кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С. 23-27.
22. Баулін Ю. В. Воєнно-кримінальне право України: поняття, зміст, юридична форма. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 11-18.
23. Баулін Ю. В. Співвідношення принципів кримінально-правової політики і принципів Проекту КК України. Політика у сфері боротьби зі злочинністю: стан та перспективи : колект. монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса. Київ : ВАІТЕ, 2025. С. 54-58.
24. Балобанова Д. О. Рівні кримінально-правової політики. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2016. С. 153-156.
25. Балобанова Д. О. Режими моніторингу в динаміці кримінального права. Українська модель кримінальної юстиції: блукаючи задзеркаллям : VI (XIX) Львівський форум кримінальної юстиції : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (17-18 верес. 2020 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 5-8.
26. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія» ; Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2021. 476 с.
27. Балобанова Д. О. Визначеність нових норм про злочини проти національної безпеки України. Українська кримінальна юстиція в умовах війни : матеріали VIII (XXI) Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 9-11 черв. 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 9-13.

28. Андрушко П. П. Особливості кримінально-правової політики в Україні після набрання чинності КК України 2001 року. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 97-105.
29. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Поняття кримінально-правової політики, її форми, рівні, види, напрями. Участь науковців-фахівців в галузі кримінального права у формуванні кримінально-правової політики. Наукові читання пам'яті професора М. П. Чубинського : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27-28 берез. 2026 р.). Івано-Франківськ : Карпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2026. С. 121-128.
30. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики шляхом криміналізації та декриміналізації: аналіз поточних законодавчих ініціатив. Часопис Київського університету права. 2015. № 1. С. 230-234. URL: https://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/Chkup_2015_1_56.pdf (дата звернення: 01.08.2026).
31. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : журнал. Серія Право. 2024. Вип. 17 (29). С. 300-310. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.300-310>
32. Острогляд О. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2020. С. 95-99.
33. Острогляд О. В. Пеналізація та депеналізація як методи кримінально-правової політики. Ампаро. 2022. № 4. С. 34-40. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-4-05>

34. Марисюк К. Б., Канцір В. С. Депеналізація як метод кримінально-правової політики. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2018. № 902 (19). С. 130-134.
35. Марисюк К. Б., Канцір В. С. Декриміналізація як метод кримінально-правової політики. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 191-194. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2019.22.191>
36. Марисюк К. Б., Канцір В. С. Пеналізація як метод кримінально-правової політики. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 60. С. 22-26.
37. Бучинська О. С. Поняття підстав криміналізації (декриміналізації) діянь. Журнал східноєвропейського права. 2021. № 84. С. 48-51.
38. Husak D. Six Questions About Overcriminalization. Annual Review of Criminology. 2023. Vol. 6. P. 265-284. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-030421-040411>
39. Шевченко С. В. Місце принципу пропорційності у системі принципів криміналізації. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/12>
40. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Методологічні основи вітчизняної кримінально-правової науки: становлення порівняльного (компаративного) методу в середині XIX - на початку XX століття. Правовий часопис Донбасу. 2021. № 1 (74). С. 104-113. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-104-113>
41. Голіна В. В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. Вісник Національної академії правових наук України. 2015. № 3 (82). С. 107-116. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/article/download/problema-kriminologichnogo-zabezpechennya-kriminalizatsiyi-i-dekriminalizatsiyi-u-kriminalnomu-pravi-ukrayini> (дата звернення: 28.08.2026).

42. Назимко Є. С. Методологія дослідження інституту покарання в кримінально-правовій доктрині України (результати аналізу дисертацій та авторефератів). Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2012. Вип. 2. С. 117-130.
43. Письменський Є. О. Розвиток кримінально-правової політики України в умовах режиму воєнного стану: проміжний аналіз експертної оцінки. Центральноукраїнський вісник права та публічного управління. 2024. Вип. 3 (7). С. 150-160. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2024-3-17>
44. Белов Д. М. Назад в майбутнє: кримінально-правовий вимір. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 72. С. 296-297. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.76>
45. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія / наук. консультування і передм. Ю. В. Баулін. Харків : Право, 2020. 720 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18747> (дата звернення: 21.08.2026).
46. Красій М. О. До питання взаємозв'язку напрямів кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2017. Вип. 44. С. 137-147. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/download/1074/1227> (дата звернення: 03.08.2026).
47. Красій М. О. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: взаємозв'язок кримінально-правової та кримінально-процесуальної підсистем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Івано-Франківськ, 2018. 236 с.
48. Курилюк Ю. Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 2 (3). С. 56-68. URL:

https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/VAKP/2014_02.pdf (дата звернення: 10.08.2026).

49. Колодін Д. О. Диференціація та індивідуалізація як методи здійснення кримінально-правової політики України. Прикарпатський юридичний вісник. 2025. Вип. 2 (61). С. 133-140. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.24>

50. Антонюк Н. О. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. Право України. 2019. № 9. С. 196-214. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-09-196>.

51. Пустова Н. О. Декриміналізація кримінальних правопорушень у контексті кримінально-правової політики. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 253-258. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.47>

52. Лащук Є. В. До питання про напрями кримінально-правової політики України. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2016. С. 149-153.

53. Мельник О. М. Метод правового регулювання як засіб підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин. Часопис Київського університету права. 2008. № 3. С. 32-38. URL: https://kup.edu.ua/doc/chasopis/chasopis_2008_3.pdf (дата звернення: 05.08.2026).

54. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 30, т. 2. С. 107-110. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.30-2.pdf> (дата звернення: 18.08.2026).

55. Попович О. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). Підприємництво, господарство і право. 2018. № 4. С. 209-214. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/36.pdf> (дата звернення: 12.08.2026).

56. Попович О. В., Томаш Л. В. Методологічне значення принципів криміналізації для кваліфікації кримінальних правопорушень. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 90, ч. 5. С. 471-476. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.64>
57. Мацола А. А. Кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 140-147. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.18>
58. Савінова Н. А. Кримінально-правове прогнозування. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С. 624-627.
59. Шепітько М. В. Форми реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2016. Вип. 31. С. 166-182. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_31.pdf (дата звернення: 30.08.2026).
60. Кубальський В. Н. Кримінально-правова охорона державного суверенітету як частина державної політики у сфері протидії злочинності в умовах збройної агресії росії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 207-213. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.33> .
61. Лащук Є. В. Поняття принципів кримінально-правової політики та їх співвідношення з принципами кримінального права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2019. № 20. С. 160-173. URL: https://prc.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/vprc_2019_20_21.pdf (дата звернення: 29.08.2026).

62. Панов М. І. Функціональний підхід - необхідна складова методології наукових досліджень кримінального права. *Право України*. 2017. № 2. С. 14-22.
63. Луценко Ю. В. Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. Т. 35 (74), № 4. С. 86-93. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/15>
64. Грицишен Д. Методологічні положення формування та реалізації державної кримінальної політики в сфері запобігання та протидії економічній злочинності. *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8, № 6. С. 98-114. DOI: <https://doi.org/10.15421/1520110>
65. Олійник В. Методологія дослідження кримінально-правової охорони державної таємниці. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3 (41). С. 58-62.
66. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 39-47. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>
67. Фріс П. Л. Проблеми глобалізації і міжнародна кримінально-правова політика. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2017 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 112-116.
68. Примаченко В. Ф. Вплив диференціації кримінальної відповідальності на кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2017 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 229-231.

69. Бориславський Р. А. Диференціація кримінальної відповідальності: поняття та засоби. Кримінальна юстиція: quo vadis? : IV Львівський форум кримінальної юстиції : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (20-22 верес. 2018 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 11-14.
70. Лантінов Я. О. Кримінально-правова охорона основ громадянського суспільства України як складова кримінально-правової політики. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка. Івано-Франківськ ; Харків, 2016. С. 316-332.
71. Пустова Н. Поняття та сутність декриміналізації. Публічне право. 2021. № 4 (44). С. 57-64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-44-6>
72. Загороднюк С. О., Подобний О. О., Слатвінська В. М. «Політика у сфері боротьби зі злочинністю» та «кримінально-правова політика»: підходи до визначення поняття. Правові новели : наук. юрид. журнал. 2022. № 18. С. 116-121. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.17>
73. Канібер Ю. М. Методологічні аспекти співвідношення об'єкту злочину і об'єкту кримінально-правової охорони. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2013. № 1082, вип. 16. С. 150-153.
74. Валуйська М. Ю. Криміналізація у понятійному апараті кримінологічної науки. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2016. Вип. 31. С. 55-68. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_31.pdf (дата звернення: 23.08.2026).
75. Поляков А. О. Порівняльний аналіз правового регулювання методики викладання кримінально-правових дисциплін у Європейському Союзі. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». 2023. Вип. 38. С. 18-26. DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2023.38.02>

76. Козич І. В. Функції та принципи кримінально-правової політики. Міжнародний журнал «Право і суспільство». Випуск 10, 2019. С. 149-158. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/LS/article/download/4561/5058/10037> (дата звернення: 31.08.2026).
77. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. Вісник Асоціації кримінального права України. 2017. № 2 (9). С. 1-41. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/165680/165048> (дата звернення: 17.08.2026).
78. Павлик Л. В. Диференціація кримінальної відповідальності, покарання та виконання покарання: особливості розмежування понять. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2015. Вип. 2. С. 256-265. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1957/1/2-2015plvorp.pdf> (дата звернення: 04.08.2026).
79. Гануляк Е. М. Диспозитивний метод у кримінально-правовій політиці: загальна характеристика. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2017. № 4 (16). С. 191-194.
80. Гацелюк В. О. Гібридизація кримінально-політичних засобів як результат конвергенції правових режимів реагування на девіантні прояви: кейс (не)кримінально-правових санкцій. Наукові читання пам'яті професора М. П. Чубинського : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27-28 берез. 2026 р.). Івано-Франківськ : Карпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2026. С. 75-78.
81. Василевич В. В. Доктринальні засади кримінологічної політики України. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка. Івано-Франківськ ; Харків, 2016. С. 118-143.

82. Кирилюк В. А. Деякі підходи щодо визначення принципів та методів державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Митна справа. 2013. № 6 (90), ч. 2, кн. 1. С. 344-349.
83. Гацелюк В. О. Фактори криміналізації: прірва між бажаним та дійсним (через історичну традицію до криміналізаційної ситуації). Політика у сфері боротьби зі злочинністю: стан та перспективи : колект. монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса. Київ : ВАІТЕ, 2025. С. 75-80.
84. Єгорова В. О. Критерії декриміналізації діянь: до постановки проблеми. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. 487 с. С.177-180.
85. Стрельцов Є. Л. Доктринальне визначення необхідних «збудників» процесів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. 487 с. С.82-87.
86. Гацелюк В. Кореляція принципів криміналізації та принципів правотворчості: синергія правових матерій. Війна та мир & злочин і покарання : матеріали XI (24) Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 04-05 черв. 2025 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 36-42.
87. Пулик В. М. До питання принципів криміналізації втручання в діяльність судових органів. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : журнал. Серія: Право. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля

Данила, 2023. Вип. 16 (28). С. 155-161. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.16.28.155-161>

88. Пустова Н. О. Принципи декриміналізації кримінально-правових заборон. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Вип. 65. С. 278-282. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.51>

89. Демидова Л. М. Уголовно-правовая политика и уголовное законодательство. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 148-152.

90. Гацелюк В. О. Окремі питання кримінально-правових наслідків визнання неконституційною статті Особливої частини Кримінального кодексу. Українська модель кримінальної юстиції: блукаючи задзеркаллям : VI (XIX) Львівський форум кримінальної юстиції : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (17-18 верес. 2020 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 26-33.

91. Максимович Р. Л. Про реалізацію способів криміналізації. Правова реформа у сфері кримінальної юстиції: ключові параметри та прогноз подальшого розвитку : збірка тез міжнар. наук.-практ. конф. (II Львівський форум кримінальної юстиції, м. Львів, 23-24 верес. 2016 р.) / уклад. Т. І. Созанський. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 126-128.

92. Гацелюк В. О. Про (не)унікальність вітчизняного досвіду криміналізації як елементу кримінально-правової політики. 30 років розбудови Української державності та кримінальна юстиція як її базовий компонент: чого досягнуто і що втрачене? : матеріали VII Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 16-17 верес. 2021 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 27-33.

93. Козич І. В. Суб'єкти кримінально-правової політики в контексті реалізації її функцій. Наукові читання пам'яті професора М. П. Чубинського : матеріали

II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27-28 берез. 2026 р.). Івано-Франківськ : Карпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2026. С. 166-169.

94. Туляков В. О. Ключові агенти змін, або тіло як символ і система: критична рефлексія на гендерний дискурс у міжнародному кримінальному праві. Війна та мир & злочин і покарання : матеріали XI (24) Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 04-05 черв. 2025 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 182-195.

95. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.08.2026).

96. Пономаренко Ю. А. Кримінально-політичні і кримінально-правові питання пеналізації корупційних і пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень в Україні на сучасному етапі. Політика у сфері боротьби зі злочинністю: стан та перспективи : колект. монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса. Київ : ВАІТЕ, 2025. С. 64-74.

97. Борисов В. І., Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка. Івано-Франківськ ; Харків, 2016. С. 69-83.

98. Пащенко О. О. Щодо місця кримінально-виконавчої політики у стимулюванні позитивної соціально-активної поведінки особи засобами кримінального закону в умовах воєнного стану. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 98-102.

99. Козич І. В. Методи дослідження кримінально-правової політики та її функцій. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2020. Вип. 2 (90). С. 40-49.

100. Манжай О. В. Аналіз методології кримінальної розвідки в зарубіжних країнах. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. № 3(33). С. 256-264.
101. Красій М. О. Окремі методологічні аспекти зовнішньої кримінально-правової політики України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 86, ч. 4. С. 277-283. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.42>
102. Вечерова Є. М. Потенціал спеціально-юридичної методології щодо системно-структурного аналізу кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління. Право і суспільство. 2016. № 4. С. 167-173.
103. Храмцов О. М. Щодо методологічних засад дослідження кримінального насильства. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2015. № 1151, вип. 19. С. 129-132.
104. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Ідеї професора М. П. Чубинського про історичний (генетичний) метод і наступність у кримінально-правових дослідженнях кінця XIX - початку XX століття. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2020. № 3 (13). С. 78-89. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.3.08>
105. Антонюк Н. О. Методологічні засади дослідження диференціації кримінальної відповідальності. Питання боротьби зі злочинністю. 2019. Вип. 38. С. 9-22. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2019-38-9>
106. Житний О. О. Гносеологічні засади інтернаціональних кримінально-правових досліджень (питання застосування порівняльного методу). Право і безпека. 2013. № 4 (51). С. 89-94. ISSN 1727-1584.
107. Сорокін А. А. Соціальна обумовленість криміналізації колабораційної діяльності в Україні. Теорія і практика правознавства. 2022. Вип. 2(22). С. 64-78. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.2.267651>

108. Хряпінський П. В. Своєрідність диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 193-198.
109. Поліщук О. М. Диспозитивність як властивість методу правового регулювання в сфері кримінального права. *Юридичний вісник*. 2011. № 3. С. 86-90.
110. Хряпінський П. В. Метод диспозитивності заохочувальних кримінально-правових приписів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1(9). С. 149-162. ISSN 2304-4556.
111. Баулін Ю. В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 23-28.
112. Гануляк Е. М. Диспозитивність як міжгалузева категорія. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 44. С. 127-137.
113. Гануляк Е. М. Інтерес як рушійна сила диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 46. С. 146-157.
114. Гануляк Е. М. Джерела та суб'єкти диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 47. С. 116-127.
115. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика та довіра: пошук підвищення ефективності з позицій рівноваги Неша. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 180-184.

116. Грищук В. К. До питання про якість кримінального законодавства. Правова реформа у сфері кримінальної юстиції: ключові параметри та прогноз подальшого розвитку : збірка тез міжнар. наук.-практ. конф. (II Львівський форум кримінальної юстиції, м. Львів, 23-24 верес. 2016 р.) / уклад. Т. І. Созанський. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 62-66.
117. Карчевський М. В. Дослідження змін у законодавстві про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності методом контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2013. Вип. 2. С. 99-111. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vlduvs_2013_2_13 (дата звернення: 24.08.2026).
118. Карчевський М. В. Метод контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 156-159.
119. Фесенко Є. В. Системний підхід як метод моделювання конструктивних ознак кримінально-правових інститутів. Вісник Академії адвокатури України. 2015. Т. 12, число 2(33). С. 88-96.
120. Кутепов М. Ю. Моделювання - метод кримінально-виконавчої діяльності. Наукові дослідження у сфері протидії злочинності : матеріали наук. конф. за підсумками роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундамент. темами у 2022 р. (м. Харків, 6 груд. 2022 р.) : електрон. наук. вид. / уклад. М. С. Кисельова. Харків : Право, 2023. С. 80-81.

121. Гацелюк В. О. В пошуках методології дослідження криміналізації поведінки людини: як не вигадати колесо. Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція : матеріали IX (XXII) Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 26-27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 92-97.
122. Попович В. М. Методологічні засади імплементації норм міжнародного кримінального права в законодавство України. Наука і правоохорона. 2016. № 3(33). С. 229-238. ISSN 2072-8670.
123. Яковець І. С. Загальні підходи до визначення методів оптимізації процесу виконання кримінальних покарань. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип. 27. С. 166-173.
124. Корзун С. В. Теоретико-методологічна конструкція державної кримінально-правової політики протидії кіберзлочинності. Економіка, управління та адміністрування. 2024. № 4 (110). С. 145-158. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2024-4\(110\)-145-158](https://doi.org/10.26642/jen-2024-4(110)-145-158)
125. Грицишен Д. Методологія реалізації державної кримінальної політики у сфері запобігання та протидії економічній злочинності в контексті взаємодії із іншими видами державної політики. Аспекти публічного управління. 2020. Т. 8, № 5. С. 97-106. DOI: <https://doi.org/10.15421/152098>
126. Туляков В. О. Апроксимація кримінального законодавства України до права Європейського Союзу (методологія питання). Право України. 2023. № 3. С. 101-114. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-03-101>
127. Козич І. В. Співвідношення методів і функцій кримінально-правової політики. International Journal «Law & Society». 2020. Issue 2. С. 32-42.
128. Горох О. П., Коломієць С. С. Законодавчі новели воєнного часу щодо пеналізації кримінальних правопорушень: прорахунки та перспективи. Українська кримінальна юстиція в умовах війни : матеріали VIII (XXI) Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 9-11 черв. 2022 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 86-91.

129. Орловська Н. А. Деякі питання побудови кримінально-правових санкцій у контексті процесів криміналізації та пеналізації. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 57. С. 584-590. URL: <https://www.apdp.in.ua/v57/87.pdf> (дата звернення: 08.08.2026).

130. Газдайка-Василишин І. Б. Мілітаризація органів кримінальної юстиції. Наукові читання пам'яті професора М. П. Чубинського : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27-28 берез. 2026 р.). Івано-Франківськ : Карпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2026. С. 133-136.

131. Гацелюк В. О. Конституційність спеціальної конфіскації в контексті теорії криміналізації суспільно небезпечних діянь. Українська кримінальна юстиція в умовах війни : матеріали VIII (XXI) Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 9-11 черв. 2022 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 72-79.

132. Оробець К. М. Деякі проблеми криміналізації образи честі і гідності військовослужбовця, погрози військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України). Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 241-246. ISBN 978-966-998-417-3.

133. Тубелець О. С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом правозастосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський університет права НАН України. Київ, 2016. 183 с.

134. Медвідь В. Я. Узагальнення підходів до визначення понять пеналізації та депеналізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 89, ч. 3. С. 258-263. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.38>

135. Шевченко В. Л. Суд як суб'єкт реалізації кримінально-правової політики. Наукові читання пам'яті професора М. П. Чубинського : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27-28 берез. 2026 р.). Івано-Франківськ : Карпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2026. С. 186-188.
136. Голіна В. В. Глобалізація, запобігання злочинності, кримінальне законодавство. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2017 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 423-426.
137. Гуторова Н. О. Медична наука та криміналізація діянь проти здоров'я людини. Українська кримінальна юстиція у пост/воєнній парадигмі : матеріали X (XXIII) Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 19-20 верес. 2024 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 43-47.
138. Голіна В. В. Кримінологічні аспекти криміналізації і декриміналізації. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 411-414. ISBN 978-966-458-890-1.
139. Колодяжний М. Г. Кримінологічна та кримінально-правова політики: характеристика міжсистемної взаємодії. Наукові читання пам'яті професора М. П. Чубинського : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27-28 берез. 2026 р.). Івано-Франківськ : Карпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2026. С. 178-181.
140. Демидова Л. М., Євтеєва Д. П., Новікова К. А. Деякі питання забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права. Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення : матер. міжнар. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / уклад.:

Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко. Харків : Константа, 2019. С. 62-73.

141. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с. ISBN 978-966-998-563-7.

142. Юртаєва К. В. Кримінально-правова політика України в умовах глокалізації. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2017 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 343-345.

143. Демидова Л. М. Формування сучасної доктрини кримінального права й удосконалення кримінального законодавства України-кандидатки в члени Європейського Союзу: завдання та шляхи їх виконання. Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 157-161. ISBN 978-966-998-459-3.

144. Микитин Ю. І. Методи кримінально-процесуальної політики Європейського Союзу. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей. Івано-Франківськ, 2025. Вип. 69. С. 4.64-4.76. DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.69.4.64-4.76> .

145. Мисливий В. А. Криміналізація та декриміналізація: деякі тенденції. Новітні кримінально-правові дослідження - 2015. (Миколаїв: Іліон, 2015. С. 5-8.

146. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. Офіційний вісник України. 2008. № 27. Ст. 838.

147. Фріс П. Л. Питання запровадження інституту карної провини. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення

законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 186-192.

148. Острогляд О. В. Підстави криміналізації в ракурсі впровадження інституту кримінального проступку. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 203-205.

149. Гуторова Н. О. Методологічні проблеми пеналізації злочинів. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 217-221.

150. Новікова К. А., Борисов В. І. Деякі проблеми караності кримінальних інформаційних правопорушень у сфері охорони державної таємниці. Наукові дослідження у сфері протидії злочинності : матеріали наук. конф. за підсумками роботи фахівців НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментальними темами у 2022 р. (м. Харків, 6 груд. 2022 р.) : Харків : Право, 2023. С. 29-32.

151. Горох О. П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 263-266.

152. Шпіляревич В. В. Кримінально-правова політика у сфері застосування заходів безпеки. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України:

теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка. Івано-Франківськ ; Харків, 2016. С. 230-248.

153. Лященко В. Суміжні склади корупційних кримінальних правопорушень як засіб диференціації кримінальної відповідальності. Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція : матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26-27 жовт. 2023 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 158-163.

154. Євдокімова О. В. Кримінальна відповідальність за ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт крізь призму правил криміналізації та пеналізації. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 322-327.

155. Оробець К. М. Кваліфікація кримінальних правопорушень: проблема визначення та методологічні аспекти дослідження. Правова держава. 2021. № 44. С. 125-131. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.44.245088>

156. Вечерова Є. М. «Кримінальне право» та «кримінальний закон»: співвідношення понять у контексті формування нової методології наукових пошукань. Право і суспільство. 2015. № 6-2, ч. 2. С. 165-169.

157. Боровик А. В. Методологічні підходи в порівняльно-правових дослідженнях кримінальної відповідальності та запобігання корупційним кримінальним правопорушенням. Приватне та публічне право. 2020. № 1. С. 81-86. DOI: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.1.17>

158. Ужитчак А. Ю. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави. Актуальні проблеми політики. 2023. Вип. 71. С. 232-236. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.32>

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України категорії Б:

1. Білобровка Л. П. Становлення категорії «метод кримінально-правової політики» в українській доктрині. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Випуск 59, 2022. С. 226-237.

DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.59.226-237>

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/11166>

2. Білобровка Л. П. Поняття, ознаки і критерій методу кримінально-правової політики. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Випуск 60, 2022. С. 302-313.

DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.60.302-313>

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/11167>

3. Білобровка Л. П. Відмежування методів кримінально-правової політики від суміжних понятійних рядів. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Випуск 61, 2023. С. 1.90-1.101.

DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.61.1.90-1.101>

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/11168>

Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Білобровка Л. П. Методи кримінально-правової політики: теоретичні засади та практичне застосування. Вдосконалення правового регулювання: погляд молодих науковців : матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів освіти та молодих вчених (м. Івано-Франківськ, 9 травня 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 287–289.

URL: <https://law.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/100/2025/12/youth2025.pdf>

5. Білобровка Л. П. Застосування методів кримінально-правової політики для забезпечення охорони довкілля. Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.). Івано-Франківськ, 2025. С. 214–216.

URL: <https://ktetap.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/85/2026/01/zbirnyk-materialiv-ivano-frankivsk-21.11.2025.pdf>

6. Білобровка Л. П. Забезпечення охорони основ національної безпеки України імперативним та диспозитивним методами кримінально-правової політики. Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 11–12 грудня 2025 р.). Житомир : Житомирська політехніка, 2025. С. 202–205.

URL: <https://nung.edu.ua/sites/default/files/2026-01/povnyj-tekst.pdf>

ДОДАТОК Б

МЕТОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У ЗМІНАХ ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (2024-2026 рр.)

Джерело і межі масиву

Опрацьовано тексти чотирнадцяти законів України про внесення змін до Кримінального кодексу України. Межі масиву - від 8 травня 2024 р. (№ 3687-IX) до 16 вересня 2026 р. (№ 4986-IX). Реквізити наведено за текстами самих законів.

Одиниця таблиці

Закон, що містить кілька операцій над обсягами, займає стільки рядків, скільки операцій виконав; операції одного закону можуть бути спрямовані протилежно. Нумерація рядків подвійна: перше число - закон, друге - операція в його межах.

Підстава класифікації

Застосовано класифікацію, проведену в підрозділі 2.2: предмет впливу, доповнений напрямом зміни обсягу. Обсяг злочинного розширює криміналізація і звужує декриміналізація; обсяг караного розширює пеналізація і звужує депеналізація; обсяг кримінальної відповідальності розширює диференціація і звужує уніфікація. У графі «предмет впливу» ці обсяги позначено словами «злочинне», «каране» і «відповідальність».

№	Закон	Норма КК	У чому операція	Предмет впливу	Метод
1.1	№ 3687-IX від 08.05.2024 ВВР, 2024, № 30, ст. 217	ст. 81-1 (нова)	Уведено умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом: частина призначеного покарання перестала підлягати відбуванню	каране	депеналізація
1.2	№ 3687-IX від 08.05.2024 ВВР, 2024, № 30, ст. 217	ст. 336-2 (нова)	Уведено склад ухилення від прийняття на військову службу за контрактом особою, звільнену на цій підставі	злочинне	криміналізація
2	№ 3902-IX від 20.08.2024 ВВР, 2024, № 49, ст. 293	ст. 401 (ч. 5)	Уведено спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 407 і 408: Кодекс став розрізняти стан, якого раніше не розрізняв	відповідальність	диференціація
3	№ 4009-IX від 09.10.2024 ВВР, 2025, № 10, ст. 26	ст. 358 (ч. 2), 365-2 (ч. 1), 368-4 (ч. 1, 3), 385	Коло осіб, охоплених наявними складами, поширено з «експерта» на «експерта, спеціаліста»: діяння спеціаліста, раніше некримінальні, увійшли до обсягу злочинного	злочинне	криміналізація
4.1	№ 4012-IX від 09.10.2024 ВВР, 2025, № 10, ст. 27	ст. 31-1 і 442-1 (нові), 8, примітки до ст. 376 і 384	Уведено відповідальність командирів і начальників за діяння підлеглих та склад злочинів проти людяності; юрисдикцію поширено на іноземців, які вчинили міжнародні злочини за межами України; склади проти правосуддя поширено на Міжнародний кримінальний суд	злочинне	криміналізація
4.2	№ 4012-IX від 09.10.2024 ВВР, 2025, № 10, ст. 27	ст. 437 (абз. другі ч. 1 і 2), 68 (ч. 4), 69 (ч. 1)	Санкції ст. 437 підвищено - з 7-12 до 10-15 і з 10-15 до 12-15 років; допущено довічне позбавлення волі за готування і замах на окремі злочини; звужено можливість призначити покарання нижче від найнижчої межі санкції	каране	пеналізація
5.1	№ 4033-IX від 29.10.2024 ВВР, 2025, № 10, ст. 34	ст. 69-2 (нова), 75 (ч. 1, 2)	У провадженнях за угодою про визнання винуватості щодо корупційних правопорушень дозволено покарання нижче від найнижчої межі санкції та знято наявні обмеження звільнення з випробуванням	каране	депеналізація
5.2	№ 4033-IX від 29.10.2024 ВВР, 2025, № 10, ст. 34	ст. 53 (ч. 2, 3), 77	Розширено межі штрафу і допущено штраф як додаткове покарання поза санкцією статті; допущено конфіскацію майна при звільненні з випробуванням	каране	пеналізація
6	№ 4074-IX від 20.11.2024 ВВР, 2025, № 18, ст. 49	ст. 51 (ч. 1), 52 (ч. 2), 54-1 (нова), 77	Уведено новий вид покарання - позбавлення державної нагороди України: система покарань поповнилася одиницею	каране	пеналізація

7.1	№ 4111-IX від 04.12.2024 ВВР, 2025, № 19, ст. 60	ст. 18 (ч. 4)	Посадових осіб іноземних держав визнано службовими особами: підкуп таких осіб увійшов до обсягу злочинного	злочинне	криміналізація
7.2	№ 4111-IX від 04.12.2024 ВВР, 2025, № 19, ст. 60	ст. 96-2 (ч. 4), 96-6, 96-7	Уведено новий вид заходів щодо юридичних осіб - додаткові (нефінансові); спеціальну конфіскацію поширено на провадження із застосуванням заходів; перероблено штраф	каране	пеналізація
7.3	№ 4111-IX від 04.12.2024 ВВР, 2025, № 19, ст. 60	ст. 96-3 (ч. 2), 96-5	Уведено підстави застосування заходів, не залежні від притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності, і власні строки давності для них	відповідальність	диференціація
8	№ 4120-IX від 05.12.2024 ВВР, 2025, № 20, ст. 67	ст. 77 (ч. 2)	Допущено конфіскацію майна як додаткове покарання при звільненні з випробуванням на підставі угоди у корупційних провадженнях	каране	пеналізація
9	№ 4200-IX від 09.01.2025 ВВР, 2025, № 29, ст. 96	ст. 270-2 (нова)	Уведено склад порушення вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту	злочинне	криміналізація
10	№ 4268-IX від 26.02.2025 ВВР, 2025, № 32, ст. 117	ст. 49 (ч. 5)	Незастосування давності поширено зі «злочинів» на «кримінальні правопорушення»: розрізнення злочину і проступку в цій нормі знято, два стани зрівняно в один	відповідальність	уніфікація
11	№ 4426-IX від 13.05.2025 ВВР, 2025, № 39, ст. 161	ст. 206 (ч. 1)	Слово «цілісного» замінено словом «єдиного». Жодного з трьох обсягів не змінено, отже операції над обсягом немає	-	поза родом методів
12.1	№ 4496-IX від 17.06.2025 ВВР, 2025, № 41, ст. 180	ст. 366-2 (абзац перший ч. 1)	Нижній поріг складу підвищено з 500 до 750 прожиткових мінімумів: недостовірне декларування в межах від 500 до 750 вийшло з обсягу злочинного	злочинне	декриміналізація
12.2	№ 4496-IX від 17.06.2025 ВВР, 2025, № 41, ст. 180	ст. 368-5 (абзац перший ч. 1)	Поріг складу знижено з 6500 неоподатковуваних мінімумів, тобто 3250 прожиткових, до 3000 прожиткових: набуття активів у межах від 3000 до 3250 увійшло до обсягу злочинного	злочинне	криміналізація
12.3	№ 4496-IX від 17.06.2025 ВВР, 2025, № 41, ст. 180	ст. 366-2 (абзаци другі ч. 1 і 2)	Розміри штрафу підвищено: у частині першій з 3000-4000 до 4000-6000, у частині другій з 4000-5000 до 6000-8000 неоподатковуваних мінімумів	каране	пеналізація
12.4	№ 4496-IX від 17.06.2025 ВВР, 2025, № 41, ст. 180	ст. 366-2 (абзац перший ч. 2)	Межу між частинами першою і другою підвищено з 2000 до 2500 прожиткових мінімумів: діяння в межах від 2000	каране	депеналізація

			до 2500 перейшло з частини другої до менш суворої частини першої		
13	№ 4499-IX від 17.06.2025 ВВР, 2025, № 41, ст. 183	ст. 438 (абзац перший ч. 1)	Перелік форм воєнного злочину доповнено незаконним переміщенням, депортацією, невинуватеною затримкою репатріації, вербуванням і використанням дитини	злочинне	криміналізація
14.1	№ 4986-IX від 16.09.2026 ВВР - потребує уточнення	ст. 255-4 (ч. 1-6)	Уведено склади створення електронно-комунікаційної шахрайської організованої групи, керівництва нею, участі в ній, сприяння їй і залучення до неї	злочинне	криміналізація
14.2	№ 4986-IX від 16.09.2026 ВВР - потребує уточнення	ст. 255-4 (ч. 7)	Уведено спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності для учасників і пособників, крім організаторів і керівників	відповідальність	диференціація